

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Historie–Obecné dějiny

Diplomová práce

Bc. Ondřej Kukan

Belvedérský okruh a jihoslovanský problém

The Belvedere Circle and the South Slavic Question

Prohlášení: Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 17. srpna 2022

Bc. Ondřej Kukan

Abstrakt česky

Belvedéřský okruh a jihoslovanský problém

Hlavní zkoumanou otázkou v diplomové práci jsou názory arcivévody Františka Ferdinanda d'Este a jeho spolupracovníků na problematiku jihoslovanského prostoru v letech 1906–1914. Autor se zaměří na rozbor písemné pozůstalosti následníka trůnu a jeho nejbližších spolupracovníků, soustředěných v tzv. belvedéřském okruhu. Práce si klade za cíl především objasnit, jakou roli hráli Jihoslované v reformních státoprávních koncepcích následníka trůnu a jeho okruhu, jaké vůči nim chovali vztahy a jakou politiku prosazovali vůči jihoslovanským oblastem monarchie.

Jádrem práce bude výzkum archivních materiálů, uložených v Rakouském státním archivu; zkoumána je pozůstalost arcivévody Františka Ferdinanda d'Este a jeho nejbližších spolupracovníků, mezi něž patří šéf jeho vojenské kanceláře, major Alexander Brosch von Arenau, učitel Františka Ferdinanda a politik Max Wladimir von Beck, ministr zahraničí Alois hrabě Lexa von Aehrenthal a ministr války Moritz von Auffenberg. Práce využije metody politických a komparativních dějin.

Klíčová slova: František Ferdinand d'Este, Belvedéřský okruh, Jihoslované, Západní Balkán, Rakousko-Uhersko

Abstrakt anglicky

The main topic of the Thesis is the opinions of Archduke Francis Ferdinand d'Este and his co-workers on the problematic of the South Slavic area in the period 1906–1914. The author is focusing on the analysis of the written inheritance of the heir to the throne and his closest co-workers, who were assembled in the so-called Belvedere circle. The Thesis wants to answer the question, which role the South Slavs played in the constitutionalist reforms of the heir to the throne and which politics were enforced on the South Slavic areas in the Austrian-Hungary monarchy.

The core of the Thesis is the research of the archive materials from the Austrian state archive. The analyzed material is the inheritance of the Archduke Francis Ferdinand and his closest co-workers, for example the director of his Military office, mayor Alexander Brosch von Arenau, the teacher of Francis Ferdinand and politician Max Wladimir von Beck, the minister of Foreign Affairs Count Alois Lexa von Aehrenthal and the minister of the war Moritz von Auffenberg. The thesis uses the methods of political and comparative history.

Keywords: Francis Ferdinand d'Este, Belvedere Circle, South Slavs, West Balkan, Austria-Hungary

Abstrakt německy:

Die Hauptfrage des Diplomarbeit sind die Meinungen Erzherzogs Franz Ferdinand d'Este und seine Mitarbeiter über die Problematik des südslawische Gebiete in den Jahren 1906–1914.

Der Autor wird sich an die Analyse der schriftlichen Korrespondenz des Thronfolgers und seiner engsten Mitarbeiter von sogenannten Belvedere-Kreis konzentrieren. Die Diplomarbeit wird vor allem erklären, welche Rolle spielten die Südslawen in staatsrechtlichen Reformplänen des Thronfolgers und des Belvedere Kreises und welche Politik haben sie gegenüber Südslawen angewendet.

Der Kernpunkt der Diplomarbeit wird die Forschung des Archivmaterials von Österreichisches Staatsarchiv sein. Der Nachlaß Erzherzogs Franz Ferdinands und seine engsten Mitarbeiter ist in der Diplomarbeit studiert. Zwischen die nächsten Mitarbeitern des Franz Ferdinands kann man Leiter der Militärkanzlei des Franz Ferdinands Major Alexander Brosch von Aarenau, Lehrer des Erzherzogs und Politiker Max Wladimir von Beck, Außenminister Alois Lexa von Aehrenthal oder Kriegsminister Moritz von Auffenberg zählen. Die Arbeit wird die Methoden der politischen und komparativen Geschichte benutzen.

Die Schlüsselwörter: Franz Ferdinand d'Este, Belvedere-Kreis, Südslawen, Westbalkan, Österreich-Ungarn

Abstrakt chorvatsky:

Glavno istraživačko pitanje diplomskog reda će biti mišljenja nadvojvode Franja Ferdinanda d'Este i njegovih suradnika o pitanju južnoslavenskog prostora u vremenu 1906–1914. Autor hoće se usredotočiti na analizu pismene ostavštine prijestonaslednika i njegovih najbližih suradnika, koji su se nalazili u tzv. belvederskom krugu. Red hoće u prvom redu razjasniti, kakvu ulogu su imali Južni Slaveni u reformnim državnopravnim konceptima prijestonaslednika i njegovom krugu i koje su imali veze prema njima i kakvu politiku je belvederski krug htio prema južnoslavenskim državama.

Srž diplomskog reda hoće biti istraživanje arhivskog materijala, koji se nalazi u Avstrijskom državnom arhivu; istraživana će biti ostavština Franja Ferdinanda i njegovih najbližih suradnika, između koje spadaju šef njegovog vojnog ureda major Alexander Brosch von Aarenau, učitelj Franja Ferdinanda i političar Max Wladimir von Beck, ministar vanjskih poslova Alois Lexa von Aehrenthal i ministar rata Moritz von Auffenberg. Red hoće iskoristiti metode političke i komparativne povijesti.

Ključne riječi: Franjo Ferdinand d'Este, Belvederski krug, Južni Slaveni, Zapadni Balkan, Austro-Ugarska

Poděkování:

Na tomto místě bych rád srdečně poděkoval panu profesorovi Františkovi Stellnerovi za jeho profesionální vedení mé diplomové práce, za jeho inspirativní přístup, rady, obohacení o spoustu kvalitní literatury, rozšiřující obzory mé práce, a v neposledně i za jeho velmi lidský, přátelský a shovívavý přístup, s nímž práci vedl a díky němuž mi byl velkou motivací dokončit má studia, zejména v těžkých dobách pandemie.

Dále bych velmi rád poděkoval panu dr. Nikolausi Hohenbergovi, jemuž jsem vděčný za to, že mi poskytl přístup k soukromé pozůstalosti jeho pradědečka Františka Ferdinanda d'Este, čímž mi otevřel obzory k bádání, na jehož konci je má diplomová práce.

Má další poděkování patří mým nejbližším. Děkuji své nejbližší rodině za zázemí a podporu při studiu. Děkuji své přítelkyni Evě za její všestrannou pomoc i za to, že tu pro mě vždy je. A v neposlední řadě děkuji svým nejbližším přátelům za jejich oporu.

Věnování:

Svou diplomovou práci věnuji s hlubokou láskou věčné památce jedinečných a inspirativních osobností mých dědečků, Josefa Šaroča a Eduarda Kukana.

Obsah

Obsah

Obsah.....	8
Úvod	10
1. kapitola – belvedérský okruh	17
1.1 Stručná charakteristika Františka Ferdinanda d'Este	17
1.2 Vymezení belvedérského okruhu	20
1.3 Vztah Belvederu k Hofburgu	24
1.4 Klíčové osobnosti belvedérského okruhu	25
1.4.1 Alexander Brosch von Aareau	25
1.4.2 Carl von Bardolff.....	30
1.4.3 Josip Frank	31
1.4.4 Alois Lexa von Aehrenthal	33
1.4.5 Friedrich Funder	37
1.4.6 Milan Hodža.....	38
1.4.7 Max Wladimir von Beck.....	40
1.5 Shrnutí kapitoly	44
2. kapitola – situace v jihoslovanských korunních zemích habsburské monarchie	46
2.1 Vymezení situace.....	46
2.2 Chorvatsko-Slavonie	46
2.2.1 Chorvaté v Chorvatsko-slavonském království.....	48
2.2.2 Srbové v Chorvatsko-slavonském království	54
2.3 Dalmácie	58
2.4 Bosna a Hercegovina	64
2.4.1 Srbové v Bosně	66
2.4.2 Muslimové	69
2.4.3 Chorvaté	70
2.5 Shrnutí	72
3. kapitola – Reformní návrhy belvedérského okruhu v jihoslovanském prostředí.....	74
3.1 Život a aktivity Josipa Franka.....	75
3.2.1 Anexe Bosny a Hercegoviny a boj proti srbsko-chorvatské koalici ve Frankově korespondenci s Moritzem Auffenbergem	81
3.2.2 Role Franka a Reichspostu v tzv. velezářném procesu.....	90

3.3 Návrh volební reformy bána Nikoly Tomašiče	95
3.4 Návrh polního podmaršálka Emila Woinowiche k řešení jihoslovanské otázky jakožto příklad trialistického řešení	98
3.5 Postavení jihoslovanských zemí v Popoviciho Spojených státech Velkého Rakouska	101
3.6 Proměna postoje belvedérského okruhu k jihoslovanské otázce v reflexi programu nástupu na trůn	102
3.7 Shrnutí	106
Závěr	109
Seznam zdrojů	117
Nevydané prameny	117
Vydané prameny	117
Dobové spisy.....	117
Dobová periodika	117
Odborná literatura	118
Seznam příloh.....	123
Obrazové přílohy	124

Úvod

„Lze doufat, že tato bouře opět přejde a že se nepotřebujeme aktivně vměšovat. Nekouká z toho naprosto nic a stojí to jen ohromnou sumu peněz. Mimo to jsou ovšem vždycky jen Angličané těmi štváči, kteří nás chtějí vehnat do obtížné situace. Až si ti chlapi navzájem rozsekají lebky, budeme k tomu v loži přihlížet...“¹

Těmito slovy okomentoval František Ferdinand d'Este, následník císařského trůnu rakouského a královského trůnu uherského, jakož i mnoha dalších titulů, v roce 1912 vypuknutí první balkánské války. Lze však říci, že habsburská monarchie, druhý největší stát evropského kontinentu, pouze přihlížela dění na Balkánském poloostrově, či zde byla aktivním hráčem? A jak se lišily postoje citovaného následníka trůnu od oficiální politiky *Hofburgu*, *Ballhausplatzu* a dalších významných institucí v monarchii, ovlivňujících kroky tohoto státu? Měl následník trůnu konkrétní představy a jednal v rámci jihoslovanského prostředí v konkrétních záležitostech? Na tyto a další otázky se pokusí najít odpověď tato diplomová práce, jejíž hlavním cílem bude prozkoumat postoj Františka Ferdinanda ke svým budoucím poddaným jihoslovanské národnosti, zde konkrétně Chorvatům, Srbům a Bosňákům.

Předkládaná diplomová práce se zabývá postojem Františka Ferdinanda d'Este a jeho spolupracovníků k jihoslovanské otázce. Konkrétně se v práci klade důraz na to, jakou roli hráli Jihoslované v reformních plánech a konceptech tzv. belvedérského okruhu, jímž se rozumí okruh spolupracovníků a poradců následníka trůnu, kteří byli poměrně činní v otázkách přípravy plánů na reformy monarchie.²

Cílem diplomové práce bude odpovědět na otázku, jakou roli hráli Jihoslované v reformních plánech Františka Ferdinanda, jakým způsobem byla v reformních plánech jihoslovanská otázka a tamější obyvatelstvo zahrnuto a jak se měly poměry v jihoslovanských oblastech Rakousko-Uherska po případné reformě, realizované Františkem Ferdinandem, změnit. Stejně tak je pro práci důležité zjistit, prostřednictvím koho či jakých prostředků se snažil belvedérský okruh, sdružující spolupracovníky a poradce Františka Ferdinanda, šířit svůj vliv a působit v jihoslovanském prostředí.

První hypotézou, se kterou předkládaný text pracuje, je teze, že balkánský poloostrov hrál ve strategických úvahách habsburské monarchie na konci 19. a začátkem 20. století významnou roli; Rakousko-Uhersko zde mělo své zájmy založené na výsledcích berlínského kongresu, který mu dal mandát k okupaci Bosny a Hercegoviny, a dále pro něj byly poměry v jihoslovanském prostředí důležité, jelikož na samotném území habsburské monarchie Jihoslované žili. Druhou hypotézou je předpoklad, že následník trůnu František Ferdinand

¹ WERSTADT, Jaroslav, Zápas Františka Ferdinanda o záchranu habsburské monarchie, Praha, 1991, str. 15.

² OSTERKAMP, Jana, Řád v rozmanitosti. Dějiny federalismu v habsburské monarchii od doby předbřeznové do roku 1918, Praha, 2022, str. 372.

tvořil určitou opozici vůči svému císařskému strýci Františku Josefovi a mnohé vnitropolitické i zahraničněpolitické otázky plánoval realizovat jinak než František Josef.

Metodologicky bude práce koncipována jako příspěvek k politickým dějinám a komparativním dějinám. Představitelé původních politických dějin, tzv. „vysokopolitického“ přístupu, zastávali názor, že je třeba se soustředit pouze na politiky, „na kterých záleželo,“ což bylo doprovázeno pesimismem vůči psychologickým a osobnostním rysům jednotlivých aktérů i vůči biografickým prvkům obecně. Novější přístupy v rámci tohoto metodologického proudu se ovšem přeorientovaly i na dějiny idejí, jejich vývoj a srovnání, dále i na myšlenkové zdroje jednotlivých politiků a motivaci jejich jednání.³ V souladu s těmito metodologickými východisky bude práce zkoumat a srovnávat ideje jednotlivých spolupracovníků následníka trůnu, stejně jako ideje hlavních chorvatských, srbských a bosňáckých politických stran ve zkoumaných korunních zemích. Sledována a srovnána bude motivace jednání jednotlivých členů belvedérského okruhu i aktérů politického života zmiňovaných korunních zemí.

Nové politické dějiny oproti svým předchůdcům nezohledňují pouze suchý výklad nejdůležitějších rozhodnutí tzv. vysoké politiky, nýbrž se snaží rekonstruovat prostředí, z něhož vycházejí ideje a které motivuje politiky k jejich konání a konkrétnímu politickému stylu, čímž tzv. „vysokopolitické“ představitele dále doplňují.⁴ V předkládané diplomové práci budou využity především v souvislosti se zhodnocením myšlenkových zdrojů jednotlivých členů belvedérského okruhu i Františka Ferdinanda, v důsledku čehož bude celá skupina představena jako skupina lidí určité politické orientace a názorů. S ohledem na představení názorového ukotvení této belvedérského okruhu bude objasněna i motivace jejich jednání, vycházející i z jejich myšlenkových vzorců.

Prvek komparativních dějin bude využit zejména ve věci srovnání členů belvedérského okruhu, jejich aktivit a práce a jednotlivých korunních zemí a situace v nich, což by mělo pomoci vyložit celý problém komplexněji a poznat zkoumanou problematiku hlouběji.⁵

Heuristicky je práce založena především na archivním výzkumu nepublikovaných pramenů, jež jsou uloženy v pozůstalosti Františka Ferdinanda⁶ ve vídeňském Domácím, dvorském a státním archivu (*Haus-, Hof- und Staatsarchiv*). Důležitým zdrojem pro bádání tak budou zde uložená memoranda, spisy, dopisy, koncepty a další záležitosti. Zkoumány jsou prameny uložené ve složce *Denkschriften und Broschüren*⁷, jež čítá šest kartonů, vztahujících se k politickým úvahám, sledování politického dění a schraňování memorand, obsahujících jak

³ BERGER, Stefan a kol., *Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*, Brno, 2016, str. 257–259.

⁴ Tamtéž, str. 268–269.

⁵ Tamtéž, str. 238–239.

⁶ Přístup k této pozůstalosti podléhá souhlasu dědice archivní služby, jímž je v současnosti Nikolaus Hohenberg a jenž autorovi této práce přístup do pozůstalosti dne 16.9.2021 prostřednictvím e-mailové korespondence udělil.

⁷ *Denkschriften und Broschüren*, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand.

hlášení o jednotlivých situacích, tak reformní návrhy či jejich komentáře. Dotyčný archivní materiál byl zvolen k bádání o tématu diplomové práce na základě odborné konzultace se zaměstnanci *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* ve Vídni.

Další archivní zdroj pramenů, na něž bude postavený výzkum v diplomové práci obsažený, je pozůstalost majora Alexandra Brosche von Aarenau, působícího ve funkci vedoucího vojenské kanceláře Františka Ferdinanda d'Este v letech 1906–1911.⁸ Tento fond, nacházející se ve vídeňském Válečném archivu (*Kriegsarchiv*), obsahuje Broschovu korespondenci s rozličnými osobnostmi z veřejného, politického i vojenského života rakousko-uherské monarchie, dále poznámky k reformám, výstřižky z novin ohledně belvedérským okruhem sledovaných záležitostí, a rovněž program nástupu následníka trůnu na trůn z roku 1911, jehož byl Brosch hlavním spoluautorem a jenž představuje cenný dokument, obsahující informace k plánům Františka Ferdinanda. Kromě tohoto dokumentu je ve fondu obsažen i komentář profesora práva Heinricha Lammasche k tomuto dokumentu. Velmi cenné jsou zde obsažené studie z pera Moritze von Auffenberga, vysokého vojenského činitele, který v letech 1911–1912 zastával funkci společného ministra války. Konkrétně se jedná o memoranda, které detailně popisují politickou i národnostní situaci v Bosně a Hercegovině, a tvoří materiál, prostřednictvím kterého František Ferdinand získával informace o této zemi.

Významným pramenem, jenž je v práci analyzován v souvislosti se snahou prezentovat snahy belvedérského okruhu ovlivňovat veřejné mínění, bude denní tisk. Konkrétně se pozornost diplomové práce soustředí na katolicky orientovaný deník *Reichspost*, jehož vydavatel a šéfredaktor Friedrich Funder byl spolupracovníkem Františka Ferdinanda a členem belvedérského okruhu. Jím psané komentáře v sobě zrcadlí i politické smýšlení belvedérského okruhu a píše se v nich o věcech, jež byly pro vojenskou kancelář v konkrétním čase důležité. Archiv jednotlivých čísel *Reichspostu* je k dispozici v digitalizované podobě na webových stránkách Rakouské národní knihovny.

Z vydaných pramenů se pozornost práce zaměří na několik pramenů osobní povahy. Významnou odbornou prací z nedávných let je bezesporu korespondence chorvatského politika Josipa Franka s generálem Moritzem von Auffenbergem, jež byla knižně vydaná díky práci chorvatských historiků Stjepana Matkoviće a Marka Trogrliće.⁹ Kniha kromě korespondence zmiňovaných dvou historických osobností zahrnuje i další dopisy, např. s baronem Aloisem Lexou von Aehrenthalem, společným ministrem zahraničí v letech 1906–1912. Josip Frank byl hlavním politikem z chorvatského prostředí, který spolupracoval s vojenskou kanceláří následníka trůnu, a v edici vydaná korespondence představuje cenný pramen, ilustrující tuto spolupráci. Žánr paměti je v diplomové práci reprezentován zejména knihou *Vom Gestern ins Heute* (Ze včerejška do dneška),¹⁰ psanou šéfredaktorem *Reichspostu* Friedrichem Funderem, který v této rozsáhlé publikaci zasazuje své působení a

⁸ 232 (B) BROSCH von AARENAU, Alexander, in: *Kriegsarchiv*, AT-OeStA/KA NL 232 (B).

⁹ MATKOVIĆ, Stjepan, TROGRLIĆ, Marko (eds.), *Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910*, Zagreb–Split, 2014.

¹⁰ FUNDER, Friedrich, *Vom Gestern ins Heute*. Aus dem Kaiserreich in die Republik, Wien, 1952.

svůj profesní život do kontextu dějin pozdní habsburské monarchie. Kniha je cenná zejména ze dvou důvodů; jednak nabízí obraz sledované historické periody očima člena belvedérského okruhu, jenž do svého výkladu promítá i své názory a přesvědčení, což napomáhá k analýze Funderova politického smýšlení, jednak zde autor vzpomíná na četné osobnosti, na které se diplomová práce zaměřuje. Svě paměti¹¹ napsal i Carl von Bardolff, nástupce Brosche ve funkci vedoucího vojenské kanceláře následníka trůnu, kterou vedl od roku 1911. Další knihou, obsahující vzpomínky na dobu vojenské kanceláře Františka Ferdinanda i na mnohé politiky, jimž se diplomová práce věnuje, je *Federácia v strednej Európe*¹² od Milana Hodži, pozdějšího československého politika, aktivního již v dobách Uherského království, kdy spolupracoval s belvedérským okruhem. V menší míře budou využity i vzpomínky politika srbské národnosti v Chorvatsku-Slavonii Svetozara Pribičeviće¹³ a kniha reflektující vzpomínky a názory Anteho Radiće¹⁴, jenž spolu se svým známějším bratrem Stjepanem stál za zrodem Chorvatské selské strany.

Z odborné literatury bude v práci zohledněna především rakouská a chorvatská historiografie, jejíž představitelé se osobě Františka Ferdinanda, jeho vojenské kanceláři i balkánské politice věnovali. Je třeba říci, že na téma přístupu vojenské kanceláře Františka Ferdinanda k jihoslovanskému prostředí doposud nevyšla žádná studie, jež by tyto aktivity shrnovala. Práce tak bude vycházet z publikací věnovaných Františku Ferdinandovi d'Este, jeho vojenské kanceláři, lidem z belvedérského okruhu, politickému životu v Chorvatsku-Slavonii, Dalmácii a Bosně a Hercegovině v období od přelomu 19. a 20. století do roku 1914. Z chorvatského prostředí bude zvláštní pozornost věnovaná Čisté straně práva a jejímu předsedovi Josipovi Frankovi, který představoval hlavního spolupracovníka belvedérského okruhu mezi Chorvaty. Z knih, kromě obsáhlého pojednání v již zmiňovaném vydání korespondence mezi ním a Moritzem von Auffenbergem, se jeho osobě, politické straně a tzv. pravašství, jež bylo jedním z politických proudů zejména v předválečném Chorvatsko-slavonském království, věnoval již zmiňovaný Stjepan Matković v knize *Izabrani portreti pravaša* (Vybrané portréty pravašů).¹⁵ Problematice pravašů se podrobně věnovala i chorvatská historička Mirjana Gross, z jejíhož díla bude práce čerpat.¹⁶

Ohledně srbských politiků a Srbské samostatné strany, která reprezentovala Srby v Chorvatsku-Slavonii, a vztahů mezi Srby a Chorvaty a jejich politických reprezentací v této korunní zemi budou v práci využity zejména knihy *Srpska narodna samostalna stranka* (Srbská národní samostatná strana)¹⁷ od Gordany Krivokapić-Jović, působící na Institutu soudobých dějin Srbska v Bělehradě, *Novi Kurs Srba u Hrvatskoj*¹⁸ (Nový kurs Srbů

¹¹ BARDOLFF, Carl Freiherr von, Soldat im alten Österreich, Erinnerungen aus meinem Leben, Jena, 1943.

¹² HODŽA, Milan, Federácia v strednej Európe, Bratislava, 1997.

¹³ MATKOVIĆ, Hrvoje (ed.), Pribičević, Svetozar: Izabrani politički spisi, Zagreb, 2000.

¹⁴ MURGIĆ, Božidar, Život, rad i misli dra. Ante Radića, Zagreb, 1937.

¹⁵ MATKOVIĆ, Stjepan, Izabrani portreti pravaša, Zagreb, 2011.

¹⁶ GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 9–72.

¹⁷ KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ, Gordana, Srpska narodna samostalna stranka, Zagreb, 2000.

¹⁸ GAŠIĆ, Ranka, Novi kurs Srba u Hrvatskoj, Zagreb, 2001.

v Chorvatsku) z pera Ranka Gašiće, působícího na Institutu soudobých dějin v Bělehradě, a *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884–1902)*¹⁹ od Mata Artukoviće, působícího dříve v Chorvatském historickém institutu.

Z odborné literatury rakouské provenience je využito zejména několik následujících studií. Kniha *Theorie und Realität Theorie und Realität von Bündnissen*²⁰ představuje podrobnou studii, hodnotící proměny rysů spojenectví mezi středoevropskými státy i vývoj státoprávního uvažování ve zmíněné době. Pro diplomovou práci jsou z knihy důležité především pasáže, jež se věnují Františku Ferdinandovi a jeho kanceláři, a dále část příloh, obsahující některé dobové dokumenty z pera spolupracovníka belvedérského okruhu Heinricha Lammasche. Osobnosti Maxe Wladimira von Becka, který byl jedním z učitelů Františka Ferdinanda a který později stanul v čele předlitavské vlády, se věnoval jeho vzdálený příbuzný v knize *Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich*.²¹ Františku Ferdinandovi se věnovali rakouský vojenský historik Rudolf Kiszling,²² bavorský historik československého původu Emil Franzel²³ a český historik Jan Galandauer.²⁴ Francouzskou historiografii v diplomové práci reprezentuje především Jean-Paul Bled a jeho biografie Františka Ferdinanda²⁵, kde jsou rozebrány i četné aspekty jeho politických aktivit.

Přínos diplomové práce je především v důkladné analýze kontaktů belvedérského okruhu s představiteli zmíněných korunních zemí, srovnání vybraných korunních zemí na základě v nich panujících politických poměrů, a dále ve srovnání státoprávních a politických reformních návrhů. Dosavadní poznání práce doplní výzkumem dosud nepublikovaných memorand. V české, ale i světové odborné literatuře stále abscentuje práce zkoumající čistě vztahy belvedérského okruhu s jihoslovanským prostředím a konfrontující je s reformními návrhy. Stávající práce se věnují jednak belvedérskému okruhu jako takovému či jeho reformním snahám v širším kontextu, nikoliv však s důrazem na jihoslovanské prostředí. Předkládaná diplomová práce je tak prvním uceleným příspěvkem na toto téma.

Monografie budou doplněny řadou odborných článků, především rakouské, chorvatské a německé provenience, jejíž historici se osobnostem a událostem spojeným se zkoumaným tématem nejvíce věnovali.

V úvodní části je analyzován belvedérský okruh, poté vnitropolitická situace v jihoslovanských oblastech Rakousko-Uherska na počátku 20. století, a poté aktivity belvedérského okruhu v jihoslovanské oblasti.

¹⁹ ARTUKOVIĆ, Mato, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884–1902)*, Zagreb, 1991.

²⁰ VEROSTA, Stephan, *Theorie und Realität von Bündnissen*. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund 1897–1914, Wien, 1971.

²¹ ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, *Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich*, Wien, 1956.

²² KISZLING, Rudolf, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este*, Graz – Köln, 1953.

²³ FRANZEL, Emil, *Franz Ferdinand d'Este. Leitbild einer konservativen Revolution*, Wien, 1964.

²⁴ GALANDAUER, Jan, *František Ferdinand d'Este: Následník trůnu*, Praha, 2000.

²⁵ BLED, Jean-Paul, *François-Ferdinand d'Autriche*, Paris, 2012.

Diplomová práce je členěna do úvodu, tří kapitol a závěru. Úvod nastíní téma, výzkumné otázky, způsob zpracování tématu a diplomové práce, a představí heuristiku zkoumaných pramenů a literatury i důvod jejich výběru. První kapitola představí belvedérský okruh, jeho historii, důvod vzniku, fungování i institucionální zakotvení, stejně tak bude zkoumán rozsah jeho vlivu na politiku Rakousko-Uherska. Poté bude analyzována role jednotlivých aktérů belvedérského okruhu, oblast, na kterou se zaměřovali a jaký vztah měli k Františku Ferdinandovi spojení. Rovněž bude zohledněno, jaká byla jejich motivace spolupráce s Belvederem.

Druhá kapitola předloží podrobnou analýzu politických a národnostních poměrů v Chorvatsku-Slavonii, Dalmácii a Bosně a Hercegovině jakožto zemí, kde hráli Jihoslované rozhodující roli. Zmíněné korunní země byly vybrány vzhledem k množství archivního materiálu k nim se vztahujícím, zejména v podobě memorand mapujících situaci v nich a jež se nacházejí ve zmiňované složce *Denkschriften und Broschüren*. Kapitola bude zkoumat zdější politické strany, vztahy mezi nimi, jejich vývoj i organizaci a nabídne jejich srovnání. V rámci zaměření na politický život ve zmíněných korunních zemích bude sledován vývoj politických aktivit jihoslovanských politických stran a jejich cíle. K politickým stranám bude přistupováno s ohledem na jednotlivé jihoslovanské národnosti, konkrétně Chorvaty, Srby a Bosňáky. Nastíněny budou hlavní rysy politického vývoje i vzájemných vztahů, tedy zda jednotlivé národnosti měly tendenci navzájem spolupracovat, za jakým cílem, či zda se naopak snažily v rámci konkurenčního boje spolupráci vyhnout.

Třetí kapitola se soustředí na návrhy jednotlivých reforem a aktivity belvedérského okruhu v jihoslovanských záležitostech. Podrobně se text zaměřuje na politickou osobnost Josipa Franka a rozbor jeho korespondence s generálem Moritzem von Auffenbergem, jenž byl jeho kontaktní osobou s belvedérským okruhem. Dále práce sleduje, které aspekty byly pro oba muže jakožto pro politické aktéry spojené s vojenskou kanceláří následníka trůnu. Politické a etnické poměry v Chorvatsko-slavonském království budou dále sledovány prostřednictvím memorand o politice bánů Pavla Raucha a Nikoly Tomašiče. Tyto archivní materiály jsou cenné proto, že zohledňují vzájemnou konkurenci obou mužů a jejich představy o fungování této korunní země. Rauch byl člověkem s kontakty na belvedérský okruh, a jako jeho exponent zde rozvádí svou kritiku Tomašiče a jeho návrhu volební reformy, která bude představena jako materiál v rozporu s představami Belvedéru. Hojně akcentovaným pojmem ve spojitosti s Františkem Ferdinandem je trialismus,²⁶ který je v archivních materiálech zastoupen konceptem vojenského historika Emila Woinowiche, který na stránkách svého memoranda rozvádí své představy o tomto státoprávním uspořádání a vysvětluje, proč se podle něj jedná o cestu k vyřešení jihoslovanské otázky. Obsáhlým a důležitým pramenem, který bude analyzován, je program nástupu Františka Ferdinanda na trůn, jenž bude nahlížen s ohledem na jihoslovanskou problematiku. Z historiků se mu věnovali především Richard

²⁶ Pojmem trialismus se obecně rozumí taková změna vnitřních poměrů Rakousko-Uherska, v rámci níž kromě rakouské a uherské části existuje jim rovnoprávná třetí část, v tomto případě jihoslovanská s centrem v Záhřebu.

Lein²⁷ z Vídeňské univerzity a nejnověji také Jana Osterkamp, přednášející na Ludwig-Maximilians-Universität v Mnichově.²⁸ Závěr shrne hlavní poznatky diplomové práce a zodpoví na vytyčené otázky.

²⁷ LEIN, Richard, Das Thronwechselprogramm der Militärkanzlei Erzherzog Franz Ferdinands aus dem Jahr 1911, in: Prague Papers on the History of International Relations, roč. 15 (2011), č. 2, str. 86–109.

²⁸ OSTERKAMP, Jana, Řád v rozmanitosti. Dějiny federalismu v habsburské monarchii od doby předbřeznové do roku 1918, Praha, 2022.

1. kapitola – belvedéřský okruh

1.1 Stručná charakteristika Františka Ferdinanda d'Este

František Ferdinand d'Este se narodil 18. prosince 1863 ve Štýrském Hradci a dětství strávil ve vile Wartholz bei Reichenau v Dolních Rakousích, kterou nechal jeho otec, arcivévoda Karel Ludvík, postavit na začátku 70. let 19. století. Matkou byla arcivévodkyně Marie Annunziata, původně neapolsko-sicilská princezna, a dědečkem Františka Ferdinanda z matčiny strany byl král Obojí Sicílie Ferdinand II., jemuž jeho reakce na revoluční dění v jeho království vynesla přezdívku *Re Bomba*. František Ferdinand tak v sobě spojoval habsbursko-lotrinskou i bourbonskou krev. Roku 1871 zemřela jeho matka Marie Annunziata a o dva roky později si jeho otec vzal portugalskou princeznu Marii Terezu, s níž měl František Ferdinand velmi blízký vztah a jež jemu i jeho sourozencům nahrazovala milující matku.²⁹ S otcem již tak dobrý vztah neměl; tento muž, popisovaný jako laxní, upřednostňoval mladšího bratra Františka Ferdinanda, arcivévoda Ottu, což budoucího následníka trůnu trápilo.³⁰

Vychováván byl společně se zmíněným bratrem Ottou; mezi učitele, kteří Františka Ferdinanda nejvíce ovlivnili, patřili hrabě Ferdinand Christoph Eberhard von Degenfeld-Schonburg, probošt Godfried Marschall a historik Onno Klopp. Velice zbožný probošt Marschall byl arcivévodovi spíše přítelem než učitelem, a patrně měl vliv na hlubokou zbožnost, již František Ferdinand oplýval. Druhý stěžejní učitel Františka Ferdinanda, historik Klopp, působil nejdříve v Hannoveru na dvoře krále Jiřího V., jenž přišel o trůn po zániku svého království v důsledku jeho anexe Pruskem po prusko-rakouské válce v roce 1866. Klopp následoval Jiřího do exilu v Rakousku a jako hluboký znalec německých dějin byl vybrán jako učitel pro Františka Ferdinanda. Důležité bylo i jeho katolické vyznání, které mělo vliv na jeho pojetí německých dějin; byl odpůrcem protestantského Pruska i protestantsky-liberálního maloněmeckého řešení. Německé dějiny líčil Františku Ferdinandovi s úctou ke Svaté říši římské a propagoval u něj velkoněmecké řešení. Tato výchova patrně vedla k rezervovanému vztahu Františka Ferdinanda vůči hohenzollernskému Německu, což bylo později do určité míry zmírněno jeho přátelskými styky s Vilémem II.³¹

Poručíkem byl František Ferdinand jmenován v dubnu 1878, tedy ve svých čtrnácti letech, a následujících sedm let působil převážně v armádě, kde vystřídal pluk v Praze, císařské myslivce v Brucku nad Litavou a dragounský pluk č. 44 Arcivévoda Albrecht v Ennsu v Horních Rakousích.³² Poté, v polovině osmdesátých let 19. století podnikl cestu po Blízkém východě;

²⁹ KISZLING, Rudolf, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este*, Graz – Köln, 1953, str. 9–10.

³⁰ BROUKALOVÁ, Jindra, *Zur Analyse von Ludwig Winders Roman "Der Thronfolger. Ein Franz Ferdinand Roman" im Kontext des erzählerischen Früh- und Spätwerkes seines Verfassers*, Praha, 2005. Rigorózní práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav germánských studií, str. 60–61.

³¹ FRANZEL, Emil, *Franz Ferdinand d'Este. Leitbild einer konservativen Revolution*, Wien, 1964, str. 27–28.

³² GALANDAUER, Jan, *František Ferdinand d'Este*, Praha-Litomyšl, 2000, str. 25–26.

původně chtěl prozkoumat Egypt, avšak díky Mahdího povstání omezil tyto plány pouze na Alexandrii, odkud dále pokračoval do Svaté země, Damašku, Smyrny, Athén a na Korfu, odkud se vrátil zpět domů; další cesty podnikl v následujících letech.³³

Postavení Františka Ferdinanda v rámci habsburského Arcidomu i celé monarchie změnila sebevražda jeho bratrance, korunního prince Rudolfa, 30. ledna 1889. Formálně se následníkem trůnu stal otec Františka Ferdinanda a mladší bratr císaře Karel Ludvík, ovšem od počátku bylo počítáno s tím, že po Františku Josefovi nastoupí František Ferdinand, a to z důvodu nízkého věkového rozdílu mezi bratry (Karel Ludvík byl o tři roky mladší než František Josef), nepřipravenosti císařova mladšího bratra i jeho pramalému nadšení pro možnost stát se císařem.³⁴

Počátky politické angažovanosti Františka Ferdinanda lze zasadit až na přelom 19. a 20. století, neboť mezi lety 1895–1898 se potýkal s tuberkulózou.³⁵ Jeho vojenská kancelář vznikla roku 1898, kdy ho císař František Josef I. jako svého následníka oficiálně s hodností důstojníka přiřadil k nejvyššímu velení. V praxi tento krok znamenal založení *Vojenské kanceláře Jeho císařské a královské Výsosti, nejvýznamnějšího generála kavalerie Františka Ferdinanda d'Este*, běžně nazývané též „malou vojenskou kancelář“ – (*kleine Militärkanzlei*). Pro Františka Ferdinanda tento moment znamenal jistou emancipaci vůči císařskému dvoru, jelikož mohl svou vojenskou kancelář umístit do Dolního Belvederu, oficiálního sídla následníka trůnu. Kancelář se stala výchozí institucí, v rámci které František Ferdinand pracoval na svých reformách a zpracovával zde své politické představy, které měl realizovat při svém nástupu na trůn. Podle sídla následníka trůnu získala neformální skupina jeho spolupracovníků, pracující na jeho budoucích reformách a diskutující s ním důležité politické otázky v zemi, označení *belvedérský kruh*.³⁶

Mnoho historiografických prací věnovalo svou pozornost složité povaze Františka Ferdinanda, stejně jako jeho názorovému a myšlenkovému světu. Obecně je arcivévoda líčen jako komplikovaná osobnost se složitým vztahem ke světu a k lidem, což mělo vycházet již z jeho dětství. Lidmi se cítil nepochopený a sám je nechápal, jeho postoje vycházely patrně z kombinace jeho vrozených charakterových vlastností a životních událostí, kdy byl mnohokrát odepisován, což se projevilo zejména v době onemocnění tuberkulózou.³⁷ Svět samotný považoval za přirozeně nepřátelské prostředí, podle čehož k němu také přistupoval. Pokud dle něj někdo dopředu věřil lidem, byl pak dotýčný předurčen k neúspěchu.³⁸ Jeho trpké zkušenosti s lidmi se projevily zejména ve dvou důležitých událostech jeho života, jimiž byl jeho boj s tuberkulózou a poté jeho boj o sňatek s nerovnorodou hraběnkou Žofii

³³ KISZLING, Rudolf, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este*, Graz – Köln, 1953, str. 14.

³⁴ Tamtéž, str. 18.

³⁵ GALANDAUER, Jan, *František Ferdinand d'Este*, Praha, 2000, str. 73–74.

³⁶ JACHIM, Hans, *Erzherzog Franz Ferdinand d'Este, Versuch einer Würdigung*, Wien, 2014, str. 29–31.

³⁷ BROUKALOVÁ, Jindra, *Zur Analyse von Ludwig Winders Roman "Der Thronfolger. Ein Franz Ferdinand Roman" im Kontext des erzählerischen Früh- und Spätwerkes seines Verfassers*, Praha, 2005. Rigorózní práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav germánských studií, str. 60.

³⁸ Tamtéž, str. 114–115.

Chotkovou. V kruhu svých blízkých se však jednalo o milého a laskavého muže, což platilo zejména v rámci rodiny. Dle jednoho z životopisců Františka Ferdinanda se v jeho čtyřiceti letech již jednalo o vyzrálého muže s jasnými názory. Ve srovnání s většinou příslušníků habsbursko-lotrinské rodiny byl vysokým a působil státnickým dojmem; pouze arcivévoda Evžen byl vyššího vzrůstu než František Ferdinand. Baron Margutti, jenž pod velením Františka Ferdinanda sloužil v armádě, jej charakterizoval jako vážného, avšak nesmírně zdvořilého muže. Mezi lidmi si arcivévoda nebral servítky, nebyla mu cizí ironie či sarkasmus.³⁹

Politickým smýšlením byl František Ferdinand odpůrcem nacionalismů, ať už českého, tak zejména všeneckého či maďarského. Nacionalismus obecně odmítal, jelikož jej vinil z protidynastických pozic.⁴⁰ Vedle nacionalismu a zmiňovaného všenečství či velkomadžarských plánů odmítal také liberalismus, socialismus a svobodné zednářství, a to z podobných důvodů, jelikož je považoval za nepřátelské vůči rakousko-uherské monarchii. Ze své podstaty se nejednalo ani o federalistu, ani o trialistu, za něhož bývá někdy označován, byť v určité fázi svého života choval vůči tomuto konceptu jisté sympatie, minimálně proto, že se jednalo o alternativu vůči jím tolik nenáviděnému dualismu. Nejpozději k roku 1905, kdy byla podepsána rijecká rezoluce, předpokládající spolupráci s uherskou opozicí, však své trialistické sympatie přehodnotil a opustil.⁴¹

Jak již bylo řečeno, arcivévoda byl velmi ovlivněn římskokatolickou vírou, jednalo se o hluboce věřícího člověka. Úctu choval i vůči katolické monarchii ve střední Evropě, podobné nejvíce patrně Svaté říši římské či celku, jenž by koncepčně vycházel z velkoněmeckého řešení a kde by katoličtí Habsburkové hráli hlavní roli. Do určité míry by jej bylo možné pokládat za zastávce umírněného proněmecky orientovaného centralismu, jímž byl i císař František Josef.⁴² Patrně i proto byl panovníkem, k němuž vzhlížel, jeho pradědeček František I., jemuž se v centralistickém duchu podařilo konsolidovat monarchii po napoleonských válkách, pročež chtěl panovat pod jménem František II., čímž chtěl na svého předka symbolicky navázat.⁴³ V katolické víře viděl v neposlední řadě i stmelovací prvek, který by byl jedním ze stavebních kamenů habsburské monarchie.⁴⁴

³⁹ FRANZEL, Emil, Franz Ferdinand d'Este. Leitbild einer konservativen Revolution, Wien, 1964, str. 50–51.

⁴⁰ GALANDAUER, Jan, František Ferdinand d'Este, Praha, 2000, str. 227, dále např. KANN, Robert Adolf, Der Thronfolger Erzherzog Franz Ferdinand und seine Einstellung zur böhmischen Frage, in: BJB 12 (1971), str. 255.

⁴¹ KANN, Robert Adolf, Der Thronfolger Erzherzog Franz Ferdinand und seine Einstellung zur böhmischen Frage, in: BJB 12 (1971), str. 255, dále např. KISZLING, Rudolf, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este, Graz – Köln, 1953, str. 120–121.

⁴² KANN, Robert Adolf, Der Thronfolger Erzherzog Franz Ferdinand und seine Einstellung zur böhmischen Frage, in: BJB 12 (1971), str. 255

⁴³ MILLER, Paul, Forgetting Franz Ferdinand: The Archduke in Austrian Memory, in: Austrian History Yearbook, roč. 46, April 2015, str. 229.

⁴⁴ WEIGERT, Manfred, Die Militärkanzlei Seiner K. u. K. Hoheit des Durchl. Herrn General der Kavallerie Erzherzog Franz Ferdinand, Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, 2001, str. 39.

Naplno pak František Ferdinand vstoupil do politického dění v monarchii se zřízením své vojenské kanceláře, kdy lze také sledovat formování belvedérského okruhu, jemuž bude věnována následující podkapitola.

1.2 Vymezení belvedérského okruhu

Kapitola se zabývá belvedérským kruhem; nejprve jej vymezí jako pojem, a poté představí jeho členy, přičemž důležitými otázkami je především motivace, která jednotlivé osobnosti vedla ke spolupráci s Františkem Ferdinandem, i s ohledem na jejich dosavadní politickou kariéru či jejich národnostní příslušnost.

Pojmem belvedérský kruh či belvedérský okruh se rozumí neformální skupina spolupracovníků Františka Ferdinanda, s nimiž arcivévoda konzultoval své představy ohledně reforem říše, stejně jako připravované kroky, které by uskutečnil po svém nástupu na trůn. Obvykle se tímto pojmem rozumí významné osobnosti z politického, veřejného či akademického života Rakousko-Uherska na počátku 20. století, které se rozhodly svou kariéru spojit s osobou následníka trůnu a poskytovat mu rady v určitých oborech. Historik Samuel R. Williamson za hlavní oblasti, jimž František Ferdinand věnoval patřičnou pozornost, byly revize rakousko-uherského vyrovnání, změny ve volebním právu a ekonomické otázky, což byly i věci, o které se následník trůnu aktivně zajímal, měl o nich přehled, a které živě diskutoval se svými spolupracovníky. Ti byli neformálně sdružení v jeho vojenské kanceláři, prostřednictvím které s nimi vedl písemný kontakt či se s nimi v rámci vojenské kanceláře scházel.⁴⁵

Friedrich Funder, novinář *Reichspostu* a člen belvedérského okruhu, popisuje svou první audienci v Belvederu u Františka Ferdinanda na začátku léta 1905. S potenciálními konzultanty či hosty vojenská kancelář komunikovala prostřednictvím gardisty, který šel dotyčné osobě osobně předat pozvání k návštěvě Belvederu. Poté byl dotyčný přijat v kanceláři Dolního Belvederu, konkrétně v budově, mající vchod z Rennwegu. Hosty přijímal pobočník Františka Ferdinanda Alexander Brosch von Aarenau, který sdělil důvod audience, a poté zpravidla následovalo osobní setkání s následníkem trůnu.⁴⁶

Osoba majora Brosche von Aarenau byla pro Františka Ferdinanda klíčová, neboť se jednalo o velmi schopného muže s dobrým organizačním talentem. Pod jeho vedením se rovněž vojenská kancelář začala, kromě vojenských otázek, soustředit i na politické dění, čemuž napomáhaly i četné známosti nového vedoucího vojenské kanceláře.⁴⁷ Právě Brosch a později jeho nástupce Carl von Bardolff zavedli pravidla, podle nichž vojenská kancelář fungovala. Jednalo se o orgán, který poskytoval Františku Ferdinandovi plné zázemí pro

⁴⁵ WILLIAMSON, Samuel R. jr., Influence, Power, and the Policy Process: The Case of Franz Ferdinand, 1906–1914, in: *The Historical Journal*, roč. 17, č. 2, June 1974, str. 420–421.

⁴⁶ FUNDER, Friedrich, *Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik*, Wien, 1952, str. 376–377.

⁴⁷ KISZLING, Rudolf, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este*, Graz – Köln, 1953, str. 94–95.

všechny jeho veřejné aktivity, tudíž kancelář vyřizovala např. veškerou korespondenci, která následníkovi trůnu přicházela z řad široké veřejnosti. Podle Williamsona byl František Ferdinand např. během balkánských válek nejlépe informovanou osobou v monarchii, a to díky dobře propracované a efektivní síti vojenských pozorovatelů a válečného zpravodajství, napojeného na vojenskou kancelář.⁴⁸ Informace byly hlášeny zpravidla formou memorand, jež budou dále rozebrána ve třetí kapitole práce.

Ambicí Brosche bylo vytvořit efektivní síť kvalitních odborníků z různých sfér společenského života, kteří budou nápomocni Františku Ferdinandovi při jeho politických reformách, a později i při řízení monarchie. Mezi osoby, které náležely do belvedérského okruhu, tak patřili např. významný profesor práva Heinrich Lammasch, úspěšný bankéř a pozdější ředitel banky Creditanstalt Alexander Spitzmüller, diplomat a pozdější společný ministr zahraničí hrabě Ottokar Czernin či již zmíněný novinář Friedrich Funder.⁴⁹ Funder vzpomínal, že prostřednictvím belvedérského kruhu jeho deník *Reichspost* navázal styky s vůdci nemaďarských národností v Uhrách, kteří vkládali do Františka Ferdinanda naděje, že se mu podaří zlepšit jejich postavení v rámci zemí svatoštěpánské koruny. Z rumunských politiků do belvedérského okruhu spadali Alexander Vaida von Voevod a Iuliu Maniu, za Slováky do belvedérského kruhu náležel Milan Hodža, významný politik uherského sněmu, který ve své politické kariéře úspěšně pokračoval i za první československé republiky. V belvedérském okruhu byli zastoupeni rovněž uherští politici; Funder konkrétně jmenuje Bélu Lindera, který dodával následníkovi trůnu informace o uherské politice, ovšem hlavním Maďarem, náležejícím mezi spolupracovníky Františka Ferdinanda, byl József von Kristóffy, svého času uherský ministr vnitra.

Zastoupení měli v belvedérském okruhu i lidé z jihoslovenského prostředí, jimž se bude práce obzvláště věnovat; významným chorvatským politikem, udržujícím korespondenci s vojenskou kanceláří Františka Ferdinanda, byl Josip Frank, vůdce *Čisté strany práva* (*Čista stranka prava*), s nímž byl v četných stycích Izidor Kršnjavi, historik umění, malíř a taktéž politik. Z Frankovy strany dále Funder mluvil o právníkovi, Horvathovi, z chorvatských jmen zmiňoval Madarasze, starostu Trogiru, a profesora ekonomie Frana Milobara ze záhřebské univerzity. Z Bosny a Hercegoviny jako členy belvedérského okruhu zmínil Funder Josipa Sunariće a Nikolu Mandiće.⁵⁰

V neposlední řadě se Friedrich Funder zmiňoval o vazbách mezi dvorem Františka Ferdinanda a rakouským parlamentem. Stranou, která byla s arcivévodou spjata, byla strana křesťansko-sociální. Jména poslanců, kteří byli v čilém kontaktu s následníkem trůnu, byli prominentními členy této strany, ať už se jednalo o jejího předsedu Karla Luegera, jenž byl starostou Vídně,

⁴⁸ WILLIAMSON, Samuel R. jr., Influence, Power, and the Policy Process: The Case of Franz Ferdinand, 1906-1914, in: The Historical Journal, roč. 17, č. 2, June 1974, str. 421.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ FUNDER, Friedrich, Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik, Wien, 1952, str. 384–392.

nebo dále o poslance Alberta Geßmanna, Josefa Schraffla, Alfreda Ebenhocha a Viktora Fuchse. Ze slovinských poslanců jmenoval Ivana Šusteršiče a Antona Korošce.⁵¹

Carl von Bardolff, vedoucí vojenské kanceláře Františka Ferdinanda od roku 1911, vzpomínal na belvedérský okruh jako na síť kontaktů s vybranými osobnostmi společenského života, kteří měli Františku Ferdinandovi zajistit politický a společenský vliv. Stejně jako jeho předchůdce Brosch i Bardolff mluvil o Alexandru Spitzmüllerovi, významném bankéři a pozdějším ministrovi financí, jako o důležité kontaktní osobě. Dalším důležitým člověkem, s nímž byl belvedérský okruh v kontaktu, byl profesor zoologie Paul Samassa, působící v Lublani. Vedle svého primárního zaměření byl Samassa také aktivním publicistou. Osobou, které si František Ferdinand velmi považoval, byl Richard Riedl, pracující tehdy na ministerstvu obchodu a později založivší Německý klub, jenž se odštěpil od všenněmců. Z polských politiků byl Belveder v kontaktu s Juliuszem Twardowským, pozdějším ministrem pro haličské záležitosti, a ukrajinským spojencem byl Kost Levyckyj, poslanec Říšské rady. Příslušníky belvedérského okruhu s vazbami na České království byl český místodržící kníže František Thun-Hohenstein a diplomat a pozdější společný ministr zahraničních věcí, hrabě Ottokar Czernin.⁵²

Příslušníky belvedérského okruhu z uherské poloviny monarchie pokládal i Bardolff za důležité spojence Františka Ferdinanda, zejména z důvodu jeho plánů ohledně změny politického uspořádání v Uhrách. Bardolff ve svých vzpomínkách jmenoval Edmunda Steinackera, německého publicistu, který byl považován za znalce etnických vztahů v Uherském království. Další jména, která Bardolff vzpomenu, byla totožná se vzpomínkami Fundera; mluvil o rumunských politicích Maniovi a Vaidovi-Voevodovi, stejně jako o Milanu Hodžovi. Vlivnou osobou, spojenou s belvedérským kruhem, byl sedmihradský Rumun Aurel Popovici, autor knihy *Spojené státy Velkého Rakouska (Die Vereinigten Staaten von Groß Österreich)*, v níž řešil možnosti státoprávního uspořádání Rakousko-Uherska a jeho přerodu ve federativní stát. Z etnických Maďarů za největšího spojence Františka Ferdinanda Bardolff považoval Kristóffyho.⁵³

Bardolff velmi oceňoval Broschem vybudovanou síť kontaktů s novináři, kteří byli pro arcivévodu důležití, jelikož mohli ovlivňovat veřejné mínění v jeho prospěch. Za nejdůležitějšího žurnalistu považoval výše citovaného a zmiňovaného Friedricha Fundera z katolického *Reichspostu*, který pomáhal popularizovat belvedérským okruhem prosazovanou velkorakouskou myšlenku, a to i na úrovni jednotlivých provincií. Dalšími pisateli, spolupracujícími s belvedérským okruhem, byl novinář Karl Danzer, redaktor *Österreichischen Armeezeitung*, a novinář a historik Leopold Chlumecký. Bardolff dále

⁵¹ FUNDER, Friedrich, Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik, Wien, 1952, str. 392.

⁵² BARDOLFF, Carl Freiherr von, Soldat im alten Österreich, Erinnerungen aus meinem Leben, Jena, 1943, str. 121–122.

⁵³ Tamtéž, str. 122–123.

zdůraznil, že František Ferdinand záměrně nevedl žádné kontakty s židovskými novináři, jelikož židovský tisk pokládal za podvrtný a vůči monarchii nepřátelský.⁵⁴

Otázce Židů byl věnován jeden z anonymních spisků, uložený v pozůstalosti Františka Ferdinanda. Dokument je cenný tím, že nastiňuje způsob nahlížení na židovský národ Františkem Ferdinandem i jeho okolím. Nejprve je zde vysvětleno, kdo jsou Židé a židovský národ, a poté se přechází k tomu, jak řešit jejich otázku. Židovský národ je v tomto spisku označován jako zvláštní, neznámý a nepřiliš uchopitelný, přičemž je nutno jej prozkoumat. Pozornost evropské veřejnosti se na židovský národ měla podle dokumentu znovu upírat po atentátu na ruského premiéra Pjotra Arkadjeviče Stolypina, který spáchal židovský student práv Dmitrij Grigorjevič Bogrov. Židovský národ se má považovat za „jediný vyvolený na Zemi“ či za „jediný, na kterém záleží.“ Ostatní národy jsou Židy přehlíženy jako prostí *Gójové* či *neobřezaní*. S křesťany Židé mají svádět neustálý souboj o to, kdo je lepší, stejně tak židovští učenci měli provádět na křesťanech nebezpečné experimenty. Tato skutečnost z dějin měla zavdat k tomu, aby křesťané dávali na Židy pozor. Za typického Žida byl v dokumentu označen např. lichvář Shylock z Shakespearova *Kupce benátského*.⁵⁵ Dalšími charakterovými znaky Židů byla podle dokumentu „fixní myšlenka,“ kterou následovali a kterou se jali provést, ať byly okolnosti jakékoliv, a sama myšlenka vyplývala z jejich přesvědčení o „vyvoleném národě.“ Tuto fixní myšlenku byli schopni následovat celá staletí, přetvařující se jako mírní, přátelští a přizpůsobiví.⁵⁶

Dokument dále pokračoval spiskem s názvem *Jak řešit židovskou otázku*, který původně vyšel v ruském antisemitském periodiku *Ruskoje znamja* a jehož autorem byl profesor psychiatrie Alexander Bork. Ten psal mimo jiné o tom, že je povinností každého křesťana šířit o Židech fámy o jejich duševním šílenství, což mělo docílit k tomu, aby i vlády jednotlivých států jednaly s hebrejským lidem jako s blázný.⁵⁷ Dále text rozebírá podíl Židů na ukřižování Ježíše Krista, od kteréhož okamžiku dochází k věčné rivalitě mezi Židy a křesťany, přičemž Židé jsou zde líčeni jako zlí, všehoschopní lidé.⁵⁸ Na závěr článek varuje, že Židé čekají příchod svého Antikrista v letech 1913–1933 a doufají, že právě v tomto období by měli získat vládu nad světem. Po léta podle Borka vystupovali Židé jako dědicové Mojžíšovi a úspěšně tajili své šílenství, přičemž záhy s odkazem na svou psychiatrickou profesi dodává, že šílenci jsou běžně schopni dlouhá léta úspěšně tajit svou diagnózu. Na závěr článku pak Bork odkazuje na T.G. Masaryka, jenž je podle něj ten typ učitele, který tak dlouho zabředává do

⁵⁴ BARDOLFF, Carl Freiherr von, Soldat im alten Österreich, Erinnerungen aus meinem Leben, Jena, 1943, str. 121–122, str. 123.

⁵⁵ Juden, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 118–30, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, karton 18, str. 1–3.

⁵⁶ Tamtéž, str. 4–6.

⁵⁷ BORK, Alexander, Wie ist die jüdische Frage zu lösen, in: Juden, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 118–30, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 8.

⁵⁸ BORK, Alexander, Wie ist die jüdische Frage zu lösen, in: Juden, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 118–30, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 9–10.

problematiky náboženství, jíž nemůže dostačovat, a proto se zblázní a svou diagnózou nakazí i své studenty.⁵⁹

Podobné spisky a články této provenience byly arcivévodovi dodávány jeho kanceláří jako materiál, jenž měl obohatit jeho názory a formovat, či spíše potvrdit jeho světonázor. Je tak patrné, že jeho vztah k židovství byl negativně formován především na základě náboženských důvodů a dlouhodobé rivality mezi křesťanstvem a židovstvem.

1.3 Vztah Belvederu k Hofburgu

Belveder, sídlo následníka trůnu, bývá i v odborné literatuře popisován jako jakási stínová vláda vůči Hofburgu, oficiálnímu sídlu císaře.⁶⁰ Podle právníka a ekonoma Rudolfa Siegharta se od zřízení vojenské kanceláře postupně etablovala druhá vláda v Belvederu a říše tak měla ve svém čele dva dvory. Extrémně těžké to podle něj bylo zejména pro ministry, kteří při svých rozhodnutích museli dbát nejen reakce Hofburgu, ale i Belvederu, a snažit se mezi nimi lavírovat tak, aby ani jeden dvůr nepopudili.⁶¹ Ernest von Koerber, zastávající dvakrát v historii Předlitavska úřad ministerského předsedy, se nechal slyšet, že „nemáme jen dva parlamenty, ale i dva císaře.“⁶²

Podle historika Emila Franzela, autora jedné z biografii Františka Ferdinanda, probíhala mezi oběma dvory určitá válka, zdůrazňuje však, že nikdy se nejednalo o přímý osobní konflikt mezi Františkem Josefem a Františkem Ferdinandem, nýbrž o boje mezi jejich stoupenci a spolupracovníky. Dodává však, že císař neměl svého synovce rád, jelikož mu připomínal jeho osobní tragédii v podobě sebevraždy jeho syna Rudolfa. Nedůvěra mezi oběma muži se projevovala i v jejich rezervovaném vztahu. Franzel dodává, že následník trůnu býval při audiencích v Schönbrunnu nervózní, zda jej jeho strýc přijme, a stalo-li se tak, nikdy mu nevěnoval příliš mnoho času. Rovněž svého následníka císař nepřipouštěl k poradám, ani se jej neptal na jeho názor na vnitropolitické či zahraničněpolitické záležitosti, čímž byla znemožněna případná koordinace politického postupu obou mužů.⁶³

Tezi o belvedérském dvoru Františka Ferdinanda jako stínového dvoru vůči Hofburgu lze pokládat za opodstatněnou, a to vzhledem k povaze kontaktů vojenské kanceláře následníka trůnu s nejrůznějšími osobnostmi veřejného života v Rakousko-Uhersku. Ačkoliv zprvu bylo vyhlášení vojenské kanceláře iniciováno především proto, aby mohl František Josef I. převést na svého následníka část svých pravomocí vrchního velitele c.k. armády, díky ctižádosti následníka trůnu a Broschovu a později Bardolffovu organizačnímu talentu měla vojenská

⁵⁹ Tamtéž, str. 11.

⁶⁰ GALANDAUER, Jan, František Ferdinand d'Este, Praha, 2000, str. 263–264, dále např. BLED, Jean-Paul, François-Ferdinand d'Autriche, Paris, 2012, str. 102.

⁶¹ SIEGHART, Rudolf, Die letzten Jahrzehnte einer Großmacht, Berlin, 1932, str. 334.

⁶² WEIGERT, Manfred, Die Militärkanzlei Seiner K. u. K. Hoheit des Durchl. Herrn General der Kavallerie Erzherzog Franz Ferdinand, Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, 2001, str. 58.

⁶³ FRANZEL, Emil, Franz Ferdinand d'Este. Leitbild einer konservativen Revolution, Wien, 1964, str. 109.

kancelář mnohem větší záběr.⁶⁴ Právě Brosch byl autorem výroku, který vojenskou kancelář popisoval jako „nejvěrnější opozici Jeho Veličenstva,“ přičemž jeho cílem bylo prostřednictvím opozičních aktivit následníka trůnu konečně probudit rakouský parlament i veřejnost z letargie.⁶⁵

Pro chod vojenské kanceláře následníka trůnu v Belvederu a i její právní zakotvení byla důležitá především práce jejích dvou vedoucích představitelů, Alexandra Brosche von Aarenau a Carla von Bardolffa, jež bude představena na následujících stránkách.

1.4 Klíčové osobnosti belvedérského okruhu

V této podkapitole diplomové práce představím hlavní osobnosti, které se buď podílely na chodu vojenské kanceláře následníka trůnu či s nimiž byl František Ferdinand v pravidelném kontaktu, a které tak měly vliv na jeho politickou činnost. Důležitou otázkou, kterou bych rád objasnil, jsou také motivy jednotlivých příslušníků belvedérského okruhu, pod jejichž vlivem se rozhodli s následníkem trůnu spolupracovat. Rovněž nastíním jejich politickou orientaci, a s odkazem na jejich osobní příběhy se tak pokusil zasadit belvedérský okruh do politického kontextu v rámci rakousko-uherské monarchie.

1.4.1 Alexander Brosch von Aarenau

Osobností, jejíž jméno je s Františkem Ferdinandem d'Este úzce spjato, byl jeho pobočník, major, později plukovník Alexander Brosch von Aarenau (1870–1914). Brosch vystudoval Císařskou a královskou technickou a vojenskou akademii a vojenskou školu při generálním štábu rakousko-uherské armády. Po svých studiích působil u tyrolského císařského mysliveckého pluku. V jeho prospěchu se nejčastěji objevovaly známky velmi dobrý (2) či dobrý (3), což se rovnalo průměrnému či mírně nadprůměrnému studentovi. Z cizích jazyků studoval češtinu a francouzštinu, přičemž lepší prospěch měl z prvního jmenovaného jazyka.⁶⁶ U tyrolského císařského mysliveckého pluku byl jeho velitelem a učitelem arcivévoda Evžen Rakousko-Těšínský. Ten jej také na přelomu let 1905–1906 doporučil Františku Ferdinandovi.⁶⁷

Ohledně charakterových vlastností vzpomínal Funder např. na umění šéfa vojenské kanceláře prosadit své názory u neoblomného Františka Ferdinanda, který zastával pevné názory a nenechal se povětšinou přesvědčit k něčemu, co bylo v rozporu s jeho ideály. Jeho

⁶⁴ BARDOLFF, Carl Freiherr von, Soldat im alten Österreich, Erinnerungen aus meinem Leben, Jena, 1943, str. 118.

⁶⁵ WEIGERT, Manfred, Die Militärkanzlei Seiner K. u. K. Hoheit des Durchl. Herrn General der Kavallerie Erzherzog Franz Ferdinand, Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, 2001, str. 58.

⁶⁶ Auszug aus der Classifications-Liste – Vysvědčení A. Brosche von Aarenau, ak. roč. 1885/1886, in: Österreichisches Staatsarchiv, AT-OeStA/KA NL 232 (B), Nachlaß Brosch von Aarenau, Alexander, B/232,1.

⁶⁷ LORENZ, Reinhold, Nekrolog Alexandra Brosche von Aarenau, in: Österreichisches Staatsarchiv, AT-OeStA/KA NL 232 (B), Nachlaß Brosch von Aarenau, Alexander, B/232,1.

schopnosti prosadit se u svého šéfa dokládal Funder na příhodě spojené s denním tiskem. Před příchodem Brosche do služeb Františka Ferdinanda četl arcivévoda pouze několik novin, které byly v souladu s jeho světonázorem, kdežto deníky zastávající jiný názor nečetl. Jeho pobočník však chtěl, aby měl přehled o postoji všech politických táborů v monarchii, jelikož jedině tak by si mohl pěstovat ucelený a detailní pohled na politické dění v říši. Před jedním ranním hlášením u arcivévody přinesl Brosch do jeho kanceláře šest až osm výtisků různorodých periodik, které po přednesení hlášení ponechal u Františka Ferdinanda na stole. Ten mu noviny záhy vrátil s tím, že je major zapomněl, ovšem následujícího dne se scéna opakovala. Napotřetí se pak Broschovi podařilo Františka Ferdinanda přesvědčit, ten dle Funderových slov přijal celou situaci s humorem a nechal si nakonec noviny vnutit se slovy, že nad ním jeho pobočník vyhrál.⁶⁸

V odborné i memoárové literatuře je Brosch vyzdvihován jako klíčová osobnost, díky níž byla vojenská kancelář následníka trůnu efektivním orgánem, přesahující svůj původní rámec, tedy vojenské záležitosti a část pravomocí vrchního velitele, které na Františka Ferdinanda převedl František Josef. Jean-Paul Bled, životopisec Františka Ferdinanda, charakterizuje jeho pobočníka jako klidného a schopného muže, který vhodně doplňoval temperamentního následníka trůnu, s nímž vytvořil dobře fungující a vzájemně se doplňující tandem. Dalším velmi důležitým důvodem úspěšnosti této spolupráce byl fakt, že si Brosch získal důvěru svého nadřízeného, který lidem obecně důvěřoval velmi málo, a získání jeho důvěry byl tak poměrně obtížný.⁶⁹ Schopnosti Brosche vyzdvihoval i Bledův rakouský kolega Rudolf Kiszling, podle něhož přínos mladého majora tkvěl v jeho organizačním talentu i schopnosti správně vyhodnotit politickou situaci, čímž přinesl do vojenské kanceláře i kompetenci v oblasti vnitropolitických otázek rakousko-uherské monarchie. Brosch navíc znal spoustu významných osobností v Rakousko-Uhersku a uměl velmi dobře s lidmi jednat, což byla další jeho velká přednost.⁷⁰ Velké organizační i administrativní schopnosti majora Brosche vzpomínal i přední rakouský vojenský historik Johann Christoph Allmayer-Beck, dodávajíc, že svou přísností, zodpovědným přístupem k práci i umění racionálně zhodnotit situaci Brosch brzy zmenšil vliv Maxe Wladimira von Becka, přítele a učitele Františka Ferdinanda, který do té doby měl na arcivévodu velký vliv.⁷¹ V neposlední řadě tuto charakteristiku potvrdil i rakouský právní historik Stephan Verosta, který viděl Brosche jako klíčovou osobnost vybudování vojenské kanceláře Františka Ferdinanda, díky čemuž mohl uplatňovat následník trůnu svůj vliv v takové míře, v jaké jej uplatňoval.⁷²

Jako vedoucí vojenské kanceláře zastupoval Brosch svého nadřízeného během jednání o záležitostech spojených s armádou. Mnohdy byl během cest spojených s jeho agendou

⁶⁸ FUNDER, Friedrich, *Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik*, Wien, 1952, str. 380–381.

⁶⁹ BLED, Jean-Paul, *François-Ferdinand d'Autriche*, Paris, 2012, str. 102–103.

⁷⁰ KISZLING, Rudolf, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este*, Graz – Köln, 1953, str. 94–95.

⁷¹ ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, *Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich*, Wien, 1956, str. 100.

⁷² VEROSTA, *Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund 1897-1914*, Wien, 1971, str. 227–228.

tajemný a o obsahu hovorů věděli jen přesně vytipovaní armádní činitelé. Tak tomu bylo např. při cestě náčelníka vojenské kanceláře do Budapešti dne 11. listopadu 1910. Zde byl součástí delegace, přičemž při své návštěvě Budapešti podle dochovaného zdroje strávil jen přibližně deset minut s poslancem Gézou Szüllő, po čemž se odebral zpět do svého vozu. O průběhu celé schůzky existují jen dohady, přičemž archivní materiál odhaduje, že cesta velitele vojenské kanceláře vycházela spíše z osobních než politických důvodů a že se řešily převážně vojenské záležitosti.⁷³

Významným krokem, jenž umožnil významný rozvoj vojenské kanceláře, a na kterém měl Brosch velké zásluhy, bylo její přijetí do armádního rozpočtu. K tomu došlo s účinností od začátku roku 1909 a znamenalo to etablování vojenské kanceláře jakožto instituce do státních struktur, a dále tato skutečnost navýšila její financování. Vojenská kancelář se tímto krokem oficiálně inkorporovala do právního systému rakousko-uherské monarchie.⁷⁴

Další oblast, jíž se vedoucí vojenské kanceláře Brosch von Aarenau zabýval, byla možnost popularizovat armádní otázku a obecně zvýšit povědomí a informovanost o ní mezi širokou veřejností. Za tímto účelem si nechal zhotovit pojednání, které zvažovalo možnosti popularizace vojenské otázky. Možností bylo podle spisu několik, konkrétně jmenoval školní výuku, praktickou demonstraci armády, popularizaci skrze výuku historie a o roli armády v dějinách, akademickou výuku, ovlivňování dospělé populace,⁷⁵ shromažďovacích příležitostech,⁷⁶ veřejných řečnicích, speciálních přednáškách a tisku.⁷⁷

I přes jinak skvělé vztahy mezi Františkem Ferdinandem a Broschem došlo k jedné vážné neshodě, a to v období anekční krize v roce 1908. Arcivévoda se svou rodinou zrovna pobýval v Salzburgu, když došlo k neklidu na hranicích se Srbskem a Černou Horou. Náčelník generálního štábu Conrad von Hötzendorf chtěl této příležitosti využít k vojenskému zásahu vůči těmto dvěma jihoslovanským sousedům monarchie, s čímž souhlasil i Brosch, a to navzdory tomu, že František Ferdinand byl rozhodným odpůrcem válečného řešení.⁷⁸

Navzdory drobným neshodám si František Ferdinand svého pobočníka velmi považoval a bránil ho před nejrůznějšími útoky. Zejména ministr války Franz Xaver svobodný pán von

⁷³ Oberleutnant von Brosch in der ungarischen Delegation, Budapest, 11.11.1910, in: Österreichisches Staatsarchiv, AT-OeStA/KA NL 232 (B), Nachlaß Brosch von Aarenau, Alexander, B/232,9.

⁷⁴ WEIGERT, Manfred, Die Militärkanzlei Seiner K. u. K. Hoheit des Durchl. Herrn General der Kavallerie Erzherzog Franz Ferdinand, Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, 2001, str. 60.

⁷⁵ Tím byla myšlena touha změnit pověst armády, aby již nebyla nazírána pouze jako přebyrokratizovaný moloch, odvádějící syny od rodin, ale jako prestižní instituce a „státní organismus.“ Toho mělo být dosaženo prostřednictvím tisku a ovlivňování veřejného mínění, kde se mělo více mluvit o výhodách, nikoliv nevýhodách armády.

⁷⁶ Shromažďovacími příležitostmi spis myslel ovládnutí veřejného prostoru tak, aby rozhodující vliv na veřejné mínění získaly skupiny propagující myšlenku armády, jež by zatlačily do defenzivy skupiny a veřejná vystoupení činitelů politických stran, které proti armádě a obecně militarizaci brojily. Jako příklad spisek uvádí některé strany v Německu, konkrétně národní liberály, obecně mládežnické spolky, a sociální demokraty.

⁷⁷ Denkschrift über die Popularisierung der Militärfrage, in: Österreichisches Staatsarchiv, AT-OeStA/KA NL 232 (B), Nachlaß Brosch von Aarenau, Alexander, B/232,9.

⁷⁸ FUNDER, Friedrich, Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik, Wien, 1952, str. 393.

Schönaich, jenž byl při svém nástupu do úřadu roku 1906 považován za spojence Belvederu, během krize na ministerstvu války v létě roku 1911 útoky vůči majoru Broschovi nešetřil.⁷⁹ Neshody mezi ministrem války Schönaichem a belvedérským okruhem v srpnu 1911 reflektoval i deník *Pilsner Tagblatt*, jenž psal o nepřítomnosti ministra války při slavnostním spouštění prvního rakousko-uherského Dreadnoughtu do moře. Fakt, že se ministr tak důležitého aktu nezúčastnil, bylo podle novin možné vyložit Schönaichovým záměrem nepotkávat se s určitým okruhem lidí, kterým byl výslovně zmíněn okruh kolem následníka trůnu. Deník si rovněž všiml, že talentovaný ministr války Schönaich má vážné neshody s velitelem vojenské kanceláře následníka trůnu majorem Broschem, přičemž tato skutečnost byla ve vídeňské společnosti veřejným tajemstvím.⁸⁰

Funkci velitele vojenské kanceláře opustil Brosch roku 1911, aby se mohl vrátit zpět k tyrolskému pluku. I přes svůj odchod z funkce však zůstaly jeho vztahy s následníkem trůnu vřelé, a to až do jeho smrti. O penzionování Alexandra Brosche von Arenau psal i list *Pésti Napló*, jenž spekuloval o tom, že k důvodu odchodu pobočníka Františka Ferdinanda vedla až přílišná urputnost následníka trůnu, s jakou hájil své stanovisko ve věci vojenských otázek. Než by šel Brosch se svým nadřízeným do konfliktu, měl jej raději požádat o odchod do výslužby, k čemuž nakonec František Ferdinand svolil. Povýšení Brosche na plukovníka a jeho následná vojenská kariéra mimo kancelář následníka trůnu pak byla podle listu realizována na přímou žádost císaře Františka Josefa.⁸¹ Lze se setkat i s přímým konstatováním, že Brosch byl odvolán císařem, jemuž se nelíbil jeho rostoucí vliv na Františka Ferdinanda,⁸² což bylo vzhledem k jeho schopnosti i vlivu pravděpodobné. Ke změně vedoucího vojenské kanceláře Františka Ferdinanda došlo také v naprostém utajení a ve spolupráci obou vedoucích, Brosche i Bardolffa, přičemž první jmenovaný měl svého nástupce Františku Ferdinandovi vychválit a doporučit.⁸³

Ačkoliv od roku 1911 již nebyl Brosch vedoucím vojenské kanceláře Františka Ferdinanda, zůstal mu přítelem až do smrti, jak dokládá například vzájemná korespondence. Roku 1913, dva roky od ukončení svého působení ve funkci velitele vojenské kanceláře následníka trůnu major Brosch napsal charakteristiku svého nadřízeného. V ní hovořil o tom, že následník trůnu má velmi bystrý úsudek, obzvláště ve věcech armády. Nevycházel však ze samostudia, kterého nebyl nikdy příliš schopen, a to z důvodu neschopnosti dlouhodobě se soustředit na pokračující práci, ovšem dokázal využít své stávající znalosti. Brosch se pozastavoval nad tím,

⁷⁹ FUNDER, Friedrich, Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik, Wien, 1952, str. 496.

⁸⁰ Pilsner Tagblatt, 13.8.1911, in: Kriegsarchiv, AT-OeStA/KA NL 232 (B), 232 (B) BROSCHE von AARENAU, Alexander, Nachlaß: Oberst Brosch-Arenau, 5.Ein Konvolut „Annexionskrise 1908“, str. 11.

⁸¹ Der Vorstand der Militärkanzlei der Thronfolgers, in: Pésti Napló, 15.4.1911, in: Österreichisches Staatsarchiv, AT-OeStA/KA NL 232 (B), Nachlaß Brosch von Arenau, Alexander, B/232,9.

⁸² OSTERKAMP, Jana, Řád v rozmanitosti. Dějiny federalismu v habsburské monarchii od doby předbřeznové do roku 1918, Praha, 2022, str. 372, dále např. Franz Ferdinand und Heinrich Lammasch: Erwägungen zum Thronwechsel, in: VEROSTA, Stephan, Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund 1897–1914, Wien, 1971, str. 590.

⁸³ WEIGERT, Manfred, Die Militärkanzlei Seiner K. u. K. Hoheit des Durchl. Herrn General der Kavallerie Erzherzog Franz Ferdinand, Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, 2001, str. 66.

k čemu je celý generální štáb se svými znalostmi, když ke stejným strategickým rozborům a výsledkům je schopen dojít i arcivévoda se svými v podstatě základními znalostmi, doplněnými dobrým taktickým uvažováním. Ve svých názorech byl František Ferdinand podle Brosche neoblomný a stál si velmi tvrdě za nimi. Dále Brosch vzpomínal na svérázné chování následníka trůnu při audiencích, během nichž pro něj bylo typické přikyvování se slovy „ano, ano,“ což však neznamenalou souhlas, nýbrž konstatování, že dává při poslouchání ústního příspěvku hosta arcivévoda pozor. Jeho připomínky pak přišly až poté, co host domluvil, který tak byl vzhledem k předchozímu přikyvování arcivévody velmi překvapen, kolik výhrad k přednesenému příspěvku mohl František Ferdinand mít. Vedoucí vojenské kanceláře na tomto chování ilustroval určité pochyby o arcivévodově gentlemanství, jež o něm někteří hosté šířili, neboť podobné chování nebylo ve vysokých kruzích rakousko-uherské monarchie zvykem.⁸⁴

František Ferdinand byl dále někdejší vedoucím své vojenské kanceláře charakterizován jako přímočarý muž, nikdy se příliš nezabývající detaily, jelikož byl zpravidla hned schopný odhadnout podstatu sdělení. Důvěru následníka trůnu si bylo velmi těžké získat, ovšem podařilo-li se, byl velmi laskavý a nikdy neřekl dotyčnému křivého slova. Okolí Františka Ferdinanda, patrně lidi v belvedérském okruhu, tak Brosch charakterizoval jako prostředí, v němž panuje nekonečná laskavost a kde se František Ferdinand za celých šest let, kdy v jeho blízkosti Brosch působil, nenechal unést vůči svým spolupracovníkům hněvem či by vůči nim byl vulgární. Ve volbě svých spolupracovníků byl podle Brosche arcivévoda velmi pečlivý a nikdy neudělal chybu; pokud jimi byl zklamán, jako například ministrem války Schönaichem, nebylo to chybou Františka Ferdinanda, nýbrž proměnou dotyčné osobnosti.⁸⁵

Arcivévodu popisoval Brosch dále jako muže, kterému byly cizí oficiality a přehlídky, nejraději byl v kruhu své rodiny, kde vedl spořádaný život měšťanské rodiny a kde zakazoval jakékoliv oficiality a dvorskou etiketu. Oficiální události neměl rád a nudily jej, byl prost patosu či přetvářky. V tomto ohledu se lišil od svého přítele Viléma II., s nímž jej však spojovala rozsáhlá škála zájmů, která čítala např. vojenství, umění, lov, politiku, zemědělství i průmysl.⁸⁶

Jak bylo již zmíněno, zůstali oba muži v blízkém přátelském vztahu až do zavraždění Františka Ferdinanda v červnu 1914. V dopise Funderovi, kde reagoval Brosch na smrt svého pána, psal, že „pro něj již není žádná naděje. Vše je pryč. Život pro mě ztratil smysl.“⁸⁷ Františka Ferdinanda přežil o pouhé dva měsíce, padl v boji dne 7. září 1914 v Haliči.

⁸⁴ CHLUMECKY, Leopold von, *Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen*, Berlin, 1929, str. 355–356.

⁸⁵ Tamtéž, str. 356.

⁸⁶ Tamtéž, str. 358, srovnej STELLNER, František, Vilém II., *Poslední německý císař*, Praha, 1995, str. 317–318; zatímco Vilém II. si na oficiality potrpěl, jelikož při nich mohl dávat průchod svému vysokému charismatu a řečnickému umění, František Ferdinand se držel stranou těchto záležitostí, což plynulo z rozdílných přístupů obou mužů k těmto záležitostem i ze špatných zkušeností, které měl František Ferdinand s mnohými lidmi.

⁸⁷ FUNDER, Friedrich, *Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik*, Wien, 1952, str. 497.

1.4.2 Carl von Bardolff

Carl svobodný pán von Bardolff (1865–1953) byl druhým vedoucím vojenské kanceláře Františka Ferdinanda, na kterémžto postu svého předchůdce Brosche nahradil v roce 1911. Jeho první styky s belvedérským okruhem je však možné datovat již o čtyři roky dříve, kdy jej Brosch povolal k arcivévodovi. Důvodem povolání byla Bardolffova přednáška o německé infanterii a nových pravidlech, kterou proslovil v rámci spolku vojenské vědy, a kterou chtěl arcivévoda taktéž slyšet. Prvotním Bardolffovým pocitem byla podle jeho vzpomínek nejistota, jelikož obecně dle něj nebyli lidé v jeho úřadu⁸⁸ rádi, když se o ně arcivévoda zajímal. Když však Bardolff přednesl svou přednášku před Františkem Ferdinandem a jeho okruhem, byl arcivévoda příspěvkem nadšen a k Bardolffovi se choval velmi vřele a srdečně.⁸⁹

K povolání Bardolffa do funkce vedoucího vojenské kanceláře následníka trůnu došlo během roku 1911. Tehdy jej pozval Brosch, jenž mu sdělil, že na podzim opustí pozici vedoucího vojenské kanceláře následníka trůnu, a to z důvodu svého angažmá u tyrolského pluku, a jako jeho nástupce byl Františkem Ferdinandem vybrán právě Bardolff.⁹⁰

Stejně jako Brosch, i Bardolff popisoval arcivévodu jako člověka, který neměl vztah k armádním přehlídkám a oficialitám; u armády se objevoval zpravidla málo, a když už, nemělo to dlouhého trvání.⁹¹

O svém předchůdci ve funkci vedoucího vojenské kanceláře se vyjadřoval Bardolff uctivě a připouštěl, že byl schopnějším než on, a o to více bylo těžké jej nahradit. Své povolání do funkce považoval Bardolff za velkou čest, zároveň si ve svých pamětech povzdychl, že v mnoha ohledech nemůže kvalitám a vlastnostem Brosche plně dostát.⁹²

Působení Bardolffa ve funkci vedoucího vojenské kanceláře se soustředilo na posílení autority následníka trůnu skrze větší zakotvení celé instituce do říšské administrativy, čemuž jeho předchůdce nevěnoval takovou pozornost. Z tohoto důvodu Bardolff hned po svém nástupu do funkce zvýšil personální obsazení kanceláře. Především na přelomu let 1912 a 1913 podle vedoucího vojenské kanceláře zvýšil František Ferdinand svůj zájem o dění v monarchii, ať už v oblasti vnitřní politiky, tak ve správních, hospodářských i kulturních otázkách. Díky tomu bylo třeba zvýšit personální obsazení vojenské kanceláře, do níž tak přibýlo šest důstojníků a dva poddůstojníci.⁹³ Díky Bardolffovi a jeho spolupracovníkům se podařilo získat pro Františka Ferdinanda oficiální titul *Generálního inspektora veškerých*

⁸⁸ V letech 1906–1909 byl Bardolff spolupracovníkem náčelníka generálního štábu Conrada von Hötzendorfa.

⁸⁹ BARDOLFF, Carl Freiherr von, Soldat im alten Österreich, Erinnerungen aus meinem Leben, Jena, 1943, str. 107.

⁹⁰ Tamtéž, str. 108–109.

⁹¹ Tamtéž, str. 109.

⁹² Tamtéž.

⁹³ Tamtéž, str. 120.

ozbrojených sil k 17. srpnu 1913, což znamenalo pevné zakotvení arcivévody v armádní hierarchii. Došlo tak k posílení autority Františka Ferdinanda v armádě, což byl jeden z hlavních cílů, které si Bardolff jako vedoucí jeho kanceláře vytkl.⁹⁴

Obecně lze říci, že zatímco Brosch stál za vybudováním vojenské kanceláře a jejího etablování jako vlivné politické instituce v rámci rakousko-uherské monarchie, pokračoval Bardolff zdárně v jeho plánech a podařilo se mu v mnohém na jeho úspěchy navázat.⁹⁵ Vzhledem k širokému záběru Františka Ferdinanda a jeho touze udržovat si všeobecný přehled sledoval pravidelně vedoucí jeho kanceláře širokou škálu veřejného dění v monarchii, o čemž jej pravidelně informoval.⁹⁶ Ani Bardolff však nebyl se svým nadřízeným vždy ve shodě, jak se ukázalo například v období balkánských válek. Zatímco František Ferdinand považoval balkánské války za problém dotčených států a v intervenci neviděl smysl, klonil se Bardolff k válečné klíče a požadoval vojenské řešení.⁹⁷

Podle historika Manfreda Weigerta, který se vojenské kanceláři Františka Ferdinanda věnoval, konal Bardolff v pozici vedoucího kanceláře vždy podle svého nejlepšího vědomí, ač si byl vědom skutečnosti, že se nikdy nemůže těšit takového respektu jako jeho předchůdce. Ze strany Brosche existovaly ke konci života Františka Ferdinanda patrně snahy se Bardolffa zbavit, jelikož touto klikou v rámci vojenské kanceláře nebyl v pozdější době pozitivně vnímán.⁹⁸ Samotná kancelář následníka trůnu byla na žádost ministerského předsedy hraběte Stürgkha a po posouzení komise, sestávající ze zástupců vojenské kanceláře císaře a ministerstev zahraničí a války 2. července 1914 zrušena.⁹⁹

1.4.3 Josip Frank

Významnou osobností z jihoslovanského prostoru, jež byla v kontaktu s kanceláří Františka Ferdinanda, byl Josip Frank (1844–1911). Jednalo se o předsedu Čisté strany práva, která je v historiografii charakterizována jako nacionálně zaměřená, s protisrbským nádechem a s cílem sjednotit chorvatské země v rámci habsburské monarchie v jeden autonomní celek.¹⁰⁰ Frank a jeho Čistá strana práva vsadila na habsburskou monarchii, v rámci níž chtěla vytvořit chorvatský stát, jelikož pouze habsburská monarchie představovala dostatečně

⁹⁴ WEIGERT, Manfred, *Die Militärkanzlei Seiner K. u. K. Hoheit des Durchl. Herrn General der Kavallerie Erzherzog Franz Ferdinand*, Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, 2001, str. 67–71.

⁹⁵ GALANDAUER, Jan, *František Ferdinand d'Este*, Praha, 2000, str. 149.

⁹⁶ WEIGERT, Manfred, *Die Militärkanzlei Seiner K. u. K. Hoheit des Durchl. Herrn General der Kavallerie Erzherzog Franz Ferdinand*, Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, 2001, str. 92.

⁹⁷ Tamtéž, str. 91.

⁹⁸ Tamtéž, str. 95.

⁹⁹ BARDOLFF, Carl Freiherr von, *Soldat im alten Österreich*, Erinnerungen aus meinem Leben, Jena, 1943, str. 183.

¹⁰⁰ MATKOVIĆ, Stjepan, *Dvije vizije modernog pravaštva: nadbiskup Josip Stadler i Josip Frank*, in: *Vrhbosnensia: časopis za teološka i međureligijska pitanja*, god. 24, br. 1, 2020, str. 42–44.

silnou záruku, že tento stát bude moci být katolický a bude chráněn před maďarskou hegemonií na jedné straně a srbskou hegemonií na straně druhé.¹⁰¹

Okolnosti spolupráce mezi belvedérským okruhem a Frankem, potažmo jeho stranou, je třeba vyložit na pozadí politického dění v Chorvatsko-slavonském království. V roce 1905 došlo k podpisu tzv. rijecké deklarace, která nasměrovala chorvatskou politiku ke vstřícnosti vůči Maďarům a k vymezení se vůči Němcům. Spoluprací s uherskou opozicí, reprezentovanou Stranou nezávislosti, si většina chorvatských politiků slibovala dostatečně silné spojenectví, jehož společným cílem bylo prosadit personální unii mezi Rakouskem a Uherskem, čímž by byl dualismus ještě více rozvolněn, a kromě společného panovníka by byly Uhry *de facto* nezávislé. V rámci takto posíleného uherského státu si chorvatští politici slibovali jako odměnu za podporu Strany nezávislosti větší záruky v dodržování tzv. *Nagodby*, tedy chorvatsko-uherského vyrovnání z roku 1868.¹⁰²

Jedním z mála politiků, kteří s tímto krokem nesouhlasili, byl Josip Frank.¹⁰³ Počátky jeho politické kariéry byly spojeny se Stranou práva Anteho Starčeviče (1823–1896), který byl jedním z nejvýznamnějších chorvatských politiků 19. století a jemuž se později dostalo pocty v podobě titulu *Otce národa*.¹⁰⁴ Již ke konci Starčevičova života došlo v rámci strany k rozkolu několika jejích názorových proudů, v důsledku čehož Frank založil Čistou stranu práva, která se, už dle názvu, deklarativně přihlásila k odkazu Starčevičovy Strany práva, za jejíž pokračovatelku se považovala.¹⁰⁵ Oproti jiným proudům, hlásícím se k odkazu *Otce národa*, měla Čistá strana práva nespornou výhodu v tom, že ji Starčevič osobně veřejně podpořil a otevřeně jí dal svolení hlásit se k jeho politické tradici.¹⁰⁶

Kontakt mezi Frankem a belvedérským okruhem započal napřímo na jaře 1905, kdy se seznámil Friedrichem Funderem. Mnohem intenzivnější vztahy však navázal na konci téhož roku, krátce po podpisu rijecké rezoluce, kdy se belvedérský okruh a jím osnovaný projekt Velkorakouského říšského výboru, mající za cíl osvobodit utlačované národy v Uhrách, obrátil na odpůrce právě podepsané deklarace. Ti byli pozváni do Vídně a bylo jim slíbeno, že dojde v budoucnu ke sjednocení chorvatských zemí s Bosnou a Hercegovinou v jeden silný autonomní celek, a zároveň dojde k investicím rakouských průmyslníků do chorvatských zemí s cílem ekonomické stimulace. Na toto pozvání z chorvatských politiků zareagoval pouze Frank, jehož lze s jeho Čistou stranou práva považovat za hlavního spojence belvedérského

¹⁰¹ ARTUKOVIĆ, Mato, Stjepan Matković, Čista stranka prava 1895. –1903., Zagreb, 2001, in: *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, god. 2 br. 1, 2002, 561.

¹⁰² RYCHLÍK, Jan, PERENČEVIĆ, Milan, *Dějiny Chorvatska*, 3. vydání, Praha, 2020, str. 223–224.

¹⁰³ Politickými uskupeními, která nesouhlasila s rijeckou deklarací, byla Frankova Čistá strana práva, a dále Chorvatská lidová selská strana pozdějšího významného chorvatského politika Stjepana Radiće, viz BLED, Jean-Paul, François-Ferdinand d'Autriche, Paris, 2012, str. 119.

¹⁰⁴ BRLIĆ, Ivan, Novi zbornik posvećen Ocu Domovine, dr. Anti Starčeviću, in: *MemorabiLika: časopis za povijest, kulturu i geografiju Like (jezik, običaji, krajolik i arhivsko gradivo)*, god. 1, br. 1, 2018, 227–232.

¹⁰⁵ RYCHLÍK, Jan, PERENČEVIĆ, Milan, *Dějiny Chorvatska*, 3. vydání, Praha, 2020, str. 206.

¹⁰⁶ MATKOVIĆ, Stjepan, *Izabrani portreti pravaša*, Zagreb, 2011, str. 167.

okruhu v chorvatském prostředí.¹⁰⁷ Ve Vídni viděl Frank nejlepšího spojence, který dokáže zaručit naplnění chorvatských historickoprávních požadavků. Oproti tomu nedůvěřoval ani chorvatsko-srbské koalici a jugoslávství, ani spojenectví s Uherskem. Chorvatsko-srbskou koalici nepovažoval za dobrý projekt proto, že nevěřil konceptu dvou národů jednoho kmene, jelikož silnější slovo v tomto případě měli podle něj Srbové a Bělehrad, v jehož režii tento politický nástroj tak byl. Uhersko Frank činil odpovědným za neutěšené národnostní problémy, protože chtěl budoucí chorvatský stát vymanit z personální unie s Uherskem.¹⁰⁸

Franka a jeho Čistou stranu práva s Františkem Ferdinandem a jeho vojenskou kanceláří spojovalo určité koketování s trialismem. Zatímco pro Františka Ferdinanda a jeho spolupracovníky znamenal trialismus, především argumentačně, nástroj, kterým mohl vyhrožovat Uhrům ve zrušení či revizi dualismu, pro frankovce byl trialismus nástrojem, prostřednictvím něhož mohli realizovat svůj autonomní chorvatský stát.¹⁰⁹ Z tohoto důvodu tak Frank spojil svůj politický osud s Františkem Ferdinandem a jeho okruhem, jelikož pro něj nabízel dostatečně atraktivní alternativu vůči maďarónství či chorvatsko-srbské koalici.

Od roku 1906 byl Frank v kontaktu s belvedérským okruhem prostřednictvím generála Moritze von Auffenberga, s nímž vedl korespondenci především v letech 1907–1910. Další významnou rolí, kterou Josip Frank zastával, je jeho působení na chorvatskou politickou scénu ve věci připravované anexe Bosny a Hercegoviny. Frank jako odpůrce jugoslávství a chorvatsko-srbské koalice se měl snažit tuto koalici rozbít a oslabit v chorvatském prostředí tyto tendence, které byly namířené i proti připravované anexi.¹¹⁰

Hlavní motivací Franka v jeho kontaktech s belvedérským okruhem tak byly především pragmatické důvody. Jako nepřítel srbsko-chorvatské koalice, stejně jako spolupráce s Uhrami, se jevil belvedérskému okruhu jako ideální spolupracovník. Na druhou stranu však byl belvedérský okruh zaměřen i proti chorvatské státoprávní tradici, kterou Frank podporoval, proto lze mluvit spíše o pragmatickém spojení, a jednotícím prvkem byli především společní nepřátelé, tedy Uhři a hlasatelé jugoslávské ideje.¹¹¹

1.4.4 Alois Lexa von Aehrenthal

Alois Lexa von Aehrenthal (1854–1912), společný ministr zahraničních věcí, který v letech 1899–1906 působil i jako velvyslanec u carského dvora v Petrohradě, bývá často označován za významného člena belvedérského okruhu, či minimálně osobnost, která byla s okruhem následníka trůnu jistý čas spojována. Jeho nástup do úřadu v roce 1906 je v historiografii

¹⁰⁷ GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikoaustríjskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 16.

¹⁰⁸ MATKOVIĆ, Stjepan, TROGLIĆ, Marko (eds.), Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907. – 1910., Zagreb – Split, 2014, str. 15–16.

¹⁰⁹ GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikoaustríjskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 15.

¹¹⁰ Tamtéž, str. 20.

¹¹¹ Tamtéž, str. 11.

označován jako výrazný vzestup vlivu Belvederu, protože společně s Franzem Xaverem von Schönaichem (1844–1916), který se stal společným ministrem války, a Franzem Conradem von Hötzendorfem (1852–1925), jmenovaným do funkce náčelníka generálního štábu, byl Aehrenthal dalším mužem s konexemi na následníka trůnu, který nastoupil do významného úřadu.¹¹²

Změna ve funkci ministra zahraničí je v odborné literatuře vnímána jako přechod od opatrné politiky udržování *statu quo*, kterou razil předchozí ministr Agenor Gołuchowski (1849–1921), k sebevědomější zahraniční politice, mající za cíl upevnit pozici Rakousko-Uherska na mapě Evropy.¹¹³ *Reichspost*, deník blízký Františku Ferdinandovi, o jmenování Aehrenthala společným ministrem zahraničních věcí psal v pozitivním duchu, jeho jmenování označil jako velmi uspokojujivé řešení krize, která v minulých dnech postihla úřad ministerstva zahraničí. Deník si cenil Aehrenthalova působení u petrohradského dvora, kde svou činností výrazně zlepšil vztahy mezi podunajskou monarchií a carskou říší, a to k uspokojení následníka trůnu. Zajímavostí je, že *Reichspost* otevřeně napsal, že Aehrenthal není zcela oddaným příznivcem Trojspolku, jelikož místo spojenectví Vídeň – Berlín – Řím upřednostňoval alianci na půdorysu Berlín – Vídeň – Petrohrad.¹¹⁴ Toto uvažování bylo v souladu s cíli Františka Ferdinanda, jenž v takto formovaném spolku viděl jednak vzkříšení Spolku tří císařů, jednak ve vzájemné jednotě konzervativních monarchií viděl obranu před případnými revolucemi, jež by jimi otřásl.¹¹⁵ Vzájemné sympatie obou mužů vycházely z nezanedbatelné části právě z jejich společně sdílených pocitů, že je třeba se střežit revoluce v Rusku, dále je spojoval obecně konzervativní patriotismus, stejně jako touha provádět imperiální politiku na Balkáně v součinnosti s Ruskem, což by vedlo k postupnému obnovení spolku Tří císařů.¹¹⁶

Jako znalec poměrů v Rusku zastával baron Aehrenthal názor, že ruský stát přežije pouze tehdy, přežije-li i tamní autokratické zřízení. A to bylo nutné zachovat, protože sám cítil určitou vzájemnou vazbu mezi ruskou a rakousko-uherskou monarchií, jež se navzájem svou existencí chránily před revolucí, a došlo-li by k revoluci a pádu monarchistického zřízení

¹¹² KISZLING, Rudolf, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este*, Graz – Köln, 1953, str. 90-91, srovnej: GROSS, Mirjana, *Hrvatska politika velikaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda*, in: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 2, br. 2 (1970), str. 18, Podle Mirjany Gross byl i tento moment jednou z motivací pro Franka a jeho spolupracovníky k navázání spolupráce s belvedéřským okruhem, který byl v období kolem roku 1906 mocensky na vzestupu, což posilovalo obraz Františka Ferdinanda jako politicky silného hráče v monarchii, který dokáže být frankovcům dostatečně silným spojencem.

¹¹³ SKŘIVAN, Aleš, Alois Leopold Johann Baptist Lexa hrabě von Aehrenthal (1854–1912): muž, který mohl zachránit monarchii? In: BÁRTA, Miroslav, KOVÁŘ, Martin (eds.), *Lidé a dějiny: k roli osobnosti v historii v multidisciplinární perspektivě*, Praha, 2017, str. 444, dále např. WANK, Solomon, *Aehrenthal's Programme for the Constitutional Transformation of the Habsburg Monarchy: Three Secret "Mémoires"*, in: *The Slavonic and East European Review* Vol. 41, No. 97 (Jun., 1963), str. 513.

¹¹⁴ *Reichspost: Unabhängiges Tagblatt für das christliche Volk Österreich-Ungarns*, Nr. 244, 25.10.1906, str. 1.

¹¹⁵ Např. Dopis Viléma II. Františku Ferdinandovi z 28. února 1913, *Postupim*, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, ATOeSTA/HHStA SB NI, *Nachlass Conte Corti*, karton 34, dále např. WERSTADT, Jaroslav, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu habsburské monarchie*, Praha, 1991, str. 56–57.

¹¹⁶ WANK, Solomon, *The Archduke and Aehrenthal: The Origins of a Hatred*, in: *Center for Austrian Studies: Austrian History Yearbook*, 33 (2002), str. 79.

v Rusku, s velkou pravděpodobností by stejný scénář zažilo i Rakousko-Uhersko.¹¹⁷ S tímto geopolitickým smýšlením, v jehož rámci je s existencí ruské říše nutné počítat, tak bylo nezbytné snažit se o co nejlepší vzájemný *modus vivendi*. Již jako velvyslanec v Rusku se tak snažil co nejvíce sblížit pohled Vídně a Petrohradu na balkánskou otázku, aby tak nedocházelo ke zbytečným rozbrojům, jelikož na problematice Balkánu závisely obecně vztahy mezi evropskými velmocemi. Při otázce obnovení Spolku tří císařů se baron nebránil zahrnout do něj i Francii, jelikož by se tím narušily její vazby s Velkou Británií, s níž se na počátku 20. století sblížovalo Rusko i Francie a což bylo třeba narušit.¹¹⁸

Vztah vůči ruské říši, který spojoval Aehrenthala s Františkem Ferdinandem, je patrně možné ilustrovat i na základě anonymního memoranda, uloženého v pozůstalosti následníka trůnu. To vůči Rusku hovoří velice smířlivě a stojí v něm, že obě mocnosti musí nalézt společnou řeč, vyřešit všechny své případné rozpory a domluvit se ve věci Balkánu, aby tato otázka dále nezatěžovala společné vztahy. Ustupovat ale nemá ani jedna mocnost, řešení musí respektovat zájmy obou. První krok však musí udělat Rakousko, neboť pisatel memoranda si nedělal iluze o tom, že by tuto iniciativu jako první vyvinul Petrohrad.¹¹⁹ Situace na Balkáně v časech po první balkánské válce, kdy došlo k posílení národních států na Balkáně proti Osmanské říši (a kdy pisatel patrně memorandum psal) neměla zavdat možnosti, aby zde vznikl prostor pro paralelní zájmovou sféru mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem. Pro Rusko byla podle memoranda důležitá otázka Úžin a Malé Asie. Pro Rakousko-Uhersko pak jihoslovanská otázka jižně od jeho hranic, především otázka Srbska, jež bylo třeba včlenit do určitého svazku s habsburskou monarchií. Zda se tato otázka vyřeší mírovou či válečnou cestou, bude záležet na postoji Srbska.¹²⁰ Zmiňované plány sice hrozí nebezpečím, že zmobilizují panslavistickou propagandu v Rusku, ovšem nakonec měl převážít ruský cit pro reálpolitiku.

Autor spisku podotýkal, že Německu doposud vždy vyhovovalo, když vztahy mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem nebyly plně vyjasněné, díky čemuž byla podunajská monarchie závislejší na Berlínu. Nyní (patrně mezi lety 1912 a 1913), kdy došlo k proměně vztahů na Balkáně i k postupimskému jednání, jež vedlo ke sblížení tří konzervativních císařství (Ruska, Německa a Rakousko-Uherska), mělo vzniknout prostředí nakloněnější vzájemné dohodě.¹²¹ Zmíněný dokument nastiňuje geopolitické uvažování, v jehož rámci měly být řešeny rusko-rakouské vztahy. Vyplývá z něj, že pro muže uvažování Aehrenthala či Františka Ferdinanda bylo Rusko velmocí, s níž je třeba se domluvit, odstranit případné překážky a mírově koexistovat. Za klíčové pak bylo pokládáno území Balkánu.

¹¹⁷ HEILBRONNER, Hans, Aehrenthal in Defense of Russian Autocracy, in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Neue Folge, Bd. 17, H. 3 (September 1969), str. 380–381.

¹¹⁸ WALTERS, Eurof, Aehrenthal's Attempt in 1907 to Re-Group the European Powers, in: The Slavonic and East European Review Vol. 30, No. 74 (Dec., 1951), str. 213–214.

¹¹⁹ Anonymes Memoire über das Verhältnis der k. und k. Monarchie zu Russland, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 118-24, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 1–2.

¹²⁰ Tamtéž, str. 3–5.

¹²¹ Tamtéž, str. 6–7.

Když se stal Aehrenthal ministrem, měl tak učinit s realistickým přístupem, jenž byl prost iluzí ohledně budoucnosti. Františku Ferdinandovi napsal, že na povolání císařem do funkce společného ministra zahraničí odpovídal patřičnou obětí, kterou jako věrný služebník Jeho Veličenstva přinesl tím, že tuto náročnou funkci přijal.¹²² Jednou z výhod, jež Aehrenthalovi patrně pomohly ke jmenování do funkce, byla skutečnost, že jeho ženou byla hraběnka Paula Széchényi (1871-1945), jež měla osobní vazby na vlivný rod Andrassyů.¹²³ Nástup Aehrenthala do funkce byl nicméně jedním z důvodů počátku rozbrojů mezi ním a následníkem trůnu. František Ferdinand totiž nelibě nesl, že jako společný ministr rakousko-uherské monarchie je vázán v první řadě loajalitou vůči císaři, nikoliv vůči jemu.¹²⁴ Svou roli v rozkolu však sehrály i charakterové vlastnosti obou mužů; oba muži byli v určitých ohledech vyhraněnými osobnostmi, s nimiž bylo místy těžké vyjít, ministr zahraničí Aehrenthal byl popisován jako intelektuálně povýšený, sarkastický, prudký a tvrdohlavý.¹²⁵

Rozbroje mezi Františkem Ferdinandem a Aehrenthalem vyvrcholily v létě roku 1911, kdy chtěl následník trůnu nechat ministra zahraničí propustit, a to společně s ministrem války Schönaichem, jenž byl dříve také Františkem Ferdinandem prosazovaným. Císař však propustil pouze Schönaicha, jelikož vůči Aehrenthalovi choval velký respekt a nehodlal se jej zbavovat.¹²⁶ Ministrem zahraničí tak zůstal až do své smrti v únoru 1912, přičemž špatný zdravotní stav jej omezoval již poslední rok svého života, ovšem navzdory těmto komplikacím se celou dobu věnoval spravování zahraniční politiky říše.¹²⁷ Americký historik Solomon Wank, dobře znalý poměrů v pozdní habsburské monarchii, zastával tvrzení, že velkou chybou Františka Ferdinanda bylo, že v souvislosti s kritikou ministra zahraničí se přidal na stranu šéfa generálního štábu Conrada von Hötzendorfa, jenž měl s Aehrenthalem taktéž rozepře, a tím se nechal arcivévoda v očích veřejnosti spojit s tzv. válečnou stranou, jejíž hlavním představitelem Conrad byl a která prosazovala preventivní válku jako řešení téměř všech zahraničněpolitických problémů. František Ferdinand byl přitom rozhodným odpůrcem válečného řešení, neboť si uvědomoval vnitřní slabost a nepřipravenost podunajské monarchie na rozsáhlý konflikt.¹²⁸

¹²² CARLGREN, William Maurice, Iswolsky und Aehrenthal vor der bosnischen Annexionskrise: Russische und österreichisch-ungarische Balkanpolitik 1906-1908, Uppsala, 1955, str. 101.

¹²³ ADLGASSER, Franz, Aehrenthal and Italy. Aspects of a Difficult Relationship, in: GOTTMANN, Andreas a kol., Österreich-Ungarn und Italie im Ersten Weltkrieg, Wien, 2019, str. 98.

¹²⁴ WANK, Solomon, The Archduke and Aehrenthal: The Origins of a Hatred, in: Center for Austrian Studies: Austrian History Yearbook, 33 (2002), str. 80–81.

¹²⁵ Tamtéž, str. 85.

¹²⁶ SKŘIVAN, Aleš, Der Höhepunkt des Streits Aehrenthal – Conrad im Herbst 1911, in: Prague Papers on the History of International Relations, roč. 13, 2009, str. 302.

¹²⁷ SKŘIVAN, Aleš, Aehrenthal – das Profil eines österreichischen Staatsmanns und Diplomaten, in: Prague Papers on the History of International Relations, roč. 11, 2007, str. 191.

¹²⁸ WANK, Solomon, The Archduke and Aehrenthal: The Origins of a Hatred, in: Center for Austrian Studies: Austrian History Yearbook, 33 (2002), str. 101.

1.4.5 Friedrich Funder

Friedrich Funder (1872–1959), novinář, dlouhodobě spojený s katolickým deníkem *Reichspost*, byl významným spojencem Františka Ferdinanda a člověkem, jemuž vděčil za zlepšování svého obrazu v tisku. Byl rodákem ze Štýrského Hradce, původně student teologie na tamní univerzitě, kde byl velmi ovlivněn osobností Ambrose Opitze (1846–1907), křesťansky orientovaného novináře a vydavatele, jehož novinářské umění jej inspirovalo. Dle Funderových vzpomínek se tehdy odehrávaly vyhocené argumentační střety mezi liberálním a katolickým tiskem, přičemž druhý jmenovaný byl značně v defenzivě, ovšem Opitzův talent pomáhal úroveň katolických periodik zvýšit. Sám Funder se pak rozhodl jít v jeho stopách a stát se novinářem.¹²⁹

S *Reichspostem* byl Funder spojen již od jeho začátků v roce 1894, a od začátku se jednalo o noviny úzce spjaté s křesťansko-sociální stranou.¹³⁰ Funder se stal roku 1902 šéfredaktorem, o dva roky později i vydavatelem *Reichspostu*. Jak již bylo v předchozí podkapitole zmíněno, s vojenskou kanceláří Františka Ferdinanda se Funder prvně setkal v létě 1905 prostřednictvím Brosche. Bylo tak na pokyn samotného následníka trůnu, který *Reichspost* již delší dobu s velkým zaujetím četl, neboť byl potěšen pílí a odhodlaností, s jakou Funderův deník prezentoval názory, s nimiž arcivévoda souzněl. Oceňoval zejména kritiku vůči uherské *Gentry*, jíž se zmiňovaný deník nenechal zastrašit, což byl velký rozdíl vůči většině vídeňských listů té doby.¹³¹ Brosch se stal pro Fundera zdrojem pravidelného příjmu informací, které poté publikoval ve svých článcích.¹³² Ačkoliv vztah Františka Ferdinanda vůči křesťanským sociálům byl místy problematický či ambivalentní, zůstal Funder pro arcivévodu vždy naprosto důvěryhodnou osobou. Zmiňované politické straně leckdy vyčítal František Ferdinand příklon k socialismu, vyplývající z jejího sociálního programu.¹³³

Na následníkovi trůnu Funder nejvíce oceňoval věrnost, kterou choval vůči svým spolupracovníkům. Např. v případě roztržky s ministrem války Schönaichem mohl František Ferdinand Brosche obětovat, on se však zachoval věrně vůči svému spolupracovníkovi a postavil se za něj. Se svými spolupracovníky udržoval dlouhodobé a pevné vztahy, jelikož s nimi počítal na celý život. Tyto vztahy byly pro s historií neseznámeného občana první rakouské republiky ve Funderových očích stěží pochopitelné, protože byly vyhrazeny pro

¹²⁹ FUNDER, Friedrich, Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik, Wien, 1952, str. 56-57.

¹³⁰ Tamtéž, 159.

¹³¹ Tamtéž, str. 376.

¹³² BLED, Jean-Paul, François-Ferdinand d'Autriche, Paris, 2012, str. 95.

¹³³ Např. v únoru 1909 napsal František Ferdinand Broschovi, že by si měla (křesťanskosociální) strana dávat pozor na to, aby se nestala socialistickou, viz: ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich, Wien, 1956, str. 106, srovnej BLED, Jean-Paul, François-Ferdinand d'Autriche, Paris, 2012, str. 95, Bled rovněž zmiňuje, že zatímco vůči Funderovi byl postoj Františka Ferdinanda pozitivní, vůči křesťanským sociálům ambivalentní, a to zejména z důvodu jejich sociálního programu, jenž mu byl podezřelý a který spojoval se socialismem.

monarchii, v níž byl člen Arcidomu služebníkem státu na celý život, nikoliv na předem časově vymezené volené období, a v souladu s tím přistupoval i ke svým spolupracovníkům. Podobný tón ve svých pamětech akcentoval Funder častěji, čímž demonstroval svůj neochvějný monarchismus, jemuž byl věrný i po roce 1918.¹³⁴ Během první republiky v Rakousku byl politickým spojencem křesťansky orientovaného kancléře Ignaze Seipela (1876–1932),¹³⁵ během tzv. Rakouského státu byl Funder členem Státní rady, v níž vykonával mandát od 1. listopadu 1934.¹³⁶ Během nacistické diktatury byl krátce vězněn v koncentračním táboře a *Reichspost* byl nacisty zrušen. Zemřel 19. května 1959 ve věku nedožitých 87 let.

1.4.6 Milan Hodža

Nejvýznamnější slovenskou osobností v okruhu spolupracovníků Františka Ferdinanda d'Este byl agrární politik a pozdější československý předseda vlády Milan Hodža (1878–1944). Politicky aktivní začal Hodža být již na přelomu 19. a 20. století, kdy jako student práv aktivně přispíval svými články do společenské diskuse v Uhrách. Jako novinář byl velmi úspěšný, jelikož díky svým jazykovým znalostem se mohl inspirovat v zahraničních periodikách, čímž zvýšil kvalitu svého písemného projevu.¹³⁷ Již ve svém článku *Slováci, Srbi, Rumuni* z roku 1898 vyzýval ke spolupráci těchto tří národů proti maďarizační politice uherské vlády.¹³⁸ I v následující politické aktivitě se zabýval Hodža otázkou revize rakousko-uherského dualismu tak, aby byly poměry v říši přívětivější především nemaďarským národnostem v Uhrách. Jelikož politika uherských vlád byla přísně maďarizační, přiklonil se Hodža k národnostně-obranné politice menšin v Uhrách jakožto k jediné adekvátní reakci. Zároveň dodal, že tato národnostně-obranná politika bude přirozeně silnější, když bude koordinovaná a povede ke spolupráci slovenských, rumunských a srbských politických představitelů.¹³⁹

Uherský stát Hodža charakterizoval jako státní útvar vyrostlý z národopisného složení a historického vývoje, a jelikož tu Maďaři neměli většinu v procentuální skladbě obyvatelstva, neměli nárok na přivlastnění si celých Uher pod svým národnostním programem, ani z nich udělat maďarský stát.¹⁴⁰ Maďarizační politika Budapešti, trvající od roku 1848 až do konce století, podle Hodži vztahy mezi národy v zemích svatoštěpánské koruny velmi zhoršila.¹⁴¹

Roku 1905 byl Hodža zvolen do uherského sněmu, jehož volební systém byl však nastaven velmi v neprospěch nemaďarských národností. I navzdory tomu byl tento rok pro uherský

¹³⁴ FUNDER, Friedrich, Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik, Wien, 1952, str. 496.

¹³⁵ Tamtéž, str. 687.

¹³⁶ Reichspost: Unabhängiges Tagblatt für das christliche Volk, Nr. 301, 1.11.1934, str. 3.

¹³⁷ ŠTEFÁNEK, Anton, Hodža: Osobnosť a práca, in: ŠTEFÁNEK, Anton a kol., Milan Hodža: publicista, politik, vedecký pracovník: spomienky, úvahy, štúdie, Praha, 1930, str. 75–76.

¹³⁸ Slovenské Listy, roč. 1, č. 43, 10.9.1898, in: HODŽA, Milan, Články, reči, štúdie I., Praha, 1930, str. 13–16.

¹³⁹ Hlas, roč. 2, č. 6, január 1900, in: HODŽA, Milan, Články, reči, štúdie I., Praha, 1930, str. 109–111.

¹⁴⁰ Tamtéž, str. 110.

¹⁴¹ Tamtéž, str. 114.

politický život zlomový tím, že se novými poslanci stali příslušníci nové generace politických vůdců nemadarských národů v Uhrách. Hlavními spolupracovníky mezi kolegy v parlamentu se pro Hodžu stali rumunští poslanci Alexandru Voevod-Vaida (1872–1950) a Iuliu Maniu (1873–1953). Právě díky Vaidovi a jeho projevu o jednotné armádě, který přednesl na půdě uherského sněmu, začala spolupráce mezi Hodžou a jeho rumunskými kolegy s Františkem Ferdinandem. Zmiňovaný projev řečnický zdatného poslance Vaidy zavdala následníkovi trůnu příležitost pozvat rumunského poslance na audienci v Belvederu, ačkoliv podle Hodžových vzpomínek toto pozvání plánoval František Ferdinand již delší dobu, a řeč o armádě mu posloužila jako vhodná záminka.¹⁴²

K seznámení Františka Ferdinanda s Hodžou došlo roku 1906, a to prostřednictvím Aurela Popoviciho, sedmihradského Rumuna, který byl autorem konceptu *Spojených států Velkého Rakouska* a který představoval alternativu vůči rakousko-uherskému dualismu, viz kapitola 3.6. František Ferdinand měl váhat s udělením audience Hodžovi, jelikož o něm získal nepříznivé informace, jak ve věci náboženské (Hodža byl luteránského vyznání), tak ve věci politické (byl označován za pokrokáře);¹⁴³ v neposlední řadě bylo Hodžovi sedmadvacet let, což u něj mohlo činit dojem nezkušeného člověka.¹⁴⁴ Navzdory těmto obavám si však dokázal mladý slovenský poslanec získat u následníka trůnu důvěru.¹⁴⁵

Hodžu s belvedérským okruhem zcela jistě spojila rezervovanost vůči dualismu, nespokojenost se stávajícími politickými a národnostními poměry v Uhrách, a snaha o jejich revizi. Dobře tyto myšlenky nastiňuje Hodža spolu s Iuliem Maniem v memorandu z podzimu 1911, kde oba muži uvažovali o možnostech změny poměrů v Uhersku. V daném memorandu je psáno, že říše je silná pouze tehdy, kdy je vnitřně konsolidovaná, v čemž Rakousko-Uhersku bránil dualismus, dělící jej na dvě proti sobě stojící části. Jako řešení této nestability oba muži v memorandu navrhovali převrat proti uherské *gentry*, který by byl úspěšný, jelikož by jej podpořily velké národnostní skupiny v monarchii, jmenovitě Němci, Češi, Poláci a Jihoslované, jelikož žádný z těchto národů nechoval vůči separatistickým Maďarům sympatie. Maďaři by v případě tohoto převratu zůstali bez spojenců.¹⁴⁶ Další možností změny poměrů v monarchii byla podle obou mužů oktrojovaná ústava.¹⁴⁷

¹⁴² HODŽA, Milan, *Federácia v strednej Európe*, Bratislava, 1997, str. 93–94.

¹⁴³ ŠTEFÁNEK, Anton, *Hodža: Osobnosť a práca*, in: ŠTEFÁNEK, Anton a kol., *Milan Hodža: publicista, politik, vedecký pracovník: spomienky, úvahy, štúdie*, Praha, 1930, str. 103, srovnej HODŽA, Milan, *Federácia v strednej Európe*, Bratislava, 1997, str. 95: I Hodža osobně ve svých vzpomínkách připouští, že František Ferdinand mohl mít vůči jeho osobě více důvodů ke zdrženlivosti či nedůvěře. Tyto obavy se však nepotvrdily, za jediný rozpors arcivévodou pokládal Hodža fakt, že byl příznivcem demokracie a byl ochotný uvažovat o jisté formě pozemkové reformy.

¹⁴⁴ HODŽA, Milan, *Federácia v strednej Európe*, Bratislava, 1997, str. 95.

¹⁴⁵ ŠTEFÁNEK, Anton, *Hodža: Osobnosť a práca*, in: ŠTEFÁNEK, Anton a kol., *Milan Hodža: publicista, politik, vedecký pracovník: spomienky, úvahy, štúdie*, Praha, 1930, str. 103.

¹⁴⁶ Promemoria über die Entwicklung der politischen Gebilde in der Neuzeit, verfasst von Milan Hodza und dem Abgeordneten Julius Maniu, 25.9.1911, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 114-1, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 1–2.

¹⁴⁷ Tamtéž, str. 3.

O tom, jak vysoké postavení měl Hodža v rámci belvedérského kruhu, svědčí i plány z jara roku 1914, kdy se František Josef potýkal se silným zápallem plic. Okruh spolupracovníků následníka trůnu intenzivně zasedal a zabýval se možnostmi nástupu Františka Ferdinanda na trůn. V rámci těchto rokování byla důležitým bodem i uherská otázka, v rámci které se Hodža angažoval. Právě on byl autorem návrhu, podle něž se mělo při případě nástupu Františka Ferdinanda na trůn postupovat. Postup měl spočívat v ustanovení žup, které by představovaly do té doby neexistující samosprávné celky Nemaďarů v rámci Uher. Jejich územní hranice měly odpovídat etnické mapě, jejich shromáždění měla být volena na základě všeobecného hlasování, a tyto župy by zformovaly vládu, jejímž úkolem bylo přetransformovat zemi svatoštěpánské koruny ve federativní stát. Hovořilo se i o vládě, která bude při této příležitosti zformována. Jejím předsedou měl být hrabě Károly Khuen-Héderváry (1849–1918), dříve dlouholetý chorvatský bán. S Hodžou se v této vládě počítalo jako s ministrem školství, vedle něj měli ve vládě s největší pravděpodobností zasednout Alexandru Vaida-Voevod a Iuliu Maniu jako ministři vnitra a spravedlnosti, Edmund Steinecker (1839–1929) měl být uherským ministrem na císařském dvoře ve Vídni.¹⁴⁸ Tato skutečnost hovoří o tom, že Hodža si během svého působení v rámci belvedérského okruhu dokázal vybudovat dobrou pozici, jelikož se s ním v případě nástupu Františka Ferdinanda na trůn počítalo jako s uherským ministrem.

Hodžova motivace ke spolupráci s Františkem Ferdinandem a belvedérským okruhem tak vycházela z jeho politického angažmá v rámci Uherska, s jehož politikou i politickým uspořádáním nesouhlasil. Poměry v zemích svatoštěpánské koruny chtěl změnit tak, aby byly vstřícnější k nemaďarským národnostem v Uhrách, a František Ferdinand pro něj, stejně jako pro jeho rumunské kolegy Vaidu a Maniu, byl vhodným spojencem, jelikož tyto názory na problematiku Uher sdílel. S odstupem času Hodža napsal, že ke změnám poměrů v Uhersku by nestačila pouze silná autorita Františka Ferdinanda jako panovníka, ale i silné občanské společnosti, která by vznikla s liberalizací politických práv, jež by umožnila prosadit práva jednotlivých národů na sebeurčení.¹⁴⁹ Následníka trůnu rovněž pozdější československý premiér pokládal za posledního muže, který by byl schopný v podunajské říši nastolit takové poměry, jež by umožnily emancipaci menších národů v Uhrách, a tedy i spravedlivější soužití mezi jednotlivými národy monarchie.¹⁵⁰

1.4.7 Max Wladimir von Beck

Max Wladimir von Beck (1854–1943) byl významným rakouským státníkem, vysokým státním úředníkem a v letech 1906–1908 předsedou vlády Předlitavska. Vztahy mezi ním a Františkem Ferdinandem byly nejintenzivnější v době před rokem 1906, tedy mimo hlavní časový úsek, do něhož je diplomová práce zasazena, pro následníka trůnu však byl jako jeho

¹⁴⁸ HODŽA, Milan, *Federácia v strednej Európe*, Bratislava, 1997, str. 105–106.

¹⁴⁹ Tamtéž, str. 121.

¹⁵⁰ GALANDAUER, Jan, *Belvederská epizoda v životě a paměti Milana Hodži*, in: PEKNÍK, Miroslav a kol., *Milan Hodža, státník a politik*, Bratislava, 2002, str. 85–86.

učitel a blízký poradce důležitou osobou. Jako učitel práva byl Františku Ferdinandovi navržen již v roce 1880, a to páterem Johannem Nepomukem Mayrem, který byl představitelem Tovaryšstva Ježíšova a jenž měl vliv na Karla Ludvíka, otce Františka Ferdinanda. Odborník na ústavní a státní právo Beck tento obor vyučoval i mladého Františka Ferdinanda; intenzivněji se jejich styky obnovily po sebevraždě korunního prince Rudolfa roku 1889.¹⁵¹

Vrcholný okamžik v Beckově politické kariéře přišel roku 1906, kdy byl jmenován ministerským předsedou předlitavské části monarchie. Díky svému předchozímu profesionálnímu působení ve státních službách a schopnosti diplomaticky vyjednávat bylo jeho jmenování považováno za výsledek hledání vhodné osoby, která bude schopna dokončit hlavní úkol, který se snažili vyřešit již dva Beckovi předchůdci a jímž bylo zavedení všeobecného volebního práva. Zatímco baron Paul Gautsch (1851–1918), sloužící ve funkci ministerského předsedy rok a půl, odstoupil v reakci na polské požadavky autonomie pro Halič, jeho nástupce Konrad princ Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst, místodržící v Přímoří, rezignoval již po měsíci, jelikož uznal, že nemá pro tak vysokou funkci patřičné předpoklady.¹⁵² Jedním z důvodů pro jmenování Becka ministerským předsedou byla i skutečnost, že byl ideální osobou, která bude schopna komunikovat s císařem i následníkem trůnu. Podle rakouského historika Allmayera-Becka jej císař jmenoval ministerským předsedou právě proto, že byl považován za „součást belvedérského inventáře,“ díky čemuž se jevil jako vhodný prostředník mezi oběma dvory.¹⁵³ Než byl novým premiérem vybrán Beck, byla funkce nabídnuta i baronu Johannu Chlumeckému (1834–1924) a hraběti Maxi Juliovi Coudenhovovi (1865–1928), oba ovšem odmítli.¹⁵⁴

I přes povolání císařem do funkce pokládal Beck za korektní a patřičné o tomto kroku informovat Františka Ferdinanda. Když tak telegraficky dne 31. května 1906 ze svatby španělského krále Alfonse XIII. učinil, vyjádřil mu následník trůnu k těžké a smutné misi, jíž se jal Beck ujmout, upřímnou soustrast.¹⁵⁵ Tato hořká reakce arcivévodky byla později interpretována jako rozčarování z toho, že si Becka povolal do funkce ministerského předsedy jeho císařský strýc, ač ve svých plánech právě František Ferdinand počítal s Beckem jako s mužem, jehož si do téže funkce pěstoval a hodlal jej do ní jmenovat, až nastoupí na trůn.¹⁵⁶ Jmenování Becka do čela rakouské vlády bylo interpretováno jako důvod roztržky

¹⁵¹ ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich, Wien, 1956, str. 26–29.

¹⁵² KISZLING, Rudolf, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este, Graz – Köln, 1953, str. 91.

¹⁵³ ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, Erzherzog Frant-Ferdinand und Baron Max Wl. von Beck, Ihre Beziehungen dargestellt auf Grund der beiderseitigen Nachlässe. Universität Wien, Philosophischen Fakultät, Dissertation, betreut von Hugo Hantsch, 1949, str. 95, srovnej KISZLING, Rudolf, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este, Graz – Köln, 1953, str. 91–92.

¹⁵⁴ ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich, Wien, 1956, str. 122.

¹⁵⁵ Tamtéž, str. 99–100.

¹⁵⁶ KISZLING, Rudolf, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este, Graz – Köln, 1953, str. 92.

mezi ním a arcivévodou, ve skutečnosti však toto ochlazení vycházelo už z období let 1900–1906, kdy se od sebe obě osobnosti postupně vzdalovaly.¹⁵⁷

Vyjádření upřímné soustrasti ústy Františka Ferdinanda se pro Becka brzy ukázalo jako prorocké, jelikož již po prvních dvou týdnech v úřadu prohlásil, že kdyby býval věděl, jak se věci a poměry ve skutečnosti mají, býval by se povolání do úřadu ministerského předsedy maximálně bránil.¹⁵⁸

Svým dvorním historiografem Johannem Christophem Allmayerem-Beckem, jenž byl zároveň jeho vzdáleným příbuzným,¹⁵⁹ byl Max Wladimir von Beck charakterizován převážně jako střízlivý pragmatik. Z politického hlediska se jednalo o přesvědčeného pacifistu, o správnosti tohoto názoru byl přesvědčen ještě předtím, než válku na vlastní oči viděl.¹⁶⁰ Dále sám sebe deklaroval jako umírněného konzervativce, pod čímž si však nepředstavoval totální zakonzervování všeho, nýbrž jednání bez unáhlených a nepromyšlených kroků a s úctou vůči osvědčeným hodnotám. Podle Allmayera-Becka se ale jeho adoptivní prastrýc v rámci členů Panské sněmovny řadil do politického středu, nikoliv na pravici.¹⁶¹ Při volbách do Říšské rady v roce 1911 volil liberálně orientované kandidáty, ovšem jeho životopisec záhy dodává, že tehdejší liberální politici měli z hlediska náboženského, sociálního i národnostního poněkud jiné představy než liberálové druhé rakouské republiky.¹⁶² Jako politik byl Beck umírněný a prost jakéhokoliv fanatismu či dogmatického uvažování. Za důležité pokládal kritické myšlení, které v součinnosti s dobrými spolupracovníky mohl využít ke správným politickým krokům. Uvědomoval si, že se nestane dalším „Železným kancléřem,“ ani tuto ambici neměl.¹⁶³

V době Beckova působení ve funkci ministerského předsedy však vztah mezi ním a Františkem Ferdinandem, jak již bylo řečeno, ochladl. Nebylo to ojedinělé, naopak bylo spíše pravidlem, že se vztahy následníka trůnu k jeho spolupracovníkům po jejich nástupu do vysokých funkcí ochladily.¹⁶⁴ Nebylo tak tomu jen u Becka, ale i u dalších lidí, kteří s ním do té doby spolupracovali a o jejichž jmenování do vysokých funkcí se sám arcivévoda přičinil;

¹⁵⁷ ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, Erzherzog Frant-Ferdinand und Baron Max Wl. von Beck, Ihre Beziehungen dargestellt auf Grund der beiderseitigen Nachlässe. Universität Wien, Philosophischen Fakultät, Dissertation, betreut von Hugo Hantsch, 1949, str. 100–101.

¹⁵⁸ ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich, Wien, 1956, str. 122.

¹⁵⁹ Allmayer-Beck (1918–2017) byl adoptivním prasynovcem Maxe Wladimira von Becka.

¹⁶⁰ ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, Erzherzog Frant-Ferdinand und Baron Max Wl. von Beck, Ihre Beziehungen dargestellt auf Grund der beiderseitigen Nachlässe. Universität Wien, Philosophischen Fakultät, Dissertation, betreut von Hugo Hantsch, 1949, str. 18.

¹⁶¹ Max Wladimir von Beck zasedal v Panské sněmovně od roku 1907.

¹⁶² ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich, Wien, 1956, str. 125.

¹⁶³ ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, Erzherzog Frant-Ferdinand und Baron Max Wl. von Beck, Ihre Beziehungen dargestellt auf Grund der beiderseitigen Nachlässe. Universität Wien, Philosophischen Fakultät, Dissertation, betreut von Hugo Hantsch, 1949, str. 17.

¹⁶⁴ VEROSTA, Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund 1897–1914, Wien, 1971, str. 228.

jednalo se např. o ministra zahraničí barona Aehrenthala či ministra války Schönaicha. Vůči těmto lidem pak byl arcivévoda velmi kritický a ironický, jak např. dokládá dopis Františka Ferdinanda Broschovi z 16. července 1907, kde se o Beckovi vyjadřuje jako o neúspěšném nešťastníkovi, obklopujícím se neschopnými lidmi, kteří ničemu moc nerozumí.¹⁶⁵ Nejvíce Františka Ferdinanda jeho spolupracovníci zklamali tím, že po nástupu do vysokých funkcí se stali fakticky politiky Jeho Veličenstva Františka Josefa a přestali tím být politiky Františka Ferdinanda.¹⁶⁶ Arcivévoda tak začal dotyčné politiky považovat za zrádce, jelikož místo toho, aby plnili jeho plány, což od nich očekával, se dali do služeb císaře. Projevil se tu tak stejný problém jako u ministra Aehrenthala, u něhož se začaly vztahy s následníkem trůnu znatelně ochlazovat právě po baronově jmenování do ministerské funkce. Po zradě svých věrných začal následník trůnu osnovat plány, jak jejich politickou pozici oslabit, ač ještě nedávno se jim snažil pomoci a připravoval je na zářnou kariéru v rakouské politice.

Typickým příkladem byly okolnosti pádu Becka jakožto ministerského předsedy; Brosch v této době na příkaz svého nadřízeného znásobil intriky proti šéfovi předlitavské vlády, a když se naskytla vhodná příležitost, napomohl odchodu křesťanských sociálů z vlády, čímž ztratila Beckova vláda většinu.¹⁶⁷ Vedoucí vojenské kanceláře mluvil o článku, jenž měl vyjít v *Reichspostu* a jenž měl rozdmýchat nálady proti ministerskému předsedovi; článek měl za cíl vykreslit Becka jako muže politicky nestálého, jenž každý den slibuje ústupky jiné národnosti s cílem udržet si většinu pro svou vládní koalici. Co však bylo ve zmiňovaném čísle patrně jádrem intrik belvedérského kruhu proti premiérovi, o nichž Beck hovořil, byly řeči o tom, že na univerzitách v Rakousku panuje anarchie, kde studenti vyhrožují svým rektorům, kteří se jim snaží ve strachu zavděčit velebením liberálních hodnot. Liberálové v atmosféře strachu dále podle zmíněného deníku vyhráli nad svými názorovými oponenty navzdory faktu, že morálně pochybili či se dopustili plagiátu.¹⁶⁸ Rétorika v článku, zmiňující se o liberálním nebezpečí na rakouských univerzitách, poškozujících katolický lid monarchie, byla zaměřena především na křesťanské sociály, kterým mělo být naznačeno, zda je vhodné ve vládě jevy v článku tolerující nadále zasedat. Neshody ve vládě nakonec vedly k tomu, že křesťanští sociálové vypověděli Beckově vládě důvěru, čímž se rozpadla a Beck post opustil. Stalo se tak však až několik měsíců po vydání inkriminovaného článku, který spory v rámci vlády spíše předznamenal. Konec Beckovy vlády se na podzim roku 1908 nesl ve znamení hádek mezi českou a německou politickou reprezentací ohledně obsazení úřednických pozic. Vláda svolala 15. září 1908 český sněm, který však musela přesně po měsíci zase uzavřít, a to z důvodu násilí a výtržností na plénu. Tuto krizi by byl Beck schopný ještě ustát, jelikož jako

¹⁶⁵ CHLUMECKY, Leopold von, *Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen*, Berlin, 1929, str. 44–45.

¹⁶⁶ VEROSTA, *Theorie und Realität von Bündnissen*. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund 1897–1914, Wien, 1971, str. 228, srovnej ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, *Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich*, Wien, 1956, str. 124, dále např. ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, *Erzherzog Frant-Ferdinand und Baron Max Wl. von Beck, Ihre Beziehungen dargestellt auf Grund der beiderseitigen Nachlässe*. Universität Wien, Philosophischen Fakultät, Dissertation, betreut von Hugo Hantsch, 1949, str. 99.

¹⁶⁷ BLED, Jean-Paul, *François-Ferdinand d'Autriche*, Paris, 2012, str. 125.

¹⁶⁸ *Reichspost: Unabhängiges Tagblatt für das christliche Volk Österreich-Ungarns*, Nr. 134, 15.5.1908, čl. Auf verfehltem Kurse, str. 1.

„císařův“ ministr nebyl přímo spojen ani s jedním politickým táborem, klíčovou se však ukázala role německých křesťanských sociálů, kteří vypověděli vládě počátkem listopadu 1908 poslušnost, což znamenalo i konec ministerského předsedy.¹⁶⁹

1.5 Shrnutí kapitoly

Při pohledu na vybrané osobnosti belvedérského okruhu, jež byly v této kapitole představeny, lze říci, že osoby v něm působící lze rozdělit do dvou základních skupin. Jednak se jednalo o lidi, kteří se s Františkem Ferdinandem znali již dlouho z dob před založením vojenské kanceláře, z těch však významnějšího postavení získal v podstatě pouze Max Wladimir von Beck jako ministerský předseda. Mnohem více šlo o osobnosti, které byly většinou nespokojené se stávajícím uspořádáním v říši, a spoluprací s Belvederem zároveň chtěli zajistit svou budoucí politickou kariéru, jejímiž cíli měly být obecně změny *statu quo*, ať už ve věci vnitřní i zahraniční politiky monarchie, tak jejího etnického uspořádání. Důležitou roli v tomto rozlišení hrála mezi spolupracovníky i etnicita. Zatímco u etnických Němců byla motivací změna politického kursu a konkurenční politický boj s lidmi spojenými s Františkem Josefem, u příslušníků jiných národností, než byli Němci a Maďaři, se jednalo o snahy změnit stávající administrativní uspořádání. Tyto cíle byly mnohem patrnější v rámci Uher než v rámci Předlitavska, což souviselo s rozdílnými podstatami politických poměrů v obou částech říše.

Specifickým byl v tomto případě jihoslovanský prostor. Chorvatské i srbské obyvatelstvo bylo totiž rozptýleno jak v rámci Předlitavska (Dalmácie, Přímoří), tak Zalitavska (Chorvatsko-slavonské království). Specifickou byla Bosna a Hercegovina, podléhavší ministerstvu financí jako společná korunní země. Josipa Franka, vůdce Čisté strany práva jako nejrelevantnější politické entity spolupracující s Františkem Ferdinandem a belvedérským okruhem, je možné označit jako politického pragmatika, jelikož si touto spoluprací, jež bude dále rozebrána v následujících kapitolách, sliboval změnu poměrů v chorvatských zemích, zároveň se vymezoval jak vůči uherské nadvládě, tak vůči případným jugoslavistickým tendencím.

Dalším společným rysem, který je možné sledovat u spolupracovníků Františka Ferdinanda, je prudké zhoršení jejich vztahů po nástupu do vysokých politických funkcí. Sledovat to lze u Aehrenthala, Becka i Schönaicha. Tato skutečnost patrně souvisela s komplikovanou povahou arcivévody, který si jejich vstup do vysokých funkcí bral osobně jako jakousi zradu, kdy dotyční přestali náležet do jeho belvedérské skupiny a stali se spojenci Františka Josefa. V neposlední řadě je třeba zmínit oba vedoucí vojenské kanceláře, Alexandra Brosche von Aarenau i Carla von Bardolffa. Oba měli velkou zásluhu na tom, že se podařilo vojenskou kancelář etablovat jako oficiální instituci, která dalece přesáhla svůj původní účel, a stala se *defacto* nezávislou a velmi vlivnou politickou skupinou, která měla v rámci monarchie své slovo.

¹⁶⁹ URBAN, Otto, Česká společnost 1848–1918, Praha, 1982, str. 543–544.

2. kapitola – situace v jihoslovanských korunních zemích habsburské monarchie

2.1 Vymezení situace

Rakousko-Uhersko na přelomu 19. a 20. století bylo rozděleno do sedmnácti korunních zemí, z nichž jihoslovanské obyvatelstvo tvořilo podstatnou část v Chorvatsku-Slavonii, Dalmácii, Přímoří a Kraňsku. Vedle toho byla podunajskou monarchií okupována a roku 1908 oficiálně anektována osmnáctá korunní země, Bosna a Hercegovina, kde tvořilo slovanské obyvatelstvo taktéž většinu. Rakouský historik Hans Peter Hye, věnující se dějinám politického systému v habsburské monarchii, se domnívá, že zejména mezi lety 1865–1867, v období diskusí o povaze státního zřízení v Rakousku, byly zemské sněmy nejlépe fungujícími parlamenty, jelikož Říšská rada se díky politickým sporům v té době nescházela.¹⁷⁰

Cílem následující kapitoly bude podat přehled o situaci v korunních zemích, kde mělo jihoslovanské osídlení většinu, a dále srovnat postavení jednotlivých národů mezi sebou. Kapitulu bude tvořit analýza politické a národnostní situace v rámci Chorvatska-Slavonie, Dalmácie a Bosny a Hercegoviny,¹⁷¹ na základě kterýchto poznatků bude následně komparováno postavení jednotlivých národů v rámci monarchie, ale i v rámci jednotlivých korunních zemí. Účelem následujících kapitol není podat vyčerpávající výklad politických dějin jednotlivých korunních zemí, ale spíše načrtnout základní tendence a rysy v politickém životě ve zkoumaných zemích tak, aby na základě nich bylo pochopitelné postavení popisovaných národností a jejich vztahy jednak mezi sebou, jednak vůči rakousko-uherské monarchii a jejím centrům ve Vídni a Budapešti.

2.2 Chorvatsko-Slavonie

Chorvatsko-slavonské království bylo jednou ze součástí Uherska, ovšem jednalo se o jediný autonomní celek v rámci zemí svatoštěpánské koruny. Autonomie byla zajištěna tzv. *Nagodbou* či uhersko-chorvatským vyrovnáním z roku 1868. Vyrovnání vycházelo z čl. XXX:1868 uherského zákona a mělo se jednat o kompromis mezi plnohodnotným přičleněním země k Uhrám a sebevědomým národem, jenž má svou korunní zemi plně pod kontrolou. Práva a svobody Chorvatska měly být v nemalé míře zaručovány díky obavám Budapešti z převažujícího vlivu nemaďarských národností v Uhrách, čili tento ústupek měl

¹⁷⁰ HYE, Hans Peter, *Das politische System in der Habsburgermonarchie*, Prag, 1998, str. 144.

¹⁷¹ Tyto tři korunní země byly vybrány k analýze z důvodu množství archivních pramenů, které se k Přímoří a Kraňsku nepodařilo sehnat.

zaručit stabilitu pro zbytek integrálního uherského království.¹⁷² Chorvatsko-slavonské království se *Nagodbou* stalo svébytným politickým národem s vymezeným územím a právem používat úředně chorvatštinu, zároveň se však stále jednalo o součást Uherska. Tzv. Trojjediné království tak zůstalo právně podřízeno Uhersku, mělo však v rámci něj mnohem lepší postavení než ostatní nemaďarské národnosti.¹⁷³ Díky uhersko-chorvatskému vyrovnání měli Chorvaté například zaručených čtyřicet poslaneckých míst v dolní komoře a tři delegáty v horní komoře.¹⁷⁴ Celkově se však jednalo o nízké číslo, vzhledem ke skutečnosti, že dolní komora měla celkově 453 poslanců a horní komora neměla přesně stanovený počet poslanců, ovšem zpravidla měla počet okolo několika set poslanců.

Chorvatský zemský sněm, tzv. *Sabor* se sídlem v Záhřebu, představoval samostatný parlament Chorvatsko-slavonského království, kromě parlamentu v Budapešti byl jediným v Uhrách. Roku 1870 byly schváleny zákony o volebním řádu do něj; vyznačovaly se vysokým censem, jelikož pouze dvě procenta obyvatelstva Trojjediného království disponovala právem volit. Příliš efektivní nebyly ani aktualizace, jelikož například rozhodnutí z roku 1881 inkorporovat bývalou vojenskou hranici do území Chorvatska-Slavonie vešlo oficiálně v platnost až o sedm let později. Zvolenými poslanci byli profesně nejčastěji vyšší úředníci, spisovatelé, novináři, katoličtí kněží, advokáti a univerzitní učitelé, souhrnně řečeno příslušníci městské inteligence. Až poté se početně nacházeli měšťanští a šlechtičtí držitelé půdy.¹⁷⁵ I navzdory jisté míře neefektivity i určitým omezením, jimž byla autonomie Chorvatsko-slavonského království vystavována, se jednalo o korunní zemi s nejrozvinutější politickou situací mezi Chorvaty osídlenými oblastmi v habsburské říši.¹⁷⁶

Vyrovnání z roku 1868 spočívalo ve dvou základních rovinách; politické a finanční. Zatímco vymezení politického vyrovnání bylo k roku 1868, finanční bylo třeba každých deset let stvrdit. Obě tato vyrovnání byla prezentována jako co nejsvědomitější a nejlepší odpověď na předchozí chorvatské stížnosti tak, aby uspokojila chorvatské představitele.¹⁷⁷

Vztah Chorvatsko-slavonského království vůči království uherskému byl v dokumentu vymezen následujícími dvěma charakteristikami – Chorvatsko, Slavonie a Dalmácie¹⁷⁸ tvořily

¹⁷² Anonyme Denkschrift mit dem Titel: Bemerkungen über die politische Situation in der Monarchie, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 116-1, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, karton 16, str. 73.

¹⁷³ HYE, Hans Peter, *Das politische System in der Habsburgermonarchie*, Prag, 1998, str. 147–148.

¹⁷⁴ Anonyme Denkschrift mit dem Titel: Bemerkungen über die politische Situation in der Monarchie, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 116-1, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, karton 16, str. 74.

¹⁷⁵ HYE, Hans Peter, *Das politische System in der Habsburgermonarchie*, Prag, 1998, str. 148–149.

¹⁷⁶ STEHLÍK, Petr, *Turecké Chorvatsko a ilyrští bratři: Bosna v chorvatské národní ideologii 30. a 40. let 19. století*, in: *Slovanský přehled, Review for the History of Central, Eastern and Southeastern Europe*, Praha, roč. 96 (2010), č. 5 str. 476.

¹⁷⁷ Referat über den ungarisch-kroatischen Ausgleich von 1868, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 118-21, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, karton 18, str. 1–2.

¹⁷⁸ Otázka Dalmácie byla značně problematická, jelikož byla nahlížena jako uherská i rakouská korunní země, problematika bude více rozvedena v následující podkapitole jí věnované.

jednotné, nedělitelné státní společenství, a král uherský, chorvatský, slavonský a dalmatský je korunován jednou korunou ve společném procesu. Dokument tak byl napsán s cílem prezentovat Chorvatsko nikoliv jako provincii, nýbrž suverénní stát, jehož vztah vůči Uhersku je vztahem dvou rovnoprávných aktérů. Chorvatsko mělo na oplátku uznat Rakousko i Uhersko, titulaturu panovníka a status quo v monarchii.¹⁷⁹ Jak následující stížnosti chorvatské strany ukázaly, respektována nebyla především zaručovaná autonomie a velké stížnosti byly i ohledně jmenování chorvatských hodnostářů, konkrétně jmenování do univerzitních a církevních funkcí. Z dokumentů je patrné, že i navzdory jisté autonomii se uherská vláda nezdala snah maďarizovat chorvatské školství. Dále se Záhřeb cítil znevýhodněn, jelikož ve společných záležitostech konstatovali chorvatští představitelé, že všechny výhody pociťují Maďaři, zatímco Chorvaté nemají ze společného vztahu žádné výhody. Stížnost byla vznesena i k osobě společného ministra financí, jenž měl výhradní pravomoc vybírat daně prostřednictvím chorvatsko-slavonsko-dalmatského finančního ředitelství, ovšem díky různým zásahům omezil pravomoci své funkce, že již nebyl schopen sám daně vybírat, a daňová politika se tak stala nepřehlednou a zmatečnou. Nespokojenost panovala také s podstatou parlamentu v Budapešti, jenž měl dle chorvatské interpretace být parlamentem uhersko-chorvatským, jelikož zákony zaručovaly konkrétní počet výhradně chorvatským poslancům, ovšem tato skutečnost byla Maďary upozadřována a parlament byl nadále prezentován pouze jako „uherský.“ Nejasnosti panovaly i ve věci bána, jenž měl být v čele zemského sněmu, být nejvyšší osobou Chorvatsko-slavonského království a jmenován měl být císařem, přičemž odpovědný měl být zemskému sněmu. I tuto skutečnost však Budapešť obcházela. Respektováno nebylo leckdy ani právo užívat chorvatský jazyk, ani svobodně užívat chorvatský státní znak a vlajku.¹⁸⁰

Na základě stížností tak bylo patrné, že ač mělo Chorvatsko-slavonské království v rámci Uher zajištěnou autonomii, jíž žádný jiný nemaďarský národ v Zalitavsku nepožíval, nebyla často dodržována a vláda v Budapešti se jí snažila různými způsoby omezovat či potlačovat. Tomu napomáhaly i oficiální zákony, říkající, že na základě základních principů v politickém aspektu tvoří všichni občané Uherska jednotný a nedělitelný národ, sdružující všechny občany Uherska bez ohledu na jejich národnost.¹⁸¹

2.2.1 Chorvaté v Chorvatsko-slavonském království

Politická situace v Chorvatsko-slavonském království (též Trojjediném království či bánském Chorvatsku) na konci 19. století a na začátku 20. století v mnohém navazovala na chorvatské

¹⁷⁹ Referat über den ungarisch-kroatischen Ausgleich von 1868, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 118-21, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, karton 18, str. 3–4.

¹⁸⁰ Referat über den ungarisch-kroatischen Ausgleich von 1868, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 118-21, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, karton 18, str. 4–7.

¹⁸¹ HEKA, Ladislav, Hrvatski ban Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i hrvatsko nacionalno pitanje, in: Scrvia Slavonica, god. 16 (2016), br. 1, str. 213–214.

národní hnutí, jež se rozvíjelo již od první poloviny 19. století. V rámci něj lze sledovat dva základní proudy. První bylo tzv. ilyrské hnutí, jež bylo předchůdcem jugoslavismu, jelikož hlásalo sounáležitost a blízkost jihoslovanských národů a prosazovalo jejich sblížení a co nejtěsnější spolupráci. Jednalo se taktéž o reakci na skutečnost, že chorvatské země nebyly jednotné; zatímco Chorvatsko a Slavonie náležely pod správu Budapešti, Dalmácie, do roku 1797 benátská provincie, se nacházela pod správou Vídně. Jeden z původních iniciátorů tohoto hnutí, Ljudevit Gaj (1809–1872), se orientoval na obranu a kodifikaci jednotného jazyka. Činil tak ze dvou hlavních důvodů; (srbo)chorvatský jazyk byl roztržštěn do mnoha dialektů, jednak se netěšil výsostného postavení, a to ani v Dalmácii, kde byla v rozhodujících úřadech protěžována italština, ani v Chorvatsku a Slavonii, kde již od 20. let 19. století probíhala maďarizace.¹⁸² Z původně jazykovědného názoru se tak z hnutí stala politická skupina, jež i přes určité výhrady vůči Srbům považovala spojení s nimi za pragmatický krok, jenž jim snáze umožní čelit tlakům Vídně či Budapešti a nebudou již jen subjektem mocenských strategií zmíněných dvou center, nýbrž svébytným a suverénním aktérem mezinárodních vztahů.¹⁸³ Exponenti ilyrského hnutí však nebyli nutně separatisty, jak dokládá příklad jejich významného politika, bosensko-srijemského biskupa Josipa Juraje Strossmayera (1815–1905). Mezi jeho hlavní politické cíle patřilo zejména opuštění dualismu a přebudování habsburské monarchie na federaci rovnoprávných národů, což umožní vytvořit sjednocený jihoslovanský prostor. Územně prosazoval sjednocení Dalmácie s Chorvatskem-Slavonií a v neposlední řadě usiloval o plnohodnotný návrat chorvatštiny do veřejného prostoru, neboť pouze prostřednictvím jazykové a kulturní emancipace mohl chorvatský národ vystupovat jako sebevědomý a svébytný politický aktér. Vůči *Nagodbě* se stavěl Strossmayer kriticky, ovšem umírněnější členové jím vedené Národní strany ji uznali, čímž umocnili nejednotu této strany a její oslabení v 70. letech 19. století.¹⁸⁴

Kritici Strossmayera a jeho konceptu jugoslávství poukazovali na možné postranní úmysly, jimiž byla celkově chorvatská podstata tohoto hnutí, jehož propagátoři jej měli využívat jako nástroj k pokatoličtění a ovládnutí ostatních jihoslovanských národů. Dalším účelem, jenž byl tomuto proudu přičítán, byly zejména snahy konstruovat identitu tzv. Trojjediného království Chorvatska, Slavonie a Dalmácie, které by sblížilo tyto tři země, jež by sdružovaly emancipovaný chorvatský národ.¹⁸⁵

Druhým hlavním politickým proudem chorvatské politiky bylo tzv. pravašství, jež hlásalo exkluzivitu chorvatského národa, jenž měl být nezávislý na ostatních jihoslovanských národech. Hlavními představiteli Strany práva, jež tento proud reprezentovala, byli Ante

¹⁸² TOMIĆ, Yves, Le mouvement national croate au XIXe siècle: Entre yougoslavisme (jugoslovenstvo) et croatisme (hrvatstvo), in: *Revue des études slaves*, 1996, Tome. 68, Nr. 4 (1996), str. 464–465.

¹⁸³ TANNER, Marcus, Illyrianism and the Croatian Quest for Statehood, in: *Daedalus*, Summer, 1997, Vol. 126, No. 3, A New Europe for the Old? (Summer, 1997), str. 52–53.

¹⁸⁴ TOMIĆ, Yves, Le mouvement national croate au XIXe siècle: Entre yougoslavisme (jugoslovenstvo) et croatisme (hrvatstvo), in: *Revue des études slaves*, 1996, Tome. 68, Nr. 4 (1996), str. 467.

¹⁸⁵ STEHLÍK, Petr, Bosna v ideologii jihoslovanství Franja Račkého a Josipa Juraje Strossmayera, in: *Slovanský přehled, Review for the History of Central, Eastern and Southeastern Europe*, Praha, roč. 98 (2012), č. 5, str. 421.

Starčević (1823–1896) a Eugen Kvaternik (1825–1871). Původně se jednalo o stranu protiruského zaměření, které však opustila roku 1879, jelikož po vzniku Dvojspolku téhož roku a počátku jednání s Ruskem se pravaši domnívali, že současná mocenská konstelace může v budoucnu přinést příznivé podmínky pro vznik chorvatského státu.¹⁸⁶ Vůdce strany Starčević, inspirovaný evropským politickým myšlením 19. století, začal prosazovat chorvatské státní právo jako zdroj legitimacy moderního chorvatského národa a jeho práv na vlastní stát.¹⁸⁷ Další revize programu přišla v 80. letech 19. století, kdy se mírně zlepšil postoj strany k chorvatským Srbům a možné spolupráci s nimi, zejména díky snaze koordinovaně čelit moci bána Károlyho Khuena-Héderváryho, jenž zastával tuto funkci v letech 1883–1903. Protisrbskému kurzu však zůstala věrna frakce Josipa Franka, jež se v 90. letech odštěpila a založila Čistou stranu práva,¹⁸⁸ přičemž stárnoucí Starčević ve sporu Franka otevřeně podpořil. Strana práva nicméně od této doby zažívala postupný pokles svého vlivu.¹⁸⁹

V mnohém ohledu jako zlomový pro jihoslovanské prostředí lze označit rok 1903. Tehdy v bánském Chorvatsku po dvaceti letech působení v úřadu bána odešel hrabě Károly Khuen-Héderváry, zatímco v Srbsku byla krvavým převratem ukončena vláda dynastie Obrenovičů a na trůn nastolena dynastie Karađorđevićů. Formálně tak zde byl absolutismus nahrazen parlamentním režimem. V roce 1903 vypukly mezi Chorvaty v Chorvatsku-Slavonii rozsáhlé demonstrace, nesoucí se především v duchu velkého odporu vůči uherské hegemonii a dualistickému uspořádání podunajské monarchie. Nespokojenost chorvatského obyvatelstva prohloubily neúspěšné pokusy o revizi *Nagodby* i nezdar v řešení územních otázek (Dalmácie s ostrovy, Istrie s Kvarnerským zálivem, otázka Rijeky). Demonstrace byly významné mj. i svým širokým ohlasem, který dokonce překročil hranice starého kontinentu a reakce na něj byly i mezi obyvateli USA.¹⁹⁰ Na vlnu demonstrací reagoval i Hodža. Ten své názory představil v *Ľudových novinách* a příčiny nepokojů viděl v návaznosti na vyjednávání o uhersko-chorvatském vyrovnání. Uherská delegace představila své požadavky chorvatské delegaci, jež je jako vždy pouze formálně schválila, jelikož nechtěla ztratit dobré vztahy s Budapeští, ačkoliv podmínky byly značně výhodné pro Uhersko a značně nevýhodné pro Chorvatsko-Slavonii. To vyvolalo odpor u dosud slabé a roztržité opozice, jež v únoru 1903 dokázala společně postupovat ve věci odporu vůči tomuto podpisu. V Záhřebu demonstrovala skupina asi 4000 lidí, mezi jejichž hlavní požadavky patřila svoboda tisku, právo shromažďování, spolčování a záruka svobodné přímé volby. Nespokojenost panovala i s fungováním

¹⁸⁶ TOMIĆ, Yves, Le mouvement national croate au XIXe siècle: Entre yougoslavisme (jugoslovenstvo) et croatisme (hrvatstvo), in: *Revue des études slaves*, 1996, Tome. 68, Nr. 4 (1996), str. 471.

¹⁸⁷ BARIŠIĆ, Pavo, Staat und Nation bei Ante Starčević, *Zeitschrift für Politik*, 1996, Neue Folge, Vol. 43, No. 3 (1996), str. 306.

¹⁸⁸ TOMIĆ, Yves, Le mouvement national croate au XIXe siècle: Entre yougoslavisme (jugoslovenstvo) et croatisme (hrvatstvo), in: *Revue des études slaves*, 1996, Tome. 68, Nr. 4 (1996), str. 471.

¹⁸⁹ MATKOVIĆ, Stjepan, *Izabrani portreti pravaša*, Zagreb, 2011, str. 15–16.

¹⁹⁰ SZABO, Agneza, Uzroci i posljedice političkih demonstracija u Hrvatskoj 1903. godine, in: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 37, br. 3, 2005, str. 597–598.

chorvatsko-slavonského zemského sněmu, který nebyl pokládán za skutečného zástupce svého lidu a jeho vůle.¹⁹¹

Významným momentem politického dění v chorvatském prostředí byl podpis tzv. rijecké rezoluce 3. října 1905. Dokument v zásadě stvrzoval dva hlavní body; jednak chorvatsko-srbskou koalici, která představovala pragmatický pakt mezi oběma národy, jež by tak snáze mohly dosáhnout vytvoření jihoslovanského územního celku. Druhým hlavním rysem rezoluce pak byla promaďarská orientace dokumentu a deklarovaná politická spolupráce s uherskou opozicí. Političtí představitelé i v tomto případě vsadili na pragmatismus; doufali totiž, že tato spolupráce jim zajistí garance pro společný srbochorvatský stát, jenž by celý vznikl v rámci Zalitavska a který by zároveň znamenal zisk Dalmácie a její přičlenění k Chorvatsku-Slavonii, v což chorvatští politici té doby doufali. K této koalici se přidaly všechny relevantní politické strany v Trojjediném království, s výjimkou Frankovy Čisté strany práva a Chorvatské lidové rolnické strany, vedené bratry Antem a Stjepanem Radičovými.¹⁹² Promaďarské tendence rijecké deklarace byly v rozporu s představami belvedérského kruhu, jenž byl naopak jejich rozhodným odpůrcem.¹⁹³ Negativně vůči Uhersku byl naladěn i Frank a jeho Čistá strana práva, která chtěla upoutat pozornost vládnoucích kruhů ve Vídni na Chorvatsko, kde by právě katoličtí Chorvaté byli jakýmsi hlavním nástrojem balkánské politiky rakousko-uherské monarchie, což by posílilo jejich postavení.¹⁹⁴

Rok 1905 byl v chorvatské politice významným mezníkem i pro Františka Ferdinanda a jeho pohled na Chorvaty. Podle štábního důstojníka Alberta Marguttiho (1869–1940) počítal následník trůnu ve svých mladých letech s trialismem, přičemž třetí část monarchie by zahrnovala Chorvatsko-Slavonii, Dalmácii, Přímoří (včetně Terstu) i Bosnu a Hercegovinu. V čele tohoto celku by byli katoličtí Chorvaté, které pokládal za říši věrné a v daném regionu i za nejvíce kulturně vyspělý národ. Podpis rijecké rezoluce a vývoj politické situace směrem k srbsko-chorvatské koalici pak přiměl Františka Ferdinanda tento názor přehodnotit a upustit od trialistických plánů.¹⁹⁵ Ačkoliv spojenectví s uherskými elitami netrvalo dlouho¹⁹⁶, srbsko-chorvatská koalice pokračovala a v roce 1907 vyhrála volby, díky čemuž v úřadu bána skončil exponent uherské vlády, etnický Maďar Aleksandar Rakodcay (1848–1924).¹⁹⁷

¹⁹¹ Ľudové noviny, roč. 7, č. 28, 16. marca 1903, in: HODŽA, Milan, Články, reči, štúdie I., Praha, 1930, str. 270–273.

¹⁹² KISZLING, Rudolf, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este, Graz – Köln, 1953, str. 120–121, k postoji bratrů Radičových viz MURGIĆ, Božidar, Život, rad i misli dra. Ante Radića, Zagreb, 1937, str. 104–105.

¹⁹³ GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 11.

¹⁹⁴ ARTUKOVIĆ, Mato, Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884–1902), Zagreb, 1991, str. 67.

¹⁹⁵ KISZLING, Rudolf, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este, Graz – Köln, 1953, str. 121–122, dále např. MENNEN, Kristian, Leering at Vienna. The Slovaks, Franz Ferdinand, and the Archduke's Reform Plans, in: Bohemia, 50 (2010), str. 370.

¹⁹⁶ Hlavním důvodem rozporu byly neshody ohledně používání chorvatštiny v rámci železnice, viz MURGIĆ, Božidar, Život, rad i misli dra. Ante Radića, Zagreb, 1937, str. 109.

¹⁹⁷ KISZLING, Rudolf, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este, Graz – Köln, 1953, str. 124.

Vzhledem k přetrvávání chorvatsko-srbské koalice se stal Frank se svou Čistou stranou práva hlavním hlasem odpůrců spolupráce se Srby. V témže roce, kdy byla podepsána rijecká deklarace, s ním navázal kontakt Friedrich Funder, a o rok později s ním navázal styky i další člověk s vazbami na belvedérský kruh, toho času podmaršál Moritz von Auffenberg (1852–1928), jenž v jihoslovanském prostředí dlouhodobě působil a prostřednictvím něhož byl Frank v kontaktu s Vídní.¹⁹⁸ Domnívám se, že právě Franka tak lze považovat za hlavního exponenta belvedérského okruhu z balkánského prostředí, přičemž jeho styky s Vídní a vliv prostřednictvím něj prosazovaný bude podrobně rozveden v následující kapitole.

Dalšími odpůrci rijecké rezoluce byli i bratři Stjepan (1871–1928) a Ante (1868–1919) Radićové, přičemž první jmenovaný se později, za časů Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, stal na jistý čas vůdcem chorvatského národního hnutí. Roku 1904 založili Chorvatskou lidovou rolnickou stranu, jež však nebyla příliš úspěšná.¹⁹⁹ Politicky se orientovala protimaďarsky, pročež kritizovala srbsko-chorvatskou koalici, kterou pokládala za prouhersky založenou. Podle Anteho Radiće koalice selhala i proto, že se spojila se starými politickými stranami, jež již v minulosti selhaly, a dále proto, že se ukázalo, že Maďaři, Srbové i socialisté nejsou přáteli chorvatského národa.²⁰⁰ Podstata Chorvatské lidové rolnické strany, už s odkazem na její název, spočívala v emancipaci chorvatského rolnictva, jež tvořilo 90% populace bánského Chorvatska, ovšem vzhledem k volebnímu censu jen 10% z nich mělo volební právo. V teoretické rovině načrtl Antun Radić představu, že pravým nositelem chorvatské národní kultury je chorvatský rolník, který se měl v budoucnu stát hlavní politickou silou v zemi.²⁰¹ Strana vystupovala proti zažitým pořádkům; politici, reprezentující chorvatský národ, propříště neměli být národu vnucováni politickými stranami, nýbrž si je měl lid zvolit sám na základě volby ve svých národních parlamentech.²⁰²

Důležitou osobou v politickém životě Chorvatska-Slavonie byl rovněž, jak bylo již naznačeno, bán. Po dlouholetém bánovi hraběti Khuenovi-Hédervárym nastoupil v roce 1903 na následující čtyři roky do tohoto úřadu kompromisnější Teodor Pejačević (1855–1928). Toho na polovině roku 1907 nahradil Aleksandar Rakodczay, jemuž byla mnohokrát vytýkána příliš prouherská orientace; po něm nastoupil další reprezentant prouherské orientace baron Pavao Rauch (1865–1933), jenž písemně zkritizoval svého nástupce Nikolu Tomašiće (1864–1918), působícího v úřadu bána v letech 1910–1912. Tomašić byl prvním bánem, jenž otevřeně podporoval chorvatsko-srbskou koalici, což jeho promaďarský předchůdce považoval za velkou chybu, skýtající nebezpečí monarchii i panovnickému domu. Podle Raucha měl být bán nanejvýš apolitickou osobností, který se zdrží otevřených vyjádření podpory jedné či druhé straně. Tomašić měl být dle Raucha zastáncem trialismu, což považoval za nebezpečné. Vláda v Chorvatsku-Slavonii, vedená chorvatsko-srbskou koalicí,

¹⁹⁸ GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 17.

¹⁹⁹ Ve volbách do zemského sněmu roku 1906 nezískala žádný mandát, roku 1908 dva, roku 1910 tři.

²⁰⁰ MURGIĆ, Božidar, Život, rad i misli dra. Ante Radića, Zagreb, 1937, str. 109.

²⁰¹ RYCHLÍK, Jan, Braća Radić i Hrvatska seljačka stranka, in: Zbornik Janković, god. 1, br. 1, 2016, str. 92.

²⁰² MURGIĆ, Božidar, Život, rad i misli dra. Ante Radića, Zagreb, 1937, str. 92.

byla v Rauchově pojednání z roku 1910 fanaticky antimadžarská a brojila proti všemu maďarskému.²⁰³ Chybou podle Raucha bylo považování Srbů a Chorvatů za jeden národ, stejně jako pokládání Srbů z bánského Chorvatska a jejich soukmenovců z vnitřního Uherska za lidi stejného uvažování; naopak Srbové jako celek v důsledku historických okolností přejali mnohem více z orientálního uvažování než Chorvaté, speciálně pak uherští Srbové, jelikož Srbové v Chorvatsku-Slavonii byli v minulosti ovlivněni rakouskou vojenskou hranicí, díky čemuž přejali mnohé z rakouské mentality. V neposlední řadě také kritizoval Rauch srbsko-chorvatskou koalici z toho důvodu, že ji ve skutečnosti vedli Srbové, kteří měli navíc blízké vazby na nepřátelskou vládu v Bělehradě.²⁰⁴

Bratři Radićové, vůdci na začátku 20. století nově se etabloující selské strany, která se později stala vedoucí silou na chorvatské politické scéně, zůstali vůči jednotlivým bánům i politickému vývoji v Chorvatsku velmi kritičtí. Nový kurs a chorvatsko-srbskou koalici od počátku považovali za další maďarony či za poskoky Maďarů.²⁰⁵ Politické spojenectví s koalicí uzavřel i tehdejší bán Pejačević, jenž byl důvěrníkem uherského premiéra Sándora Wekerleho (1848–1921). Nově vládnoucí koalice podle Radićů plynule navázala na promadžarskou politiku Národní strany, jež plnila vůli předchozího bána Khuena-Héderváryho.²⁰⁶ Striktně prouherský bán Pavao Rauch, zastávající úřad v letech 1908–1910, byl podle Radićů ve svých postojích ještě horší než Khuen-Héderváry. Nicméně i s Rauchem měla koalice dle názoru Anteho Radiće potají uzavřít spojenectví, aby se udržela u moci. Hlavním zájmem bána Raucha mělo být vládnout autoritativně a bez parlamentu, měl si přát přesvědčit císaře a uherskou vládu o této potřebě.²⁰⁷ Poněkud lepší byl vztah selské strany s bánem Tomašičem, jenž podporoval zemský sněm v rozšíření volebního práva a ukázal se jako poměrně kompromisní člověk, ovšem po čase se začaly vztahy mezi ním a selskou stranou také zhoršovat, jelikož Radićové mu vyčítali, že nerozumí rolnické otázky a místo toho se snaží vytvořit vlastní stranu, o níž by se mohl snáze opřít při svém politickém působení.²⁰⁸ Slavka Cuvaje (1851–1931), který zastával úřad bána v letech 1912–1913, považovali bratři Radićové za zcela nekompetentního, což uvedli už informací, že měl pouze šest ročníků gymnázia. Nekompetentním se podle nich ukázal také ve věci vnitřního fungování zemského sněmu, jelikož jej rozpustil hned tři dny po svém příjezdu do Záhřebu. Tento politický diletantismus však měl proměnit politické poměry v bánském Chorvatsku a vztahy mezi politickými stranami tak, že např. několikrát rozhádaná Strana práva se koncem ledna 1912, necelé dva týdny po nástupu nového bána do funkce, sjednotila do Sjednocené strany práva. Poslanci této strany z chorvatsko-slavonského, dalmatského i bosenského zemského sněmu pak předali císaři memorandum s požadavkem transformace monarchie do

²⁰³ Memorandum über die Zustände in Kroatien, verfasst von Paul Baron Rauch, in AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 114–15, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 1–2.

²⁰⁴ Tamtéž, str. 6–7.

²⁰⁵ Výrazem Maďaron se rozumí pomadžarštěný příslušník jiného než maďarského národa, jednající však v jeho zájmu.

²⁰⁶ MURGIĆ, Božidar, Život, rad i misli dra. Ante Radića, Zagreb, 1937, str. 109.

²⁰⁷ Tamtéž, str. 116–117.

²⁰⁸ Tamtéž, str. 121–122.

trialistického celku.²⁰⁹ Cuvaj nicméně vládl bez parlamentu, od 3. dubna 1912 pak z titulu pověřeného královského komisaře Chorvatsko-slavonského království, čímž vzbudil další odpor a v červnu roku 1912 na něj byl proveden pokus o atentát. Vláda Slavka Cuvaje byla považována za diktaturu a režim potlačující parlamentní zřízení korunní země.²¹⁰

2.2.2 Srbové v Chorvatsko-slavonském království

Srbové tvořili v bánském Chorvatsku významnou menšinu, jež byla taktéž politicky aktivní a zasahovala do zdejšího politického života. Počátky politického života tzv. prečanských Srbů či Prečanů²¹¹ lze klást do doby bezprostředně po *Nagodbě*, kdy starosta Nového Sadu Svetozar Miletić (1826–1901) založil Srbskou národně liberální stranu.²¹² Prečanští Srbové se stali objektem politických intrik bána Károlyho Khuen-Héderváryho, jenž je začal od 80. let 19. století protěžovat. Domníval se totiž, že tímto z nich udělá hlavní objekt nenávisti chorvatských politiků, kterou budou koncentrovat na Srby místo na Budapešť, čímž bán posílí svou pozici. Zároveň tím sledoval tendence mnoha politiků ve správcovských funkcích v habsburské monarchii, kteří tímto balancováním udržovali rovnováhu v jednotlivých regionech. Spojenectví mezi bánem a prečanskými Srby nahrávala i tzv. tajná konvence, uzavřená se Srbskem roku 1881, v níž se srbský kníže Milan Obrenović (1854–1901) zavázal k přátelským vztahům vůči svému severnímu sousedovi, stejně tak nehodlal podporovat protirakouskou či iredentistickou propagandu mezi místními Srby. Jak Khuen-Héderváry, tak i Srbové v Chorvatsku tak nastalý kurz mohli prezentovat jako snahu pozvednout srbský národ i usilovat o dobré vztahy se srbským sousedem. Výsledkem spolupráce byly dva zákony z let 1887 a 1888, které Sabor schválil a jež se týkaly legalizace srbského jazyka a srbské cyrilice a potvrzující existenci srbských pravoslavných škol ve většinově srbských pravoslavných oblastech.²¹³

Významným prečanskosrbským politickým aktérem byl Svetozar Pribičević (1875–1936) a s ním spojená Srbská nezávislá samostatná strana. Mladý Pribičević zastával ideová východiska tzv. jugoslávského unitarismu, který hlásal jednotný jugoslávský národ, tvořený Srby a Chorvaty. Sám byl členem mladé generace, jež vstoupila do politiky na přelomu 19. a 20. století, tedy v době, kdy byl politický život v bánském Chorvatsku v době pozdní vlády bána Khuen-Héderváryho paralyzován protichůdnými východisky srbských a chorvatských představitelů a neschopností obou stran čelit politickému vlivu bána a nabídnout ideologii atraktivní pro obě národnosti zároveň. Teprve jednadvacetiletý Pribičević na sebe upozornil proslovem při příležitosti sedmdesátých narozenin Svetozara Miletiće roku 1896, kdy zde mluvil jménem tzv. záhřebského kruhu, jenž sdružoval chorvatské a srbské studenty,

²⁰⁹ MURGIĆ, Božidar, *Život, rad i misli dra. Ante Radića*, Zagreb, 1937, str. 130–131.

²¹⁰ Tamtéž, str. 131–133.

²¹¹ Tímto termínem lze označit Srby žijící na západ řeky Driny, tedy mimo Srbsko, v Bosně a Chorvatsku.

²¹² MILLER, Nicholas John, *Between nation and state: Serbian politics in Croatia before the First World War*, Pittsburgh, 1997, str. 34.

²¹³ Tamtéž, str. 37.

prosazující jednotu obou národů.²¹⁴ Starou generaci politiků v bánském Chorvatsku kritizoval především za to, že díky vzájemným sporům oslabovali jak srbskou, tak chorvatskou stranu, čímž pomáhali vládnoucím elitám v Budapešti a Vídni. Pravašské opozici vyčítal snahu vytvořit velké Chorvatsko v rámci rakousko-uherské monarchie. Lepšího postavení obou polovin jugoslávského národa, tedy společně postupujících Srbů a Chorvatů, jež by unitární myšlenku přijali za svou, tak bylo podle Pribičeviće možné dosáhnout koordinovaným postupem a ustoupením od starých vzájemných sporů. Zároveň si byl vědom skutečnosti, že při prosazování svých cílů se oba národy neobejdou bez spojence, jehož viděl v uherské elitě, přičemž kompromis s ní by pomohl ustavit společný stát a zároveň by byl hrází proti chorvatskému historickému právu. Zde je tak možné vidět zárodky pozdější rijecké deklarace, která byla orientována přesně v tomto duchu.²¹⁵ Již v roce 1897 nastínil Pribičević základní premisy svého politického programu, konkrétně v článku, který napsal pro periodikum *Narodna misao*. Zde napsal, že Srbové a Chorvati nejsou dva národy, nýbrž součástí jednoho společného národa, což je podle článku dáno i jejich společnou historií, a je třeba, aby oba národy utvořily jednotnou, společnou politickou stranu, jež by udržovala kulturní i politické vztahy se Srby a Chorvaty v ostatních korunních zemích monarchie, čímž se bude podporovat jejich jednota.²¹⁶

Integrační snahy Svetozara Pribičeviće, jejichž cílem byla těsná spolupráce Srbů a Chorvatů, vyplývala ze skutečnosti, že si byl Pribičević vědom toho, že Srbové tvoří v Chorvatsku menšinu a chtějí-li dosáhnout politických cílů, je třeba spolupracovat s chorvatskými politiky, s nimiž je pojil odpor vůči Khuenově vládě.²¹⁷

Strana, jež byla s politickou osobností Svetozara Pribičeviće spojena, byla Srbská samostatná národní strana. V rámci té tvořil společně s Jovanem Banjaninem (1874–1960) omladinu, jež redefinovala ideová východiska strany a posléze se stala jejími hlavními představiteli. Na přelomu let 1902–1903 stál Pribičević u obnovení periodika *Srbobran*, který představoval hlavní tiskový orgán strany. Původní list byl na podzim roku 1902 zakázán v důsledku zářijových protisrbských demonstrací v Záhřebu.²¹⁸ Příčinou těchto nepokojů byl článek *Srbové a Chorvati* velkosrbského intelektuála Nikoly Stojanoviće (1880–1964), jenž srovnával srbský a chorvatský národ. Zatímco Srby líčil jako hrdinský národ s národnostní tradicí již od středověku, připomínal slavné okamžiky jejich dějin, např. bitvu na Kosově poli, a zdůrazňoval, že Srbové mají historické zkušenosti s demokratickým zřízením, Chorvaty zde ponižoval jako národ bez státoprávní tradice, rozporoval samotnou existenci chorvatského národa i tvrdil, že jsou synové Jidáše. Stojanović byl sociálním darwinistou a autoři, jež jej inspirovali, Ludwig Gumplovicz a Houston Stewart Chamberlain, byli zastánci teorie, že dějiny se nesou v duchu neustálého boje jednotlivých ras mezi sebou. Zmiňovaný článek brzy strhl

²¹⁴ MATKOVIĆ, Hrvoje (ed.), Pribičević, Svetozar: Izabrani politički spisi, Zagreb, 2000, str. 10–12.

²¹⁵ Tamtéž, str. 18–19.

²¹⁶ GAVRILOVIĆ, Darko, Vreme političkog sazrevanja Svetozara Pribičevića 1875–1905, in: Istraživanja, Journal of Historical Researches, god. 2012, br. 23 (23), str. 349–350

²¹⁷ MATKOVIĆ, Hrvoje (ed.), Pribičević, Svetozar: Izabrani politički spisi, Zagreb, 2000, str. 15.

²¹⁸ KRIVOKAPIĆ–JOVIĆ, Gordana, Srpska narodna samostalna stranka, Zagreb, 2000, str. 32–33.

vášnivou reakci v podobě veřejného pálení tiskovin či protisrbských násilností v ulicích, kteréžto vešly ve známost jako antisrbské demonstrace v Záhřebu v září 1902.²¹⁹ Srbobran byl v důsledku těchto událostí zakázán a Srbská samostatná národní strana se ocitla v politické izolaci, což ovšem změnil Pribičević a okolo něj shromážděná omladina, jež stranu krátce poté převzala a mj. obnovila noviny, známé nyní jako *Nový Srbobran*.²²⁰ Jeho hlavní představitelé, zmiňovaní Pribičević a Banjanin, spolu s Budislavem Budisavljevičem (1872–1914), náleželi k tzv. pražskému kruhu, jelikož studovali v Praze a byli českou kulturou, mj. i T.G. Masarykem (1850–1937), do určité míry ovlivněni.²²¹ Právě Nový Srbobran propagoval ideu jednoty Srbů a Chorvatů a společného postupu v politických otázkách.²²² Tato jednota byla podle Pribičeviče výsledkem dějin, jež oba národy ke kooperaci donutily. Srbové byli v bánském Chorvatsku menšinou, jež potřebovala spojence, zatímco Chorvaty dějiny nasměrovaly mimo jejich „přirozené centrum,“ jež leží blíže k Srbům, avšak války s Osmanskou říší donutily Chorvaty v bánském Chorvatsku přijmout za svého krále habsburského panovníka, nechtěli-li se stát jako Srbsko a Bosna součástí Osmanské říše.²²³

Z výše zmíněných událostí a zdrojů vzešla politika tzv. nového kursu, jež si dala za cíl prohlubování spolupráce mezi oběma národy a členění germanizaci, jelikož tento politický směr se mimo jiné vymezoval i vůči tzv. *Drang nach Osten*. Kromě výše zmíněných prečanských Srbů se na iniciování této politiky podíleli i politici z Dalmácie, především Ante Trumbić (1864–1938) a Frano Supilo (1870–1917), o nichž bude řeč v následující podkapitole. Rijecká rezoluce byla podepsána 3. října 1905 v Rijece při setkání všech chorvatských národních poslanců v chorvatském zemském sněmu a jejich osmi kolegů z dalmatského zemského sněmu. Rezoluce podporovala i uherskou opozici, která chtěla ještě více rozvolnit vztahy Uherska s Rakouskem a chtěla z nich udělat čistě personální unii. Ve věci Srbů v Chorvatsku-Slavonii doplňovala rijeckou rezoluci zadarská rezoluce, jež byla podepsána 17. října 1905 srbskými zástupci v chorvatsko-slavonském a dalmatském parlamentu. Za hlavní politické cíle tak lze označit prohloubení srbsko-chorvatské spolupráce s cílem zlepšit postavení Jihoslovanů v monarchii, a to i navázáním spolupráce s uherskou opozicí.²²⁴ Podle Milana Hodži se tvůrci *Rezoluce*, především Supilo, rozhodli spojit s uherskou opozicí proto, že ji pokládali za rozkladný prvek v rámci dualismu a usnadní jim realizovat přeměnu uspořádání monarchie.²²⁵

Již následujícího roku měla chorvatsko-srbská koalice úspěch, když vyhrála volby do zemského sněmu a sestavila chorvatsko-slavonskou vládu. Spolupráce s uherskými partnery však dlouhého trvání ani úspěchu neměla, jelikož uherská opozice, nastoupivší mezitím

²¹⁹ ARTUKOVIĆ, Mato, Pitanje šteta i odštete u antisrpskim demonstracijama 1902. godine, Časopis za suvremenu povijest, god. 42, br. 1, 2010, str. 184–185.

²²⁰ KRIVOKAPIĆ–JOVIĆ, Gordana, Srpska narodna samostalna stranka, Zagreb, 2000, str. 32.

²²¹ GAŠIĆ, Ranka, Novi kurs Srba u Hrvatskoj, Zagreb, 2001, str. 117.

²²² Tamtéž, str. 120–121.

²²³ MATKOVIĆ, Hrvoje (ed.), Pribičević, Svetozar: Izabrani politički spisi, Zagreb, 2000, str. 14.

²²⁴ Tamtéž, str. 22–23.

²²⁵ HODŽA, Milan, Federácia v strednej Európe, Bratislava, 1997, str. 77.

k moci, přestala spolupracovat s chorvatsko-srbskou koalicí, místo čehož přehodnotila kritický přístup k Vídni a začala s ní spolupracovat. V tom lze sledovat pragmatismus rakouské vlády, jež chtěla prostřednictvím spolupráce s novou uherskou vládou rozklížit její vazby na chorvatsko-srbskou koalicí, kterou obviňovala ze spolupráce s vládou Srbského království. V roce 1909 byl zinscenovaný tzv. záhřebský soud²²⁶ s 53 Srby, členy Samostatné srbské strany, včetně Pribičevićova bratra Milana (1877–1937), sloužícího v té době v rakousko-uherské armádě. Dotyční byli odsouzeni k žaláři, ovšem již následujícího roku po proměně politické situace byli omilostněni. Celý proces měl být především další demonstrací síly s cílem rozklížit chorvatsko-srbskou koalicí.²²⁷ Podle Anteho Radiće vedl tento proces a jím nastolená politická atmosféra v Chorvatsku-Slavonii k tomu, že Bosna a Hercegovina ztratila zájem o budoucí sjednocení s ním.²²⁸

Obavy rakousko-uherské monarchie ze Srbska a případných konexí s ním vycházely i ze špatných vztahů, jež mezi oběma státy panovaly. Od roku 1906 probíhala mezi oběma státy tzv. celní či prasečí válka, podle dokumentů z pozůstalosti Františka Ferdinanda je také patrný vysoký zájem o dění v Srbsku. Ostrému dohledu byl vystaven především ministerský předseda Nikola Pašić (1845–1926), jenž podle dokumentu hrál nebezpečnou dvojí hru, kdy si uvědomoval nebezpečí spiklenců v nejvyšších patrech srbské politiky a jejich vlivu na vedoucí činitele ve státě, včetně krále Petra I. (1844–1921), pročež má ve všech státních institucích, především ministerstvu zahraničí, své agenty, kteří mají za cíl spiklence sledovat.²²⁹ Kromě popisu politické situace v Srbsku však spisek obsahuje i soukromý dopis ze Záhřebu od jistého Radivojeviće z 13. října 1907, který psal o dění v Chorvatsku-Slavonsku, i v souvislosti s tam vládnoucí koalicí. V období podzimu roku 1907 mělo dojít k prodloužení *Nagodby*, což byl bod, který měl v chorvatské politice poměrně silné ohlasy. Radijević nicméně vyčítal chorvatské vládě přílišnou pasivitu a kompromisní jednání, přičemž dodával, že uherská strana považuje schválení prodloužení vyrovnání za jakousi hotovou věc či formalitu. Dodával, že i Narodne novine, tiskový orgán vládnoucí koalice, změnil po schválení prodloužení vyrovnání tón a začal psát vůči vládě mnohem více kritické články. Rovněž jeden ze členů chorvatského parlamentu se vyjádřil v tom smyslu, že koalice promeškala správnou chvíli a nevyužila příležitosti k prosazení alespoň části svých požadavků, např. mohla jako podmínku navrhnout odvolání promaďarského bána Aleksandra Rákodczaye.²³⁰

Pozornost je třeba věnovat i určitým iredentistickým tendencím, jež byly mezi Srby v bánském Chorvatsku přítomné. Dobře je tato skutečnost patrná v rétorice původního

²²⁶ V srbsčině či chorvatštině znám jako tzv. *veleizdajnički proces*, tedy velezrádný proces či proces s velezrádci.

²²⁷ MATKOVIĆ, Hrvoje (ed.), Pribičević, Svetozar: Izabrani politički spisi, Zagreb, 2000, str. 25–26.

²²⁸ MURGIĆ, Božidar, Život, rad i misli dra. Ante Radića, Zagreb, 1937, str. 117.

²²⁹ Denkschrift "Die Nebenregierung in Serbien und die neue Grupierung unter den Offizieren", 15.10.1907, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 118–27, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 1.

²³⁰ Abschrift eines Privatbriefes von Radivojevic aus Agram vom 13.10.1907, in: Denkschrift "Die Nebenregierung in Serbien und die neue Grupierung unter den Offizieren", 15.10.1907, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 118–27, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 2–3.

Srbobranu před jeho zákazem roku 1902 vůči Srbskému království. Podle tohoto periodika bylo Srbsko chrabrým národem, jenž své hrdinství prokázal již mnohokrát v historii, a v nové době (19. století) vytvořil dva státy, Srbsko a Černou Horu, jež byly předurčeny k osvobození srbských zemí, jež nadále nebyly jejich součástí. Berlínský kongres byl považován za zločin na srbském národu, stejně tak Milan Obrenović byl odsuzován za jeho přátelské styky s Rakousko-Uherskem; podle *Srbobranu* špatně pochopil situaci, když se domníval, že Balkán byl rozdělen výhradně do dvou sfér, ruské a rakousko-uherské, a jelikož Rusko vsadilo na bulharskou kartu, nezbylo Srbsku upnout se k Vídní.²³¹ V době obnoveného *Srbobranu* po roce 1903, kdy jeho tón udával Svetozar Pribičević a jeho okolí, se již nejednalo o takto názorově vyhraněný deník, místo toho se periodikum soustředilo na propagování srbsko-chorvatské spolupráce, díky níž se snáze dosáhne lepšího postavení v rámci rakousko-uherské monarchie.²³²

2.3 Dalmácie

Dalmácie představovala, společně se Solnohradskem, nejmladší korunní zemi podunajské monarchie. Vídeňským kongresem byla přičleněna k předlitavské polovině monarchie,²³³ ovšem z uherské strany existovaly i interpretace, dle nichž náležela Dalmácie do Uherska, právní postavení této korunní země tak nebylo *de iure* přesně vymezené.²³⁴

Díky dědictví benátské republiky se zde mísil vliv italského a slovanského obyvatelstva, Dalmácie dlouho fungovala jako nárazníková zóna mezi Benátskou republikou a Osmanskou říší.²³⁵ V polovině 19. století zdejší slovanské nacionalisty ovlivnil ilyrismus, a to z více důvodů; jednak se zdál lepším a atraktivnějším politickým programem než alternativy vzhlízející k Osmanskou říší kontrolovanému Srbsku či rusofilní Černé Hoře, navíc Habsburkové povolili Ljudevitu Gajovi, jednomu z ideologů ilyrismu, své noviny v dalmatském prostředí publikovat, čímž ovlivnil některé místní politické činitele. Ilyrismus ve svých politických prohlášeních vyvolával vzpomínky na středověké Trojjediné království Chorvatska, Slavonie a Dalmácie, což probudilo zájem o federalistickou spolupráci slovanských národů v habsburské monarchii. Toto období bylo pokládáno za období kulturního a politického rozkvětu, kdy Dalmácie jako součást jednoho státu s Chorvatskem a Slavonií byla součástí rozvinutého světa. V neposlední řadě se ilyrismus prezentoval jako tolerantní ideologie, která se bude snažit smazat rozdíly v postavení katolických Chorvatů a

²³¹ ARTUKOVIĆ, Mato, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884–1902)*, Zagreb, 1991, str. 198–199.

²³² GAŠIĆ, Ranka, *Novi kurs Srba u Hrvatskoj*, Zagreb, 2001, str. 120–121.

²³³ KALWODA, Johannes, *Aspekte der österreichischen staatlichen Verwaltung in Dalmatien am Beginn des 20. Jh.*, in: SIMON, Thomas (Hrsg.), *Hundert Jahre allgemeines und gleiches Wahlrecht in Österreich. Modernes Wahlrecht unter den Bedingungen eines Vielvölkerstaates (= Rechtshistorische Reihe, 400)*, Frankfurt a.M., 2010, str. 222.

²³⁴ LEIN, Richard, *Das Thronwechselprogramm der Militärkanzlei Erzherzog Franz Ferdinands aus dem Jahr 1911*, in: *Prague Papers on the History of International Relations*, roč. 15, č. 2, 2011, str. 91–93

²³⁵ REILL, Dominique, *Kirchner, Nationalists Who Feared the Nation. Adriatic Multi-Nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste, and Venice*, Stanford, 2012, str. 120.

ortodoxních Srbů.²³⁶ Ekonomická situace však byla v Dalmácii ve druhé polovině 19. století velmi špatná, místní rolnictvo v chudobě a jejich majetky byly velmi malé, neschopné vydělat si na obživu.²³⁷ V té době tato korunní země nepřitahovala přílišný zájem vládnoucích kruhů, což se ovšem změnilo na přelomu 19. a 20. století, a to ze strategických důvodů, jelikož převládl pocit, že kdo bude ovládat Dalmácii, získá rozhodující vliv i v Bosně a Hercegovině.²³⁸

Politická situace v Dalmácii byla velice nepřehledná a vyznačovala se mnohými přeskupeními mezi stranami. Nikola Nardelli (1857–1925), který byl dalmatským místodržícím v letech 1906–1911, prohlásil, že politická situace v Dalmácii byla komplikovanější než v mnohých větších a bohatších korunních zemích monarchie, jelikož se tu nestřetávaly pouze lokální politické strany, nýbrž i různá iredentistická hnutí, jednající ve prospěch Itálie a Černé Hory, stejně tak dalmatská politika pociťovala důsledky vztahů mezi Uherskem a bánským Chorvatskem.²³⁹ Hlavními tématy, která určovala dění v dalmatské politice, byly spory o ústavní poměr Dalmácie mezi Chorvatskem, Rakouskem a Uherskem, jazyková otázka, koncepty uspořádání národnostních poměrů v monarchii, vztah k Srbům či právo na sebeurčení.²⁴⁰ Hlavními dvěma politickými stranami, jež měly v prvních čtyřech letech dvacátého století největší vliv v této korunní zemi, byla Chorvatská národní strana a Strana práva. První jmenovaná strana byla liberální, vůči Srbům vstřícná a prosazovala federalistické uspořádání monarchie. Druhá jmenovaná strana měla radikálnější požadavky; podle Strany práva pozbyla platnosti smlouva mezi habsburským domem a Chorvatskem z roku 1527 o personální unii mezi oběma aktéry, pročež bylo třeba usilovat o vytvoření Velkého Chorvatska mimo habsburskou monarchii, přičemž součástí tohoto státu měla být i Bosna a Hercegovina. Vůle ke spolupráci se Srby ve straně částečně byla, ovšem bylo zde i křídlo, jež jakoukoliv spolupráci se Srby odmítalo.²⁴¹ Avšak společným cílem všech Dalmatinců, ať Chorvatů, Italů či Srbů, byl požadavek rozsáhlých investic do nedostačující infrastruktury, například vybudovat kvalitní železniční spojení se zbytkem monarchie.²⁴²

²³⁶ REILL, Dominique Kirchner, *Nationalists Who Feared the Nation. Adriatic Multi-Nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste, and Venice*, Stanford, 2012, str. 123–124.

²³⁷ PERIČIĆ, Šime, *Dalmacija u prvim pomorsko-trgovinskim ugovorima između Austrije i Italije*, in: NAŠE MORE: znanstveni časopis za more i pomorstvo, god. 31, br. 5, 1984, str. 233.

²³⁸ GANZA-ARAS, Tereza, *Dalmacija u austro-ugarskoj vanjskoj i unutrašnjoj politici početkom XX. stoljeća*, in: Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, god 1981, br. 27–28, str. 313–314.

²³⁹ *Dalmatien 1906. Bericht an das k.k. Ministerium des Innern, verfasst vom k.k. Statthalter in Zara Nikolaus Freiherr Nardelli, 1906.06.23*, in: AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 114–12, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, karton 14, str. 9.

²⁴⁰ KALWODA, Johannes, *Staatliche Einflussnahme bei Reichsratswahlen in Dalmatien vor wie nach der Wahlrechtsreform von 1907 und das politische Umfeld aus Statthaltereisicht*, in: SIMON, Thomas (Hrsg.), *Hundert Jahre allgemeines und gleiches Wahlrecht in Österreich. Modernes Wahlrecht unter den Bedingungen eines Vielvölkerstaates* (= Rechtshistorische Reihe, 400), Frankfurt a.M, 2010, str. 298.

²⁴¹ KALWODA, Johannes, *Staatliche Einflussnahme bei Reichsratswahlen in Dalmatien vor wie nach der Wahlrechtsreform von 1907 und das politische Umfeld aus Statthaltereisicht*, in: SIMON, Thomas (Hrsg.), *Hundert Jahre allgemeines und gleiches Wahlrecht in Österreich. Modernes Wahlrecht unter den Bedingungen eines Vielvölkerstaates* (= Rechtshistorische Reihe, 400), Frankfurt a.M, 2010, str. 298.

²⁴² KALWODA, Johannes, *Aspekte der österreichischen staatlichen Verwaltung in Dalmatien am Beginn des 20. Jh.*, in: SIMON, Thomas (Hrsg.), *Hundert Jahre allgemeines und gleiches Wahlrecht in Österreich. Modernes*

Vládnoucí národnostní skupinou v Dalmácii byli Italové, ačkoliv tvořili pouze 3% místního obyvatelstva.²⁴³ Boj proti jejich převládajícímu vlivu a snaha o větší národnostní emancipaci představovaly jednu z priorit chorvatských a srbských politických stran, což se projevovalo například ve snahách ukončit upřednostňování italštiny na úřadech.²⁴⁴ I v Dalmácii se kolem roku 1905 začal projevovat vliv rijecké rezoluce, jejíž autor Frano Supilo z této korunní země pocházel,²⁴⁵ a stále častěji propagovaný společný postup Chorvatů a Srbů narazil na rozhodný odpor vládnoucích italských elit. Z důvodu zaručení italským představitelům jejich pozic v Dalmácii neměl místní zemský sněm, na rozdíl od jiných zemských sněmů na počátku 20. století, všeobecnou volební kurii. Dvě hlavní strany v něm zastoupené tak byly reprezentovány Italskou autonomní stranou, zastupující zájmy této národnosti, a Chorvatskou stranou, jež byla považována za konzervativní stranu hodnostářů a jež by patrně při všeobecných volbách velmi trčila ve prospěch ostatních chorvatských stran.²⁴⁶ V době kolem počátku 20. století byl zemský sněm v Dalmácii považován za orgán fakticky bez pravomocí, jeho hlavním úkolem bylo posílání peticí do Vídně, jež se však leckdy setkaly se zamítnutím, navíc vlivní lidé v korunní zemi se snažili zabránit poslání petice hrozbami o rozpuštění sněmu. Veškeré relevantní pravomoci, jako bylo rozhodování o obchodních záležitostech, clech, jazykové otázce či financích, náležely Říšské radě ve Vídni.²⁴⁷

Chorvatská strana, představující v zemském sněmu k roku 1907 hlavní politickou sílu, zastupující tuto národnost, deklarovala, že hájí zájmy všech Chorvatů, díky čemuž začala ztrácet ve prospěch více vyhraněných politických stran s konkrétnějším programem. Dalmácie se ocitla v letech rijecké rezoluce v jejích plánech jako objekt, s jehož inkorporací do plánovaného chorvatského státu v rámci Uherska se v budoucnu počítá.²⁴⁸ Mezi deklarativně nejvážnější oponenty srbsko-chorvatské koalice i v Dalmácii patřila Čistá strana práva, jež však byla k roku 1907 nováčkem, v říšské radě byla bez zástupců a v dalmatském zemském sněmu měla pouze dva poslance, pročež byla marginalizována jak svými politickými oponenty, tak pozorovateli z Vídně. Strana měla odpor jak vůči rijecké rezoluci a s ní spojené srbsko-chorvatské koalici, tak vůči Uhersku, činila tak s cílem vytvořit velké

Wahlrecht unter den Bedingungen eines Vielvölkerstaates(= Rechtshistorische Reihe, 400), Frankfurt a.M., 2010, str. 224.

²⁴³ K roku 1900 měla Dalmácie 539 784 obyvatel, přičemž Italové představovali 15 279, viz RYCHLÍK, Jan, PERENČEVIĆ, Milan, Dějiny Chorvatska, Praha, 3. vydání, 2020, str. 220.

²⁴⁴ KALWODA, Johannes, Aspekte der österreichischen staatlichen Verwaltung in Dalmatien am Beginn des 20. Jh., in: SIMON, Thomas (Hrsg.), Hundert Jahre allgemeines und gleiches Wahlrecht in Österreich. Modernes Wahlrecht unter den Bedingungen eines Vielvölkerstaates(= Rechtshistorische Reihe, 400), Frankfurt a.M., 2010, str. 224.

²⁴⁵ HODŽA, Milan, Federácia v strednej Európe, Bratislava, 1997, str. 85.

²⁴⁶ KALWODA, Johannes, Aspekte der österreichischen staatlichen Verwaltung in Dalmatien am Beginn des 20. Jh., in: SIMON, Thomas (Hrsg.), Hundert Jahre allgemeines und gleiches Wahlrecht in Österreich. Modernes Wahlrecht unter den Bedingungen eines Vielvölkerstaates(= Rechtshistorische Reihe, 400), Frankfurt a.M., 2010, str. 224.

²⁴⁷ GANZA-ARAS, Tereza, Dalmacija u austro-ugarskoj vanjskoj i unutrašnjoj politici početkom XX. stoljeća, in: Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, god 1981, br. 27–28, str. 337.

²⁴⁸ KALWODA, Johannes, Reichsratswahlen und Parteiengefüge in Dalmatien (1907 bis 1910). Dargestellt im Lichte der Statthaltereiberichte, in: Austrian Journal of the East (Österreichische Osthefte), issue: 1-2/ 2004, str. 22–23.

nezávislé Chorvatsko, jež by bylo schopné Uhersku čelit.²⁴⁹ Dalmatskou odnož Čisté strany práva vedl katolický kněz Ivo Prodan (1852–1933) a spíše než dříve deklarované snahy vytvořit Velké Chorvatsko vně monarchie si Prodanova Čistá strana práva kladla za cíl realizovat trialismus v rámci podunajské monarchie.²⁵⁰

Výraznou osobností politického života v Dalmácii byl Josip Smodlaka (1869–1956) ze Splitu. Jednalo se o velmi kontroverzně přijímanou osobu, jelikož měl své nekritické příznivce, stejně jako rozhodné odpůrce, kteří ho pokládali málem za socialistu.²⁵¹ V roce 1905 založil Chorvatskou demokratickou stranou, jež se následně spojila s několika menšími stranami, např. Chorvatsko-slavonskou pokrokovou stranou či Chorvatskou lidovou a pokrokovou stranou. Byl zastáncem rijecké rezoluce a podporoval společný postoj Chorvatů, Srbů, opozičních Maďarů i Italů proti Vídni a stávajícímu uspořádání monarchie. Čím si však Smodlaka především získal hlasy, byly jeho ekonomické návrhy, sestávající ze snižování daní, zkrácení povinné vojenské služby či revize kolonátu, což byl v Dalmácii praktikovaný systém nájemních vztahů mezi rolníky a držiteli půdy. Pozorovatelé ve Vídni jej považovali díky jeho rétorice za hrozbu pro sociální smír v Dalmácii, jenž si dokázal získat jak rolníky svou agrárně-sociální politikou, tak měšťskou inteligenci díky své radikální rétorice.²⁵²

Srbští politici v Rakousko-Uhersku byli Vídní považováni v naprosté většině za největší nepřátele monarchie, čemuž nebylo jinak ani v Dalmácii. Jejich spojenectví s Chorvaty bylo bráno pouze jako zjištný pragmatismus, dále Vídeň odsuzovala jejich prosrbské a pročernoohorské tendence. Jejich nejvýznamnější politickou organizací byla Srbská národní strana.²⁵³

O situaci v Dalmácii informoval na začátku léta roku 1906 Františka Ferdinanda Niko Nardelli, jenž byl krátce předtím jmenován dalmatským místodržitelem. Pozornost ve spisu věnoval Supilovi a politikům rijecké rezoluce, které pokládal za nebezpečné, jelikož jejich úspěch v Chorvatsko-slavonském království zvýšil sebevědomí jejich soukmenovců v Dalmácii. Supila samotného pokládal za muže bez vzdělání, jenž je však v Budapešti opozicí přijímán jako vysoce respektovaný reprezentant dalmatského lidu. Se znepokojením místodržící konstatoval, že politici v Dalmácii mají blízké vztahy s politiky v bánském Chorvatsku, stejně

²⁴⁹ Tamtéž, str. 24.

²⁵⁰ KALWODA, Johannes, Staatliche Einflussnahme bei Reichsratswahlen in Dalmatien vor wie nach der Wahlrechtsreform von 1907 und das politische Umfeld aus Statthaltereisicht, in: SIMON, Thomas (Hrsg.), Hundert Jahre allgemeines und gleiches Wahlrecht in Österreich. Modernes Wahlrecht unter den Bedingungen eines Vielvölkerstaates (=Rechtshistorische Reihe, 400), Frankfurt a.M., 2010, str. 310–311.

²⁵¹ KALWODA, Johannes, Reichsratswahlen und Parteiengefüge in Dalmatien (1907 bis 1910). Dargestellt im Lichte der Statthaltereiberichte, in: Austrian Journal of the East (Österreichische Osthefte), issue: 1–2 / 2004, str. 24–25.

²⁵² KALWODA, Johannes, Josip Smodlaka (1869–1956) – der südslawische Masaryk? In: Etudes Danubiennes, roč. 30 (2014), č.1–2, str. 90.

²⁵³ KALWODA, Johannes, Staatliche Einflussnahme bei Reichsratswahlen in Dalmatien vor wie nach der Wahlrechtsreform von 1907 und das politische Umfeld aus Statthaltereisicht, in: SIMON, Thomas (Hrsg.), Hundert Jahre allgemeines und gleiches Wahlrecht in Österreich. Modernes Wahlrecht unter den Bedingungen eines Vielvölkerstaates (=Rechtshistorische Reihe, 400), Frankfurt a.M., 2010, str. 311.

tak jej znepokojoval zvýšený zájem o Dalmácii a bánské Chorvatsko v uherském tisku, z čehož usuzoval hlubší zájem Budapešti o tyto dvě korunní země. Zvýšeného zájmu Maďarů o Chorvaty se Nardelli obával, jelikož v něm viděl snahy Budapešti dále expandovat.²⁵⁴

Další obavy vyjadřoval Nardelli ohledně možné italsko-uherské spolupráce, jejímž cílem by se dalmatské pobřeží mohlo stát. Indicií tomu by mohl být například pokyn uherské vlády Antemu Trumbićovi, aby nedráždil dalmatské Italy, jelikož si Budapešť nepřála Itálii si znepřátelit. Další hrozbou byla Černá Hora, jelikož měla úzké vazby s Itálií, mimo jiné i mezi panovnickými rody, jelikož černohorský kníže Nikola (1841–1921) byl tchánem italského krále Viktora Emanuela III. (1869–1947). Také konstatoval, že po vítězství srbsko-chorvatské koalice ve volbách do chorvatsko-slavonského zemského sněmu zaznamenal vzestup prouherské agitace v chorvatském veřejném životě. Za obzvlášť neklidná místa v Dalmácii, touto agitací poznamenaná, označil Nardelli Split a okolí, Šibenik a Dubrovnik. V ostatních místech Dalmácie byla situace ve věci prouherské či rezolucionisticky naladěné agitace klidná, v čemž hrálo roli i duchovenstvo, ve velké většině nakloněné pravašům. Dalmatský místodržící však upozorňoval, že tak nečinilo z lásky k Vídni, nýbrž z odporu vůči rezolucionistům a příznivcům srbsko-chorvatské koalice.²⁵⁵

V memorandu byla akcentovaná i velmi zoufalá ekonomická situace a celková zaostalost Dalmácie, stejně tak neefektivní politické zřízení této korunní země. Psal o peticích, které byly posílány do Vídně i o tom, že poslanci zemského sněmu byli neustále vystavováni zklamání a naštvání obyvatel Dalmácie, avšak nevěděli, jak těmto stížnostem čelit, jelikož politickou zodpovědnost za špatnou situaci nesl Říšský sněm ve Vídni. Ekonomické problémy byly v memorandu dále rozvedeny, přičemž Nardelli poznamenal, že politické strany si dlouhodobě kladou za cíl sjednocení Dalmácie s bánským Chorvatskem, čemuž lze čelit zavedením ekonomické prosperity, jelikož spokojená Dalmácie nebude mít potřebu doufat ve sjednocení s Uherskem či bánským Chorvatskem.²⁵⁶ Podle názoru dalmatského místodržícího byl význam jím spravované korunní země v minulých letech podceňován, přičemž doporučoval Františku Ferdinandovi zaměřit se na výhody, jež může tato země nabídnout. Kromě přírodních krás jmenoval přístavy a strategickou polohu Dalmácie, jež může být klíčovým místem pro obchod se Středomořím, dále velmi inteligentní obyvatelstvo, jež má monarchii co nabídnout. Jako hlavní typy pro zlepšení postavení této nedocené země navrhoval Nardelli Františku Ferdinandovi tři hlavní body. První byla naprosto nezbytná nutnost zavést přímé železniční spojení se zbytkem monarchie, jež stále chybělo a o jehož potřebě byli přesvědčeni i předchozí dalmatští místodržící, druhým bodem byla potřeba vylepšit celkovou infrastrukturu této korunní země, čímž by se zabránilo odlivu zdejšího obyvatelstva do jiných korunních zemí monarchie či za její hranice. Jako navrhovaná zlepšení jmenoval Nardelli výstavbu přístavů, zlepšení zemědělství či finanční podporu lodní dopravy,

²⁵⁴ Dalmatien 1906. Bericht an das k.k. Ministerium des Innern, verfasst vom k.k. Statthalter in Zara Nikolaus Freiherr Nardelli, 23.6.1906, in AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 114-12, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, karton 14, str. 2–3.

²⁵⁵ Tamtéž, str. 4–5.

²⁵⁶ Tamtéž, str. 6.

díky čemuž by se zlepšila ekonomická i celková situace v této korunní zemi. Konečně třetím bodem ke zlepšení situace v Dalmácii byla podle Nardelliho změna osazenstva ve vedoucích úřadech, kde naprosto dominovali Italové, ač tvořili pouhá tři procenta oproti devadesáti sedmi procentům Chorvatů a Srbů. Tato změna by zlepšila celkovou atmosféru v Dalmácii a nic by monarchii nestála.²⁵⁷

Z rozboru politické situace je patrné, že ačkoliv byla Dalmácie jednou z nejchudších a nejopomíjenějších korunních zemí rakousko-uherské monarchie, byly zde politické poměry nadměru složité a komplikované. Do určité míry lze říci, že byl zdejší politický vývoj ovlivňován politickým děním v sousedním Chorvatsko-slavonském království, především trendy v srbochorvatsky mluvícím prostředí, jež kopírovalo některé trendy v Chorvatsku, především úspěch srbsko-chorvatské koalice i rijecké rezoluce, stejně tak existence Čisté strany práva. Problematickou byla ekonomická zaostalost, díky čemuž se do určité míry dařilo italské i černohorské iredentě, stejně tak snahám připojit Dalmácii k Chorvatsku-Slavonii. Tuto skutečnost si uvědomoval i místodržící Nikola Nardelli, který situaci krátce po svém jmenování do zmíněného úřadu vylíčil Františku Ferdinandovi a doporučoval celkové povznesení ekonomické úrovně v zemi, stejně jako zrušit výsostní postavení Italů, které absolutně neodpovídalo etnickému složení Dalmácie.²⁵⁸

Špatná situace, ve které se Dalmácie nacházela, byla obsažena i v návrhu reformy z dílny ministerstva zemědělství, kterou si nechala vojenská kancelář následníka trůnu rovněž zaslat. Zpráva konstatovala, že přes 45% celkové půdy v Dalmácii bylo tvořeno zanedbanými a opuštěnými stavbami bez vlastníka či s těžko dohledatelným vlastníkem, díky čemuž se tyto stavby nacházely v mimořádně zoufalém stavu. Efektivní podporu této korunní zemi nebylo možné zajistit, aniž by se provedly tři následující důležité kroky. Jednak se měla provést radikální pozemková reforma, dále měl být revidován kolonátní systém, a za třetí mělo revizí projít i hospodaření se zemědělskými penězi. Dokument zmiňoval, že bez těchto tří důkladně provedených kroků bylo zlepšení poměrů v této ekonomicky zaostalé zemi sotva možné.²⁵⁹

Ve věci reformy kolonátu zpráva obsahuje krátké pojednání o vývoji tohoto pojmu. Dalmatský kolonát spočíval v tom, že kolóni pronajímali své pozemky za pevnou naturální platbu, obvykle na neurčitou dobu. Jisté návrhy na jeho revizi byly vzneseny již krátce po rakousko-uherském vyrovnání; v roce 1873 přednesl někdejší poslanec Říšské rady a Dalmatského říšského sněmu Orsato Bonda (1812–1874) návrh na zrušení kolonátu na území bývalé Dubrovnické republiky, přičemž zrušit chtěl konkrétně vztah, kde se kromě půdy pronajímali i obytný dům. Zpráva ministerstva zemědělství však explicitně neříká, že s jistotou plánuje tento ekonomický vztah zrušit, nicméně je přislíbena jeho důkladná reforma, a to

²⁵⁷ Dalmatien 1906. Bericht an das k.k. Ministerium des Innern, verfasst vom k.k. Statthalter in Zara Nikolaus Freiherr Nardelli, 23.06.1906, in AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 114-12, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 10–11.

²⁵⁸ Tamtéž, str. 11–12.

²⁵⁹ Aktion zur Hebung Dalmatiens, Programm des k.k. Ackerbauministeriums, Denkschrift, 1908, in: AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 116–9, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 1.

v součinnosti s místodržitelstvím v Zadaru. Plánována je i pozemková reforma, neboť dle hodnocení ministerstva současný byl dosavadní stav nastaven tak, že nepřinášel žádnou přidanou hodnotu a vzhledem k jeho struktuře a stavu, v jakém se hospodářská stavení leckdy nacházela, ani nebylo možné nějaké samovolné zlepšení situace očekávat.²⁶⁰

Vláda si dále podle materiálu ministerstva zemědělství dlouhodobě uvědomovala potřebu zalesňování Dalmácie, za kterýmžto účelem zřídila funkci státního inspektora lesů, který působil na dalmatském místodržitelství a jenž měl na starosti všemožně propagovat lesní kulturu, a dále byli jmenováni jeho podřízení, kteří měli proces propagovat, a to v osmi okresech se sídlem v následujících městech: Zadaru, Benkovci, Šibeniku, Splitu, Sinji, Makarské, Korčule a Kotoru.²⁶¹

V období po rijecké rezoluci a politických úspěších lze sledovat zvýšený zájem Františka Ferdinanda a jeho vojenské kanceláře, což lze doložit archivní návštěvou jižní Dalmácie a Dubrovníku, kde však byl, na rozdíl od černohorského následníka trůnu Danila Alexandra (1871–1939), chladně přijat, a dále i zamýšlenou reformou ministerstva zemědělství, která situaci v této korunní zemi podrobně analyzovala. František Ferdinand si uvědomoval, že je třeba pozvednout žalostnou ekonomickou situaci Dalmácie a snažit se, aby nebyla připojena k Chorvatsko-slavonskému království, čímž by se posílily Uhry i srbsko-chorvatská koalice, jíž belvedérský okruh nepřál.²⁶²

2.4 Bosna a Hercegovina

Situace v Bosně a Hercegovině byla v mnohém nejsložitější ze všech popisovaných korunních zemí v monarchii. Formálně se země stala součástí podunajské monarchie 5. října 1908, právo monarchie tuto dosud tureckou provincií okupovat však dojednal již ministr zahraničí Andrassy (1823–1890) na Berlínském kongresu o třicet let dříve. Avšak tento krok nebyl kvitován kladně, nejčastěji se argumentovalo hrozbou narušení křehké rovnováhy v rámci monarchie i tím, že by mohl slovanský element získat převahu i v Rakousku, i v Uhersku, ať by bylo nově získané území dáno do správy jedné z polovin monarchie. Z toho důvodu byla záležitost vyřešena tím, že byla provincie dána do správy společného ministra financí.²⁶³ Od 1. ledna 1879 fungovala Zemská vláda pro Bosnu a Hercegovinu, která byla hlavním orgánem, jenž vykonával v praxi rakousko-uherskou okupační moc. Šéfovi vlády byl podřízen jednak civilní adlatus, jehož úkolem byl dozor nad veškerou správní agendou, a dále přednostové jednotlivých sekcí – správní, finanční, soudnické, a od roku 1893 i stavebnické.

²⁶⁰ Aktion zur Hebung Dalmatiens, Programm des k.k. Ackerbauministeriums, Denkschrift, 1908, in: AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 116-9, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 4–8.

²⁶¹ Tamtéž, str. 34–35.

²⁶² GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 17–18.

²⁶³ SKED, Alan, Úpadek a pád habsburské říše, Praha, 1995, str. 278.

Šéfovi vlády rovněž náležela i pravomoc velitele okupačních vojsk v Bosně a Hercegovině a Novopazarském sandžaku.²⁶⁴

Samotná anexe byla provedena roku 1908 v souvislosti s blížícím se šedesátiletým jubileem nástupu Františka Josefa na trůn. Ministr zahraničí Aehrenthal se však k realizaci anexe přiklonil i pod vlivem mezinárodně politické situace. Nejsilnějšími faktory byly patrně dva následující. Prvním byla otázka správy Makedonie, která na čas rozklížila vztahy mezi evropskými velmocemi, což mělo usnadnit prosazení anexe, jelikož případná koalice kladoucí tomuto kroku odpor se jevila jako méně pravděpodobná. Druhým faktorem pak bylo dění v Osmanské říši, kde probíhala mladoturecká revoluce, která s sebou přinášela i nebezpečí toho, že nová vláda v Istanbulu vyhlásí volby na území celé říše, tedy včetně Bosny a Hercegoviny, což by zde mohlo vážně narušit třicet let budované rakouské panství.²⁶⁵

V dobovém tisku i oficiálních materiálech byla anexe prezentována jako přirozený krok, následující po třicetileté okupaci této země. *Reichspost* otiskl oficiální proklamaci císaře a oficiální vyhlášení k této události, dále např. přinesl vyjádření místostarosty Sarajeva Nikoly Mandiče (1869–1945). Ten jako bosenský Chorvat oceňoval přínos anexe pro chorvatskou populaci monarchie, pro niž tento krok znamená důležitý krok směrem ke sjednocení s chorvatskými zeměmi. Rovněž věřil, že i společně se srbskými a muslimskými stranami dokážou všechny tři národy společně pracovat na rozvoji Bosny a Hercegoviny a jejího úspěšného začlenění do monarchie.²⁶⁶ Článek publicisty a ministerského úředníka Friedricha Kleinwächtera jr. z roku 1910 mluvil o tom, že samotná anexe byla již jen maličností či symbolickým krokem, který byl zcela logickou tečkou za třiceti lety okupace, jež k tomuto kroku od začátku směřovala.²⁶⁷

Anexi obhajoval i profesor práva z vídeňské univerzity Heinrich Lammasch (1853–1920), jenž sympatizoval s belvedérským okruhem a byl i poradcem Františka Ferdinanda v právních záležitostech. Měsíc po anexi napsal dopis editorovi londýnského listu *Times*, kde se ohradil vůči názoru britské veřejnosti, myslící si, že Rakousko-Uhersko je díky anexi narušitelem míru v Evropě i ve světě. Ve svém dopisu psal, že habsburská monarchie jednala plně v souladu s berlínským kongresem, který jí provincii svěřil do péče s právy chránit život i majetky zdejších obyvatel, a toto právo bylo neomezené a neohraňované. V Lammaschově interpretaci se berlínský kongres nezmiňoval o žádných právech, která by přiznával sultánovi. Měla být pouze zachována jeho autorita a respekt k jeho osobě, jeho jméno mělo být zmiňováno ve veřejných modlitbách bosenskohercegovských muslimů, osmanská vlajka měla zůstat vlát nad minarety a osmanské mince měly zůstat v oběhu mezi zdejšími obyvateli,

²⁶⁴ MUJANOVIĆ, Mihad, Muslimové, a ne mohamedáni! Ke kořenům bosňáckého národního hnutí v letech 1878–1918, Praha, 2018, str. 37.

²⁶⁵ KODET, Roman, Austria-Hungary and the Ottoman Empire during the Bosnian Crisis of 1908/1909, in: Prague Papers on the History of International Relations roč. 17, č. 1, 2013, str. 123–124.

²⁶⁶ Reichspost: Unabhängiges Tagblatt für das christliche Volk Österreich-Ungarns, Nr. 276, 7.10.1908, čl. Die Bedeutung der Annexion, str. 2.

²⁶⁷ KLEINWÄCHTER, Friedrich jun., Die Annexion Bosniens und der Herzegowina, in: Zeitschrift für Politik, 1910, Vol. 3 (1910), str. 138.

čímž výčet vazeb mezi Bosnou a Hercegovinou a Osmanskou říší končil. Kromě toho zde již od roku 1878 fakticky vykonávalo Rakousko-Uhersko svou plnou moc a Bosna a Hercegovina byla fakticky jeho součástí, a v roce 1908 zde tak císař prohlásil svou suverenitu, která však již fakticky existovala. Rovněž Lammasch upozorňoval, že dotyčný stav byl již na berlínském kongresu schválen všemi mocnostmi, nikdo proti němu neprotestoval a postupovalo se maximálně korektně. Srbské aspirace označil Lammasch za liché a bez reálného argumentu v jejich prospěch, jelikož Bosna a Hercegovina byla nejprve osmanská, poté rakousko-uherská, ovšem nikoliv srbská.²⁶⁸

Politickou a národnostní situaci v Bosně a Hercegovině v roce 1910 poměrně podrobně pro Františka Ferdinanda popsal v memorandu vyšší ministerský úředník Adalbert Shek Vugrovečki (1851–1933). Ten mluvil nejen o národnostním cítění u jednotlivých národů, ale i o jejich politické organizaci, politických stranách a jejich specifikách. Druhým člověkem, jenž se nově nabyté provincii věnoval, byl vysoký armádní činitel a pozdější ministr války Moritz von Auffenberg, jenž se v jihoslovanském prostředí dlouhodobě pohyboval a platil za velkého znalce jihoslovanského prostoru.²⁶⁹

V následujících podkapitolách bude rozebráno postavení jednotlivých národností v Bosně a Hercegovině, vyložena jejich politická situace a její specifika. Národnosti budou řazeny podle početnosti.²⁷⁰

2.4.1 Srbové v Bosně

Nejprve psal o Srbech, jejichž blíže nespécifikovaná organizace již roku 1907 vznesla na společného ministra financí, tedy i správce Bosny a Hercegoviny Istvána Buriana (1851–1922) požadavek s několika body. Konkrétně požadovali jasné stanovení neměnného čísla poslanců zemského sněmu, počet poslanců respektující náboženské složení Bosny, volbu prezidenta zemského sněmu oním sněmem, a to většinovým systémem. Dále požadovali zaručenou svobodu hlasování ve volbách, nezávislost soudců či poslaneckou imunitu. Zemský sněm by měl mít právo přijímat zákony, a to v součinnosti s oběma polovinami monarchie. Srbská politická reprezentace zdůraznila, že tyto požadavky bude vznášet vždy, což argumentovali

²⁶⁸ Heinrich Lammasch: A Defence of Austria-Hungary. Brief an den Herausgeber der Londoner „Times“ (10. November 1908), in: VEROSTA, Stephan, Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund 1897–1914, Wien, 1971, str. 592–594.

²⁶⁹ MATKOVIĆ, Stjepan, TROGLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 25.

²⁷⁰ V roce 1910 žilo v Bosně a Hercegovině 782 851 srbsko-pravoslavných obyvatel, 602 199 muslimů a 400 481 katolíků, viz Bosnien und die Herzegovina und die verfassungsmässigen Einrichtungen für diese Länder, Denkschrift verfasst vom Sektionschef Adalbert Shek von Vugrovc, 20.2.1910., in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 115-1, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 8.

slavnou srbskou historií.²⁷¹ Autor spisku dále pokračoval s tím, že mnozí Srbové mají tendenci podporovat myšlenku sjednocení všech Srbů do jednoho státu, což dle něj Rakousko-Uhersko nikdy nedovolí, a je podle něj úkolem každé vlády monarchie realizaci tohoto konceptu zabránit. Nastíněny v memorandu byly i myšlenkové zdroje tohoto konceptu, které vycházejí z díla jazykovědce Vuka Karadžiče (1787–1864), na něhož navazoval i kníže Miloš Obrenović. Na toho měl pak vliv jistý Francouz, Cunibert Laibartz, dle něhož mají Srbové ideální geografické i politické předpoklady pro opanování jihoslovanského prostoru.²⁷²

Adalbert Shek Vugrovečki dále argumentoval proti představě Bosny a Hercegoviny jako historicky srbské země, což dokládá tím, že se nikdy o srbskou zemi nejednalo, ani ji nelze za srbskou zemi uznat, ačkoliv soudobí srbští historici se snažili o opak. Údajnou srbskou minulost Bosny a Hercegoviny rozporuje memorandum tím, že ani středověký srbský stát nikdy plně toto území neovládal, a ani tehdejší panovníci, např. Štěpán Dušan (1308–1355), se nikdy neprohlášovali „králi Bosny,“ nehledě na to, že místní Srbové a Chorvaté jsou dva odlišné národy s různými politickými cíli.²⁷³ Byla-li by živá myšlenka, že Srbové a Chorvaté jsou jeden národ, pak by bylo jen otázkou času, kdy se i z místních Chorvatů a muslimů stanou Srbové, protože je žádoucí tuto myšlenku plně rozporovat.²⁷⁴

Ve věci politické reprezentace měli Srbové podle Sheka největší národnostní uvědomění a nejvíce si jako Srbové uvědomovali své srbství²⁷⁵; Chorvaté a muslimové se oproti tomu mnohem více identifikovali na základě svého náboženství než národnostním cítěním. Tato skutečnost pramenila dle spisku i z faktu, že zatímco východní pravoslavná církev více akcentuje národnostní cítění, tak katolická církev je více univerzalistická a nacionální prvek tu není rozvinut. Nejméně národnostně cítící pak byli místní muslimové, kteří se podle dokumentu identifikovali pouze svojí náboženskou vírou a ničím jiným.²⁷⁶

Politicky byli Srbové v Bosně a Hercegovině rozděleni do tří hlavních politických stran, jimiž byly Srbská národní organizace, vedená Gligorijem Jeftanovićem (1840–1927), Vojislavem Šolou (1863–1921) a Kostou Kujundžićem (1847–1925), Srbská nezávislá strana s Lazarem Dimitrijevićem v čele, a dále nepojmenovaná skupina podporovatelů Luky Lazara Miliće, jenž byl místostarostou Banji Luky. Všechny tři strany stály na legálním a státoprávním principu, všechny usilovaly o širokou autonomii Bosny a Hercegoviny v rámci podunajské monarchie a požadovaly rovnoprávnost s muslimy a Chorvaty, na všech úřadech také vyžadovaly srbštinu

²⁷¹ Bosnien und die Herzegovina und die verfassungsmässigen Einrichtungen für diese Länder, Denkschrift verfasst vom Sektionschef Adalbert Shek von Vugrov, 20.2.1910., in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 115-1, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 2–3.

²⁷² Tamtéž, str. 5–6.

²⁷³ Tamtéž, str. 6–8.

²⁷⁴ Tamtéž, str. 9.

²⁷⁵ Srovnej dále s např. KISZLING, Rudolf, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este, Graz – Köln, 1953, str. 233.

²⁷⁶ Bosnien und die Herzegovina und die verfassungsmässigen Einrichtungen für diese Länder, Denkschrift verfasst vom Sektionschef Adalbert Shek von Vugrov, 20.2.1910., in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 115-1, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 9.

psanou cyrilicí. V národnostní politice sledovaly všechny tři strany v podstatě stejný cíl. Srbská národní organizace byla vedena muži, kteří se před deseti lety angažovali v náboženské a školní autonomii, výsledkem čehož byl v roce 1905 dosažen autonomní statut ve školských a náboženských věcech. Jejich církev byla uznána jako srbská pravoslavná církev, zatímco církev Srbů v Uhersku je popisována jako „východně pravoslavná.“²⁷⁷ Červeno-modro-bílá trikolóra pak byla uznána jako vlajka srbské národní církve.²⁷⁸ Co se týkalo agrární politiky, věnovala se jí ve svém programu zejména Srbská nezávislá strana, jež chtěla vyřešit agrární otázku co nejrychlejších vykoupení statků vlastněných kmety prostřednictvím zrušení kmetského poměru; tato strana byla také v největší opozici vůči muslimským vlastníkům půdy.²⁷⁹

Voliči Srbské národní strany se nejčastěji rekrutovali z tzv. Gazdy, což byla skupina sdružující lidi z města a obchodníky s půdou, drobné obchodníky a hostinské. Gazda byla důležitá proto, že vztah prodávající – kupující byl u Srbů v Bosně a Hercegovině vymezen na základě srbství, díky čemuž tato obecně podnikatelská skupina požívala vysokého vlivu. Proto s ní počítal Shek jako se stranou, která bude v zemském sněmu Bosny a Hercegoviny držet největší počet poslanců, a proto s ní také bude třeba při správě provincie počítat. Periodikem této skupiny obyvatel byly noviny *Srpska riječ*.²⁸⁰

Politické strany v Bosně a Hercegovině popisoval i Moritz svobodný pán von Auffenberg, toho času generální inspektor důstojnických škol, podmaršál a později společný ministr války. Ke konci roku 1909 podal Františku Ferdinandovi memorandum, kde se také věnoval politické situaci u všech tří národností nově získané provincie. Podle něj se u srbských stran v Bosně a Hercegovině vše vyvíjelo v souladu se společným cílem, jímž bylo získání co největší možné autonomie, dále všechny strany se snažily vyvíjet co největší vliv na chorvatské obyvatelstvo v Chorvatsko-slavonském království a Dalmácii.²⁸¹ Dodal, že v rámci těchto politických stran je anexe chápána jako jakási *vyšší moc (vis maior)*, přičemž veškeré politické kalkulace počítají s tím, že poměry se dříve či později změní.²⁸²

Podrobněji se Auffenberg věnoval politické situaci v Bosně a Hercegovině v březnu 1910, kdy podal Františku Ferdinandovi další memorandum. V něm se vyjadřoval o srbských politických stranách v Bosně a Hercegovině, přičemž zatímco Srbská národní strana zaujala většinově vůči rakousko-uherské moci oportunistický přístup, její frakce vedená Kujundžićem zastávala

²⁷⁷ „griechisch-orientalisch – iztočno pravoslavna“.

²⁷⁸ Bosnien und die Herzegovina und die verfassungsmässigen Einrichtungen für diese Länder, Denkschrift verfasst vom Sektionschef Adalbert Shek von Vugrovc, 20.2.1910., in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 115–1, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 10-11.

²⁷⁹ Bosnien und die Herzegovina und die verfassungsmässigen Einrichtungen für diese Länder, Denkschrift verfasst vom Sektionschef Adalbert Shek von Vugrovc, 20.2.1910., in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 115-1, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 11.

²⁸⁰ Tamtéž, str. 15.

²⁸¹ Politische Situation im Annexionsgebiete Ende 1909, Memoire verfasst von Moritz Ritter von Auffenberg, 1909.12., in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 113–3, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 1.

²⁸² Tamtéž.

vůči Vídni nesmiřitelný postoj. Srbskou nezávislou stranu s Lazarem Dimitrijevičem v čele označoval spisek za agrárně socialistickou. Za strategicky nejdůležitější stranu považoval Auffenberg frakci Srbské národní strany vedenou Gligorijem Jeftanovićem, jež navíc udržovala blízké vztahy i s prosrbsky orientovanými muslimy.²⁸³

2.4.2 Muslimové

Muslimské obyvatele Bosny a Hercegoviny označil Shek-Vugrovečki jako nejméně národnostně vyhraněné, jelikož sami se identifikovali pouze na základě své náboženské víry. Jejich politická aktivizace začala kolem roku 1900, kdy vznikl výkonný výbor, vedený místními begy, jehož cílem bylo rozšíření zdejších politických práv a zastoupení. Vůdci hnutí²⁸⁴ byli Šerif Arnautović (1875–1935) ve spojení s Čemalovićem-Gjikićem; první jmenovaný je v dokumentu označován za zdatného demagoga, který přitom jako úředník v Mostaru bral ročně 1400–1600 korun.²⁸⁵ Cenná je i Shekova zmínka o nejvlivnějších muslimských rodinách v Bosně a Hercegovině v době na začátku 20. století, jimiž byly rody Firdusů, Džinićů, Tuzlićů, Miralemů, Gradaševićů, Kulenovićů a Kapetanovićů. Jmenované rodiny navzájem pojily nejen podobné zájmy, nýbrž i rodinné svazky. Dalo se také očekávat, že jmenované vlivné rody budou vést aktivní politiku, jejímž cílem bude zabránit plné integraci Bosny a Hercegoviny do Předlitavska či Zalitavska, naopak žádoucí pro ně bude co největší možná autonomie, kterou budou prosazovat i s ohledem na jejich rozhodující vliv v majetkovém vlastnictví v Bosně a Hercegovině.²⁸⁶

Druhou politickou stranu v muslimském prostředí reprezentovala Muslimská pokroková strana, jejímiž nejvýznamnějšími představiteli byli starosta Sarajeva Essad Kulović (1854–1917), advokát Halidbeg Hrasnica a velkoobchodník z Tešanje Ademaga Mesić (1869–1945). Početně byla strana velmi malá, její politický vliv byl obdobný; typickými voliči byli mladí vzdělaní muži. Strana navíc nebyla jednotná ani myšlenkově, jelikož mezi jejími vůdci nepanovala shoda. Zatímco neaktivnější a nejkompromisnější z nich, Mesić, se klonil k velkochorvatské myšlence, podporovali dva jeho kolegové co nejširší autonomii pro Bosnu a Hercegovinu.²⁸⁷ Státoprávně si Muslimská pokroková strana představovala Bosnu a Hercegovinu jako nedělitelný administrativní celek. V pozemkové otázce zastávala strana názor, že k povinnému vyvlastnění kmetů nikdy nesmí dojít, což je záležitost, v níž jsou

²⁸³ Memoire über die polititische Situation im Annexionsgebite März 1910. verfasst von Moritz Ritter von Auffenberg, 1910.03, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 113–2, str. 1–2.

²⁸⁴ Jednalo se o Muslimskou národní organizaci.

²⁸⁵ Bosnien und die Herzegovina und die verfassungsmässigen Einrichtungen für diese Länder, Denkschrift verfasst vom Sektionschef Adalbert Shek von Vugrov, 20.2.1910., in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 115–1, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 16–17.

²⁸⁶ Tamtéž, str. 18.

²⁸⁷ Tamtéž, str. 19.

všichni muslimové jednotní.²⁸⁸ Kompetence zemského sněmu by pak rozšířili i o pravomoc stavět železnice, rozhodování v záležitosti tarifů, nepřímých daní, cel a vojenských odvodů. Ve věci rozdělení mandátů v zemském sněmu by strana zřídila samostatnou kurii pro vlastníky muslimských velkostatků, která by měla patnáct mandátů, v ostatních kuriích měly počty mandátů proporciálně respektovat národnostní skladbu obyvatel Bosny a Hercegoviny.²⁸⁹

Auffenbergovo memorandum označovalo muslimy jako nejrozhodnější odpůrce přerozdělování půdy, což bylo logické, jelikož v jejich řadách se nacházelo nejvíce držitelů půdy.²⁹⁰ Dříve poznamenal, že již před anexí existovalo politické spojenectví mezi bosenskými muslimy a extrémními elementy uherské politiky, kde zatímco Maďaři se zavázali podporovat feudální aspirace muslimů, kteří na oplátku měli tolerovat jejich aspirace na území Bosny a Hercegoviny. Obecně tak existovalo spojení mezi uherskými a muslimskými politiky, přičemž z obou stran bylo založené na pragmatismu; Maďarům mělo pomoci získat sílu k následnému prosazování svého vlivu i na Dalmácii, zatímco muslimové tak měli získat jistotu, že nepřijdou o své majetky a postavení.²⁹¹

V srpnu roku 1910 psal Auffenberg, že bosenskohercegovští muslimové jsou stále pod silným teokratickým vlivem Osmanské říše a je těžké zpřetrhat jejich vazby se sultánem a chalífou v jedné osobě. Pokud by se v orientálním prostředí muslimů, hledících ke Konstantinopoli, podařilo rakousko-uherské monarchii prosadit moderní centralisticky řízenou provincií, jež by byla těmito lidmi i respektována, byl by to podle Auffenberga největší úspěch od časů začátku emancipačních procesů na Balkáně.²⁹²

2.4.3 Chorvaté

Chorvaté, nejméně početní ze tří hlavních národů žijících v Bosně a Hercegovině, měli téměř stejně málo vyvinuté národnostní citění jako muslimové. To bylo ve velkém kontrastu vůči bosenským Srbům, jelikož na otázku, kdo jsou, odpověděli Srbově povětšinou s hrdostí svou národnostní příslušností, zatímco Chorvaté svým římskokatolickým vyznáním. Shek dodal, že během svého dlouhého pobytu v Bosně a Hercegovině se nikdy nesetkal s tím, aby mu

²⁸⁸ Bosnien und die Herzegovina und die verfassungsmässigen Einrichtungen für diese Länder, Denkschrift verfasst vom Sektionschef Adalbert Shek von Vugrovc, 20.2.1910., in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 115–1, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 20.

²⁸⁹ Tamtéž, str. 21.

²⁹⁰ Memoire über die polititische Situation im Annexionsgebite März 1910. verfasst von Moritz Ritter von Auffenberg, 1910.03, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 113–2, str. 2.

²⁹¹ Politische Situation im Annexionsgebiete Ende 1909, Memoire verfasst von Moritz Ritter von Auffenberg, 1909.12., in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 113–3, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 3–4.

²⁹² Memoire über die politische Situation in Bosnien Herzegovina nach Schluss der ersten Sabor Session, verfasst von Moritz Ritter von Auffenberg, 1910.08, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 113–5, str. 1–2.

některý ze zdejších rolníků řekl, že se cítí být Chorvatem. Avšak byla zde skupina obyvatelstva, jež se k chorvatské národnosti bezvýhradně hlásila, a to zdejší katolická inteligence, obchodníci či živnostníci.²⁹³

Katolíci neměli v Bosně a Hercegovině v podstatě žádnou svou politickou stranu, s výjimkou Chorvatského národního sdružení, jež si kladlo za cíl rozvíjet zdejší chorvatskou inteligenci. Vůdčími osobnostmi strany byli advokáti Nikola Mandić ze Sarajeva, Jozo Sunarić z Banji Luky a Ivo Pilar (1874–1933) z Tuzly. Především Pilar byl označen jako hlavní vůdce. Strana však měla spory se sarajevským arcibiskupem Josipem Stadlerem (1843–1918), kteréžto probíhaly na pozadí sporů mezi Stadlerovi nakloněným klérem a františkány, kteří podporovali Chorvatské národní sdružení.²⁹⁴

Pilar s františkány spolupracoval přibližně od roku 1906 do vypuknutí první světové války, přičemž v tomto období se soustředil především na společný postup ve věci vzdělávání a působení na katolické chorvatské obyvatelstvo Bosny a Hercegoviny v tomto směru. Ačkoliv proklamativně nebylo Chorvatské národní sdružení politickou stranou, kladlo si za politický cíl sjednocení chorvatských zemí (Chorvatska-Slavonie, Dalmácie a Bosny a Hercegoviny).²⁹⁵

Zatímco Shek psal v souvislosti s politickými stranami pouze o Chorvatském národním sdružení, přičemž i o něm bylo radno mluvit spíše jako o spolku než jako o politické straně, zmiňoval se Auffenberg ve svých memorandech o dvou hlavních politických stranách mezi Chorvaty v Bosně a Hercegovině, vedených advokátem Mandićem a arcibiskupem Stadlerem. Stadlerova strana, nazývaná v memorandu „katolickým sdružením,“ viděla velké nebezpečí v upozadování náboženství a zdůrazňování národního cítění. Rozvolnění vazeb mezi chorvatským národním cítěním a katolicismem totiž podle Stadlera mohlo ve výsledku vést i k relativizování samotného chorvatství v Bosně a Hercegovině, přičemž chorvatské obyvatelstvo by pak mohlo být pohlceno velkosrbskou myšlenkou.²⁹⁶ Auffenberg poukazoval na to, že Stadler a jeho spolupracovníci si uvědomovali úspěch Karadžićovy teorie nedělitelnosti pravoslaví a srbství, přičemž podobnou taktiku chtěli prosazovat i pro

²⁹³ Bosnien und die Herzegovina und die verfassungsmässigen Einrichtungen für diese Länder, Denkschrift verfasst vom Sektionschef Adalbert Shek von Vugrovc, 20.2.1910., in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 115-1, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 21-22.

²⁹⁴ Bosnien und die Herzegovina und die verfassungsmässigen Einrichtungen für diese Länder, Denkschrift verfasst vom Sektionschef Adalbert Shek von Vugrovc, 20.2.1910., in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 115-1, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 22-23.

²⁹⁵ MIHALJEVIĆ, Vine, Dr. Ivo Pilar i bosanski franjevci — suglasja i sporovi, in: PILAR – Časopis za društvene i humanističke studije, god. 1 (2006)., br. 1, str., 84–85.

²⁹⁶ Memoire über die polititische Situation im Annexionsgebiete März 1910. verfasst von Moritz Ritter von Auffenberg, 1910.03, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 113-2, str. 7, srovnej Bosnien und die Herzegovina und die verfassungsmässigen Einrichtungen für diese Länder, Denkschrift verfasst vom Sektionschef Adalbert Shek von Vugrovc, 20.2.1910., in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 115–1, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 9; Shek ve svém spisu taktéž hovoří o nebezpečí velkosrbské myšlenky v Bosně a Hercegovině, jejíž hrozba by byla reálná, ujalo by se vidění Chorvatů a Srbů jako jednoho národa, pročež bylo nutné tuto myšlenku rozporovat.

chorvatský národ.²⁹⁷ Mandić a jeho Chorvatské národní sdružení bylo politicky v souladu se srbochorvatskou koalicí, jež v tehdejším chorvatském zemském sněmu představovala vládnoucí skupinu. Spojení Mandiće s františkány pak vycházelo spíše než z jeho náboženského přesvědčení mnohem více z opozice vůči arcibiskupovi Stadlerovi. Politicky bylo pro Mandiće toto spojení výhodné, jelikož dokud spolupracoval s františkány, získal si na svou stranu městské katolické obyvatelstvo.²⁹⁸

Postoj obou politických stran vůči rakousko-uherské vládě byl dle Auffenberga korektní, v mnoha ohledech až skvělý. Ve věci agrární otázky sledovali bosenští Chorvaté stejné cíle jako Srbové, tedy pozemkovou reformu.²⁹⁹

Hrvatski dnevnik, periodikum katolických Chorvatů v Bosně a Hercegovině, anexi velmi podporoval a argumentoval na svých stránkách v její prospěch. V textu jsou navíc patrné i irationalistické myšlenky, jelikož anexe je vykládána i jako velký den, kdy se Bosna a Hercegovina přiblížila sjednocení s ostatními chorvatskými zeměmi, a to pod žezlem chorvatského krále Františka Josefa I. Každý bosenský Chorvat, jenž zná svou historii, musel dle deníku docenit důležitost anexe, dále bylo psáno, že vazby mezi chorvatskými zeměmi a Bosnou a Hercegovinou byly dlouhodobě velmi úzké.³⁰⁰ Další článek téhož vydání mluvil o tom, že celých čtyři sta let osmanské okupace se pro katolické Chorvaty jako nejlepší alternativa jevílo sjednocení s habsburským císařstvím, jež představovalo zároveň i alternativu vůči Srbům a jejich velkosrbské myšlence.³⁰¹

2.5 Shrnutí

Politický život v jihoslovanských oblastech habsburské monarchie vykazoval mnohé podobnosti. Politické strany zde byly polarizovány etnickými skupinami, jelikož jak Srbové, tak Chorvaté měli své vlastní politické strany, nelze hovořit o nějaké politické straně, jež by byla ze své podstaty čistě srbochorvatská, přičemž by nenáležela spíše k jednomu či druhému národu. Na druhou stranu zde existovaly snahy o spolupráci mezi oběma národnostmi; za zlomové lze označit nejprve období let 1903–1905, jež je poznamenáno jednak odchodem Khuen-Héderváryho z pozice chorvatsko-slavonského bána, jednak nástupem nové generace politiků, a to na srbské i chorvatské straně. Dalším zlomem byla rijecká rezoluce či deklarace z roku 1905, která vymezila tzv. nový kurz politiky části chorvatských a srbských představitelů v habsburské monarchii. Cílem tohoto politického uskupení bylo zlepšení postavení Chorvatů a Srbů v podunajské monarchii, stejně jako jejich

²⁹⁷ Memoire über die polititische Situation im Annexionsgebite März 1910. verfasst von Moritz Ritter von Auffenberg, 1910.03, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 113–2, str. 7.

²⁹⁸ Tamtéž, str. 8.

²⁹⁹ Tamtéž, str. 9.

³⁰⁰ Hrvatski dnevnik za interese bosansko-hercegovačkih Hrvata, **Nr. 229, roč. 3.**, 7.10.1908, čl. Habzburgovci – vladari Bosne, str. 3.

³⁰¹ Tamtéž, čl. Političke težnje bosanskih Hrvata prije okupacije, str. 3.

sjednocení do autonomního útvaru, jenž by překonal jejich dosavadní rozdělení mezi Uhry (bánské Chorvatsko), Rakousko (Dalmácii) a Bosnu a Hercegovinu. Mezi chorvatskými politiky lze sledovat i odpůrce tohoto proudu; za nejvýznamnější představitele lze označit jednak bratry Radićovy a jejich selskou stranu, jednak Josipa Franka a Čistou stranu práva, o němž bude podrobně řeč v následující kapitole. Oproti tomu nelze sledovat vyloženě iredentistické strany mezi Srby, což však bylo zajisté určeno i skutečností, že případný otevřený iredentismus by oficiálními místy nebyl tolerován. Spornou byla i otázka Dalmácie, jež byla komplikována tím, že jak v rakouské, tak uherské ústavě byla považována za součástí obou polovin monarchie, což komplikovalo její postavení v rámci říše. Politický život mezi bosenskými muslimy, kteří tvořili největší část obyvatelstva této provincie, byl v porovnání se Srby a Chorvaty málo rozvinutý, což bylo dáno jednak v podstatě žádnou politickou tradicí, jednak tím, že na rozdíl od Srbů a Chorvatů se neměli o koho opřít v ostatních korunních zemích, od nichž by čerpali.

Ve věci postoje Františka Ferdinanda a jeho okruhu vůči výše popisovanému politickému dění lze říci, že jemu nejbližší politickou formací byla Frankova Čistá strana práva, která propagovala spojenectví s Vídní, jednalo se ovšem o pragmatické spojenectví. Frankova strana upustila původní koncepci vytvořit nezávislé velké Chorvatsko vně habsburských hranic, místo toho přistoupila na spolupráci s Vídní, čímž by byl zajištěn odstup od Budapešti, stejně jako zvýšení prestiže chorvatského národa, který by se stal rozhodující silou rakousko-uherské politiky na Balkáně. Jednalo se však o pragmatické spojenectví, jelikož František Ferdinand nebyl přesvědčeným trialistou a jeho vojenská kancelář spolupracovala s Frankem spíše ze strategických důvodů. Trialismus na základě výpovědi pramenů opustil nejpozději v roce 1905, kdy byla podepsána rijecká rezoluce, jež jej zklamala zejména pro její prouherský tón, a dále se soustředil na zvrácení sjednocení Dalmácie s bánským Chorvatskem, jelikož by to skrze Chorvatsko-Slavonii posílilo Uhersko. Na základě pramenů je však patrné, že o jihoslovanský prostor se následník trůnu intenzivně zajímal, jak už nasvědčují četná memoranda o politické situaci v jednotlivých korunních zemích. V neposlední řadě lze říci, že již v období začátku 20. století započali své politické kariéry lidé jako Stjepan Radić či Svetozar Pribićević, kteří oba hráli důležitou roli i v po první světové válce vzniknuvším Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, první jmenovaný jako vůdčí osobnost Chorvatů ve státě, druhý jmenovaný jako první premiér, ministr vnitra a významný politický činník.

3. kapitola – Reformní návrhy belvedérského okruhu v jihoslovanském prostředí

Cílem následující kapitoly bude zaměřit se na reformní aktivity belvedérského okruhu a sledovat, jakým způsobem a prostřednictvím jakých osobností se snažil následník trůnu ovlivňovat politiku v monarchii, přičemž pozornost bude zaměřena na jihoslovanské prostředí. Analýza vychází ze studia obsáhlých spisů a memorand z osobní pozůstalosti Františka Ferdinanda a dále korespondence předsedy Čisté strany práva Josipa Franka s vojenským představitelem a později i ministrem války Moritzem von Auffenbergem.³⁰² Domnívám se, že politická osobnost Josipa Franka představovala mezi chorvatskými politiky ve sledované době hlavního spojence belvedérského okruhu, jelikož ve spolupráci s Vídní viděl strategické spojení k prosazení svého programu a vymezení se vůči ostatním hráčům na politické scéně Chorvatsko-slavonského království, kterými byla především srbsko-chorvatská koalice, stojící za rijeckou rezolucí a sestávající jak z Chorvatské strany práva, od níž se Frank odštěpil, tak ze srbských politických stran. Jelikož Frank odmítal jak spojení s Maďary, tak se Srby, jevila se Vídeň jako logický partner, který mu pomůže k realizaci jím prosazovaného programu, silného chorvatského státu, jenž nebude pod srbským ani maďarským vlivem. Politické aktivity Josipa Franka navíc nebyly spojené s Vídní a belvedérským okruhem pouze deklarativně, ale, jak prameny ukazují, vedl Frank čilou korespondenci se zmiňovaným Moritzem von Auffenbergem, představujícím pro něj kontaktní osobu s vojenskou kanceláří Františka Ferdinanda. V dopisech se mu nezdráhal svěřovat se svými emocemi a názory na jednotlivé chorvatské politiky a události v monarchii, sděloval mu své plány i připomínky, a z dopisů lze vyčíst, že mezi oběma muži panovala poměrně vysoká míra důvěry, která sdílení všech těchto poznatků umožňovala. V knize jsou zároveň obsaženy i dopisy mezi Auffenbergem a dalším významným politikem, společným ministrem zahraničí Aehrenthalem.

Analýza se v této kapitole zaměří na výklad posledních čtyř roků Frankovy politické i životní dráhy, a to na pozadí jeho spolupráce s belvedérským okruhem, jelikož sám byl zapojen do politických událostí, významně ovlivnivších dobové dění v monarchii i v Evropě, konkrétně se jednalo o anexi Bosny a Hercegoviny a její přípravu a tzv. velezáhadný proces v Záhřebu, ukazující, že Frank byl ochotný politicky zničit své konkurenty i mnohem tvrdšími způsoby než klasickým politickým bojem v kampani a ve volbách. V průběhu sledování těchto čtyř roků budou jeho aktivity konfrontovány i s odbornou literaturou na téma Čisté strany práva a Frankových politických aktivit a bude ukázáno, jak, zejména po roce 1910, postupně klesal jeho vliv i spojení s vojenskou kanceláří Františka Ferdinanda, což souviselo s přeorientováním jejích politických cílů pryč od trialismu.

³⁰² Korespondence vyšla přičiněním chorvatských historiků Stjepana Matkoviće a Marka Trogrliće knižně, viz: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGRLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014.

Dalšími sledovanými osobami a koncepty budou Pavao Rauch a Nikola Tomašić a jejich odlišné představy o fungování a správě bánského Chorvatska, přičemž analyzovány budou materiály z pozůstalosti Františka Ferdinanda, jehož vojenská kancelář se o dění v této provincii živě zajímala, jak dokazují i tyto spisy. Zmíněno bude i určité spojení mezi Frankem a Rauchem, jehož pád bude znamenat pro Frankovu stranu významný pokles politického vlivu. Dalším významným konceptem, který je spojen s belvedérským okruhem, je kniha *Spojené státy Velkého Rakouska* z pera sedmihradského Rumuna proněmecké orientace Aurela Popoviciho, jemuž bude věnována jedna z podkapitol, v níž budou analyzovány především jihoslovanské vlivy a ohlas jihoslovanské otázky v této knize.

Podkapitola věnovaná úvaze vojenského historika a armádního činitele Emila Woinowiche o řešení jihoslovanské otázky, přičemž sám navrhoval federalismus, poslouží jako příklad federalistického smýšlení, jež bývá spojováno s Františkem Ferdinandem jako jím preferované řešení otázky přestavby habsburské monarchie.³⁰³ V neposlední řadě bude analyzován i program nástupu Františka Ferdinanda na trůn z roku 1911, jenž poměrně podrobně popisuje jeho plány při očekávaném převzetí moci, a podkapitola zohlední, jakým způsobem zde rezonovala jihoslovanská otázka.

3.1 Život a aktivity Josipa Franka

Významným politikem z jihoslovanského prostředí, jenž byl spojen s belvedérským okruhem a lidmi kolem Františka Ferdinanda, byl Josip Frank, výrazný představitel pravašského politického proudu v chorvatské politice. Díky svým politickým cílům, jimiž byl politicky čistě chorvatský stát s minimálním vlivem Srbů a Maďarů, k nimž nechoval vřelé city, je jeho politická kariéra spojena³⁰⁴ s orientací na Vídeň a vojenskou kancelář Františka Ferdinanda, s níž udržoval kontakt od roku 1906. Následující kapitola se zaměří na jeho politickou kariéru, cíle přestavby jihoslovanského prostoru, jakou roli hrál v plánech vojenské kanceláře následníka trůnu a jejích reformních plánech, i jaké bylo jeho zázemí a ideové zdroje, podnítví jeho politickou kariéru.

Josip Frank (1844–1911) byl rodák z Osijeku, jeho rodina pocházela původně z uherské části monarchie. Po studiích práv ve Vídni se vrátil do bánského Chorvatska a působil zde jako úspěšný záhřebský právník, soudce i přispěvatel do novin, jež odhalovaly jeho politické ambice. Oba listy, do nichž přispíval – *Agramer Presse* a *Kroatische Post* – byly německy psané. Častým terčem jeho kritiky byl bán Ivan Mažuranić (1814–1890), zastávající tento úřad v letech 1873–1880. Již v době jeho novinářské kariéry byly patrné jeho schopnosti, mezi něž patřily dobré organizační schopnosti, politický talent, pečlivost i znalost právních

³⁰³ OSTERKAMP, Jana, *Řád v rozmanitosti. Dějiny federalismu v habsburské monarchii od doby předbřeznové do roku 1918*, Praha, 2022, str. 375.

³⁰⁴ Minimálně od roku 1894, kdy spoluzakládal Čistou stranu práva, odštěpivší se od původní Strany práva.

předpisů, což jej předurčovalo ke kariéře politika. Jeho kritické postoje vůči bánově politice i jeho politické názory jej přivedly do Starčevičovy Strany práva.³⁰⁵

V 70. letech 19. století provedl analýzu *Nagodby*³⁰⁶, jejíž přesné znění spousta politiků plně neznala, kteroužto neznalostí dali dle mnohých historiků příčinu maďarským politikům využívat tohoto dokumentu ve prospěch Budapešti a neprospěch Záhřebu. Analýzu finančních vztahů mezi Uherskem a Chorvatskem shrnul Frank ve dvou publikacích³⁰⁷ – *Die Quote Kroatiens. Eine Studie über das finanzielle Verhältniss zwischen Kroatien und Ungarn anlässlich der bevorstehenden Verhandlungen der Regnicolar-Deputationen a Bela Lukács und die Quote Kroatiens*. Frank zde rozpracoval svůj kritický postoj vůči postavení Chorvatska v rámci Uher, díky čemuž kritizoval i dualistické uspořádání monarchie, což bude zastávat do konce života. Jeho kritika vyplývala jednak z finančních důvodů, jelikož *Nagodba* byla pro bánské Chorvatsko značně nevýhodná a nastavená ve prospěch Budapešti, dále i z nacionalistických důvodů, jelikož Frank si přál sebevědomý chorvatský národ, který by nebyl podřízen uherské vládě. V rámci svých finančních analýz např. upozornil chorvatskou veřejnost na to, že roku 1881, kdy ještě do Chorvatsko-slavonského království nebylo inkorporováno území bývalé vojenské hranice, zaplatil Záhřeb Budapešti do společného rozpočtu 6,44 % svých příjmů, ačkoliv skutečnému stavu dle něj odpovídala pouze suma 1,93 %, což vycházelo z jeho metody výpočtu, zohledňující vztah k fiskálním příjmům celé monarchie.³⁰⁸

V politické osobnosti Josipa Franka tak vykrytalizoval výrazný kritik Uherska i dualismu, rovněž výrazná osobnost pravašství. Řady Strany práva stárnoucího Anteho Starčeviče rozšířil Frank roku 1890; do té doby působil jako nezávislý. Když do strany vstoupil, nacházela se v zajištění četných vnitrostranických potyček, a Frank tak rychle stoupal ve vnitrostranické hierarchii. Podle tehdejšího pravašského kolegy z Dalmácie a pozdějšího architekta rijecké rezoluce, Frana Supila, byl Frank horlivým oponentem zejména uherské představy, dle níž není Chorvatsko schopno samostatně existovat, ačkoliv tohoto argumentu využívala Budapešť zejména k ospravedlnění k výběru peněz z Chorvatska prostřednictvím *Nagodby*, kteréžto finance dále používala k pokrytí vlastních dluhů.³⁰⁹ V původní Straně práva došlo roku 1895 k rozkolu, jehož znesvářené strany zastupovali právě Frank a Supilo; zatímco Supilo byl zvolen předsedou Strany práva místo dlouholetého vůdce Starčeviče, Frank se rozhodl stranu opustit a založit Čistou stranu práva, jež měla svým důrazem na čistotu evokovat důslednou věrnost původnímu programu a s níž také byl jeho politický život od

³⁰⁵ MATKOVIĆ, Stjepan, Josip Frank i kritika financijskog dijela Hrvatsko-ugarske nagodbe, in: *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, god. 6, br. 11(1), 2011, str. 27–28.

³⁰⁶ *Nagodba* je chorvatské označení pro uhersko-chorvatské vyrovnání z roku 1868.

³⁰⁷ Jednalo se o publikace *Die Quote Kroatiens. Eine Studie über das finanzielle Verhältniss zwischen Kroatien und Ungarn anlässlich der bevorstehenden Verhandlungen der Regnicolar-Deputationen a Bela Lukács und die Quote Kroatiens*.

³⁰⁸ MATKOVIĆ, Stjepan, Josip Frank i kritika financijskog dijela Hrvatsko-ugarske nagodbe, in: *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, god. 6, br. 11(1), 2011, str. 30–31.

³⁰⁹ MATKOVIĆ, Stjepan, Frano Supilo i Josip Frank: sukobi dvaju značaja hrvatske politike, in: MATKOVIĆ, Stjepan, *Izabrani portreti pravaša*, Zagreb, 2011, str. 89–90.

tohoto roku spojen. Důležité podpory se Frankovi dostalo i od matadora chorvatské politiky Starčeviće, jenž právě jeho prohlásil svým pokračovatelem, což zvýšilo vážnost této strany.³¹⁰

S Frankem také na chorvatskou politickou scénu přišlo tzv. moderní pravašství, jež se od původního pravašství v lecčems odlišovalo; mezi požadavky na zavedení všeobecného volebního práva či podpora zastupitelské demokracie, a to s cílem vyřešit chorvatskou národnostní otázku v habsburské monarchii.³¹¹ Na přelomu 19. a 20. století se nadále vyostřovaly vztahy mezi Frankovou Čistou stranou práva a Supilovou Stranou práva. Zatímco Supilo se angažoval v srbsko-chorvatské koalici, Frank jej ostře kritizoval jako zaprodance Maďarů a Srbů, a v období let 1905-1906 se rozhodl navázat kontakty s belvedérským okruhem.³¹²

Aktivitu tímto směrem inicioval i belvedérský okruh, který v letech 1905–1906 taktéž brojil proti rijecké rezoluci, kterou považoval za zradu a za nebezpečný politický krok. Belvedérský okruh, nebo také velkorakouská skupina, inicioval vytvoření *Velkorakouského říšského výboru*, jehož cílem bylo osvobodit neuherské národy v Zalitavsku, případně i iniciovat sjednocení bánského Chorvatska s Bosnou a Hercegovinou, kde by následně zajistili příznivé podmínky rakouským průmyslníkům pro jejich investice, prostřednictvím nichž by tento region ekonomicky rozvíjeli. Tento výbor se snažil oslovit politiky, kteří byli opozičně naladěni jak Uhrám, tak srbsko-chorvatské koalici, ovšem dostavil se pouze Frank, který si od roku 1905 dopisoval s Fridrichem Funderem. O rok později navázal Frank kontakty i s Moritzem von Auffenbergem. Jak moc vážně své plány spolupráce s belvedérským kruhem Josip Frank myslel, měl dát najevo nalákáním prof. Isidora Kršnjaviho do své strany.³¹³

Izidor Kršnjavi (1845–1927) byl významným chorvatským malířem, historikem umění i politikem. Původně se angažoval ve vládě Khuen-Héderváryho, kde vedl výbor pro náboženské otázky, později však začal sympatizovat s Frankovou Čistou stranou práva a prosazovat „velkorakouské“ myšlenky, jež spočívaly v utvoření Velkého Chorvatska v rámci Velkého Rakouska, rovněž prosazoval anexi Bosny a Hercegoviny, která by se následně stala součástí Velkého Chorvatska.³¹⁴ Tato koncepce vycházela i z dělení na „historické“ a „nehistorické“ národy, jež rezonovala mezi chorvatskými politiky a podle níž měli Chorvaté jako „historický“ národ právo na držení klíčových postů v monarchii. Je však třeba říci, že belvedérský okruh nepodporoval koncepcí Velkého Chorvatska, vycházejícího z historické státoprávní tradice, pokud mluvil o trialismu, myslel tím autonomní Chorvatsko v rámci

³¹⁰ MATKOVIĆ, Stjepan, Frano Supilo i Josip Frank: sukobi dvaju značaja hrvatske politike, in: MATKOVIĆ, Stjepan, Izabrani portreti pravaša, Zagreb, 2011, str. 90–91.

³¹¹ MATKOVIĆ, Stjepan, Dvije vizije modernog pravaštva: Nadbiskup Josip Stadler i Josip Frank, in: Vrhbosnensia : časopis za teološka i međureligijska pitanja, god. 24, br. 1, 2020, str. 44.

³¹² MATKOVIĆ, Stjepan, Frano Supilo i Josip Frank: sukobi dvaju značaja hrvatske politike, in: MATKOVIĆ, Stjepan, Izabrani portreti pravaša, Zagreb, 2011, str. 93–94.

³¹³ GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 16–18.

³¹⁴ MATKOVIĆ, Stjepan, Frano Supilo i Josip Frank: sukobi dvaju značaja hrvatske politike, in: MATKOVIĆ, Stjepan, Izabrani portreti pravaša, Zagreb, 2011, str. 97.

federativního státu, který by nahradil dualistickou monarchii.³¹⁵ Kršnjavi si byl vědom skutečnosti, že Chorvaté mají jen dvě možnosti, a to být součástí Rakouska či Uherska, pročež volil Velké Rakousko, jemuž měli Chorvaté na oplátku pomoci v prosazování balkánské politiky.³¹⁶

S Moritzem von Auffenbergem se Frank seznámil koncem roku 1906 prostřednictvím hraběte Josipa Draškoviće. O politické ideologii Franka si Auffenberg napsal, že je podobná Draškovičovu politickému smýšlení, ovšem s větším důrazem na velkochorvatskou notu. Jím prosazovaný trialismus měl představovat Velké Chorvatsko, jež by bylo třetí částí podunajské monarchie. Zavedení třetí, chorvatské části monarchie by spočívalo i v možnosti plného politického a kulturního rozvoje jihoslovanských zemí, konkrétně pod chorvatskou kuratelou. Chorvaté by na oplátku zůstali národem věrným habsburskému domu, a v neposlední řadě by se odstranila *Nagodba*, která chorvatským zájmům pouze škodila.³¹⁷ Nepodařilo-li by se zavést trialismus, měl podle Auffenberga Frank připouštět možnost zachování dualismu, avšak v takové formě, kde by Jihoslovánům byla dána plná politická a kulturní práva. Politická a ideová východiska Josipa Franka byla Auffenbergem označena jako velmi blízká světonázoru hornobosenského arcibiskupa Josipa Stadlera, jež budou dále rozvedena o několik řádků níže.³¹⁸

Frank jako spojenec Vídně byl osobně zapojen do některých významných událostí na Balkáně, především anexe Bosny a Hercegoviny či velezrádném procesu s některými politiky srbsko-chorvatské koalice, což bude nyní podrobněji rozebráno.

Role předsedy Čisté strany práva v přípravách a provedení anexe Bosny a Hercegoviny souvisí s jím prosazovanou ideou připojení této doposud osmanské provincie k Chorvatsku, což by posílilo jeho postavení i pomohlo realizovat velkochorvatské řešení. Bosna a Hercegovina hrála v politickém uvažování Franka významnou roli dlouhodobě, ideologicky odkazoval na některá Starčevićova prohlášení, přisuzující bosenské kartě v chorvatské otázce významnou roli.³¹⁹ Nedlouho před anexí Bosny a Hercegoviny navázal spolupráci s hornobosenským arcibiskupem Josipem Stadlerem, jenž jako reprezentant bosenských Chorvatů začal sympatizovat s okruhem okolo Františka Ferdinanda, stejně jako s trialistickou koncepcí či křesťansko-sociální stranou. S Frankovými pravaši navázal taktickou spolupráci, kterou obě strany sledovaly své cíle; Frank a jeho strana si od spojení se Stadlerem slibovali získání podpory mezi bosenskými Chorvaty (místními katolíky i muslimy, kteří se však v národnostní otázce považovali za Chorvaty), a tím pádem rozšíření svého vlivu

³¹⁵ GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 15.

³¹⁶ Tamtéž, str. 16.

³¹⁷ MATKOVIĆ, Stjepan, TROGRLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 19–20.

³¹⁸ AUFFENBERG VON KOMARÓW, Moritz von, Aus Österreichs Höhe und Niedergang, München, 1921, str. 106.

³¹⁹ MATKOVIĆ, Stjepan, TROGRLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 31.

do této provincie, čímž by se i obecně stali politicky více relevantní silou.³²⁰ Arcibiskup Stadler byl pro pravaše důležitý i jako tajný poradce Františka Josefa, tedy člověk s přímými vazbami na císaře. Oproti tomu Stadler a jeho skupina považovali spojení s frankovci za důležité proto, že by tím získali politické partnery v bánském Chorvatsku, což by jim dalo výhodu oproti ostatním skupinám, jež měly taktéž zájem reprezentovat Chorvaty v Bosně a Hercegovině, navíc politický život v Bosně a Hercegovině, o to více mezi bosenskými Chorvaty, byl silně nerozvinut a vazby s politickými subjekty v Chorvatsku se tak jevily jako vítaná pomoc.³²¹

Frankem prosazovaný program a postoje vůči chorvatské otázce lze analyzovat např. na základě jeho projevu, který přednesl 23. srpna 1908 v Gorné Jelenské. Velký důraz kladl na chorvatské státní právo, kterážto všechna tři slova považoval za důležitá a vyjadřující veškerou hrdost chorvatské historie a samostatného chorvatského království, mající vlastní dynastii s vládou nad všemi chorvatskými zeměmi. Odvolává se k programu Starčevićovy strany z roku 1894, naopak se ostře vymezil vůči atmosféře a etapě, která nastala v chorvatské politice v době na přelomu 19. a 20. století a která sloužila jako výmluva soudobým politikům. Ostře se vymezil vůči politickému realismu, které považoval za důsledek této slabé fáze chorvatské politiky a za import z Českého království, který inicioval T. G. Masaryk a další čeští politici a jenž není vhodný pro chorvatské politiky, jelikož by v další fázi mohl zvýšit jejich sympatie k nežádoucímu jugoslávství. Za další vedlejší nežádoucí účinky doby považoval srbsko-chorvatskou koalici. Pod vlivem realistů i politiků srbsko-chorvatské koalice byli zastánci státního práva v novinách peskováni jako zastánci přežitků, kteří již nemají v chorvatském politickém životě žádnou relevanci. Frank měl však opačný názor; za velkou chybu srbsko-chorvatské koalice považoval, že pracuje v režimu *Nagodby* a vše upíná na politickou práci čistě v rámci tohoto režimu a rezignovala čistě na chorvatské ideály, a jelikož navíc sloužila velkosrbské propagandě, zpronevěřila se tak chorvatským státoprávním ideálům. Tím, že politici koalice vystoupili v budapeštském parlamentu, zpronevěřili se tak chorvatskému státnímu právu a stali se z nich vazalové Maďarů.³²²

Frankova kritika srbsko-chorvatské koalice je dále postavena na argumentech, že není schopna řešit problémy, neúspěchy svalují dotyční politici jeden na druhého a v rámci tohoto vymezování jsou schopni i zapřít svá dřívější stanoviska, např. samotnou rijeckou rezoluci. V rámci koalice byla předmětem kritiky zejména Chorvatská strana práva, jež svou participací na tomto politickém projektu spáchala rovnou čtyřnásobnou zradu pravašské ideologie.

³²⁰ Ve volbách do chorvatského zemského sněmu 27. a 28. února 1908 získala Frankova strana 24 mandátů, zatímco vítězná srbsko-chorvatská koalice si připsala 56 křesel, viz MATIJEVIĆ, Zlatko, Isidor Kršnjavi i Robert W. Seton-Watson o politici u Hrvatskoj u doba banovanja Pavla Raucha, in: *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, god. III, br. 6(2), (2008), str. 12–13.

³²¹ MATKOVIĆ, Stjepan, Dvije vizije modernog pravaštva: Nadbiskup Josip Stadler i Josip Frank, in: *Vrhbosnensia: časopis za teološka i međureligijska pitanja*, roč. 24 č. 1, 2020, str. 48–49.

³²² Govor narodnog zastupnika dra. Josipa Franka izrečen na velikoj skupštini izbornika kotara križkoga, u nedjelju 23. kolovoza, u Gornjoj Jelenskoj, in: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGRIČ, Marko, *Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910*, Zagreb–Split, 2014, str. 388–390.

Prvním argumentem byl fakt, že zmíněná strana přijala oficiálně *Nagodbu*, což považoval Frank za zradu či protimluv, jelikož pravašství a *Nagodba* byly dva navzájem se vylučující pojmy. Druhým argumentem pro zradu byl fakt, že Národní strana práva uznala svými politickými aktivitami v koalici Srby rovnoprávným národem vůči Chorvatům v bánském Chorvatsku. V bánském Chorvatsku byl podle Franka pouze jeden národ – chorvatský, s chorvatským jazykem, a uznáním srbsko-chorvatské rovnoprávnosti spáchala Strana práva atentát na chorvatské národní smýšlení. Tyto argumenty dále souvisí s Frankovým uvažováním, podle kterého je úlohou každého národa bojovat za svůj vlastní stát, a uznal-li by Srby v Chorvatsku svébytným národem, přiznal by jim i tato práva. Třetí zrada Národní strany práva na Chorvatech spočívala v tom, že svou spoluprací se srbskými politiky upírala Chorvatům právo na Bosnu a Hercegovinu, jelikož dle Franka by Bosnu a Hercegovinu následkem politiky srbsko-chorvatské koalice získalo Srbsko. Čtvrtou zradou pravašů byl fakt, že program srbsko-chorvatské koalice a jeho prosrbské konotace byly prezentovány jako ideály, za něž bojoval Ante Starčević, což považoval Frank za jeho hlubokou urážku. Na základě všech těchto výtek Chorvatská strana práva zradila dle Franka svůj původní program i zneuctila Starčevićův odkaz.³²³

V rámci otázky řešení výše zmíněných provinění Strany práva zmínil Frank metaforu vojevůdců, kteří vodí svá vojska od porážky k porážce či kteří rovnou zradí. Zmínil, že takoví vojevůdci jsou zbaveni všech poct a postaveni před vojenský soud. Politici, kteří škodí národu, se nemají stavět před vojenský soud, nýbrž před národní soud, jenž by jim vyřkl trest v podobě totální politické marginalizace a ztráty možností jakkoliv jednat jménem dotyčného národa. Rolí takového národního soudu by mohla hrát inteligence, nebyla-li by zaslepena politiky srbsko-chorvatské koalice, a pokud by dokázala střízlivě uvažovat.

Po čteném vymezení se vůči původní Straně práva i proti srbsko-chorvatské koalici pokračoval Frank ve svém projevu pojednáním o Čisté straně práva, kterou prezentoval jako jedinou stranu v bánském Chorvatsku, jež se národu a jeho ideálům nezpronevěřila a která zastávala pevná stanoviska programu z roku 1894, který formuloval Starčević a který podle této interpretace založil Čistou stranu práva, čímž Frank zdůraznil, že na rozdíl od Strany práva je jeho přímým pokračovatelem. Čistá strana práva jako jediná nabízela program, na který může být hrdá a který má perspektivu do budoucna; zdůraznil i požadavek sjednocení všech chorvatských zemí do jednoho silného celku. Jedině svou stranu prezentoval Frank jako nezkompromitovanou a jako jedinou, jež bojuje za chorvatské státní právo, nikoliv za jiná státní práva, jež byla v bánském Chorvatsku rovněž prosazována, konkrétně uherské, německé, srbské či italské. Na závěr projevu promluvil i o garancích, jež voličům dal a jež měly zaručit, že Čistá strana práva je svým ideálům dlouhodobě věrná a že je nezdá. Odkazoval zejména na svou vlastní názorovou konzistenci, jelikož dle svých slov dlouhodobě

³²³ Govor narodnog zastupnika dra. Josipa Franka izrečen na velikoj skupštini izbornika kotara križkoga, u nedjelju 23. kolovoza, u Gornjoj Jelenskoj, in: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGRLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 392–393.

prosazoval pevné a konstantní názory, a také vždy účtoval jen s chorvatským národem, nikoliv s cizinci či nevolenými zástupci.³²⁴

Celkově měl projev spíše charakter vymezování se vůči politickým protivníkům než nastiňování vlastního politického programu, o němž je hovořeno spíše nárazově mezi argumenty proti nepřátelům.³²⁵ Avšak za hlavní požadavky, představené v tomto projevu a které lze považovat za hlavní cíle Josipa Franka a jeho Čisté strany práva, lze považovat aspiraci sjednotit chorvatské země do dostatečně silného státu a eliminaci či marginalizaci ostatních národností v bánském Chorvatsku; projev byl určen výhradně Chorvatům, v jejichž prospěch chtěl konat. V rámci silného chorvatského státu nebylo explicitně řečeno, zda považuje habsbursko-lotrinskou dynastii za chorvatskou či nikoliv, a má-li tak být požadovaný chorvatský stát veden Habsburkem či jinou, nespecifikovanou dynastií.

3.2.1 Anexe Bosny a Hercegoviny a boj proti srbsko-chorvatské koalici ve Frankově korespondenci s Moritzem Auffenbergem

O anexi se v nejvyšších kruzích začalo přemýšlet po prodloužení rakousko-uherského finančního vyrovnání 8. října 1907; ministr zahraničí Aehrenthal a šéf generálního štábu Conrad von Hötzendorf začali opět o anexi uvažovat a společná ministerská rada se 1. prosince 1907 usnesla, že anexe bude provedena, jakmile to okolnosti dopustí.³²⁶ Aehrenthalova jihoslovanská politika byla založena na tezi, že je třeba odstranit z mezinárodních vztahů napětí, které ohrožuje postavení Rakousko-Uherska a jeho zájmů. Tímto ohrožením konkrétně myslel nepřátelský postoj Srbska a Černé Hory vůči Rakousko-Uhersku, a situaci chtěl řešit změnou *statu quo*. Konkrétně chtěl změnit postoj Vídně vůči Balkánu z pasivního na aktivní, tedy že se monarchie stane aktivním hráčem v balkánské oblasti. V dlouhodobém horizontu společný ministr zahraničních věcí navrhoval vytvořit v rámci Uher jihoslovanský stát, skládající se z Chorvatska-Slavonie a Dalmácie, k němuž by krátce po její anexi byla připojena i Bosna a Hercegovina, čímž by se vytvořil dostatečně silný

³²⁴ Govor narodnog zastupnika dra. Josipa Franka izrečen na velikoj skupštini izbornika kotara križkoga, u nedjelju 23. kolovoza, u Gornjoj Jelenskoj, in: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGRLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 396–398.

³²⁵ Sedm z devíti odstavců psaného projevu měly charakter vymezení se vůči politickým oponentům.

³²⁶ GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 19, srovnej dále WANK, Solomon, In the Twilight of Empire. Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854–1912): Imperial Habsburg Patriot and Statesman. Vol. 2: From Foreign Minister in Waiting to de facto Chancellor, eds. ADLGASSER, Franz, HÖHN, Maria, KNAAK, Alexander, Göttingen, 2020, str. 401–402: Zatímco ministr financí István Burián i náčelník generálního štábu Conrad von Hötzendorf byli pro okamžitou anexi, podařilo se Aehrenthalovi oba muže přesvědčit o jejím odložení, zejména proto, že situaci ještě nepovažoval za vhodnou, i vzhledem k tomu, že by nebyl schopen plně tento krok diplomaticky obhájit na mezinárodním poli, především ve vztahu k Rusku. Aehrenthalovo váhání ukončila mladoturecká revoluce v červenci 1908.

jihoslovanský autonomní stát v rámci habsburské monarchie, jenž by pomocí politického tlaku přiměl vstoupit Srbsko do celní unie s Rakousko-Uherskem.³²⁷

Na začátku roku 1908 došlo ke změně na bánské stolici v Záhřebu, na niž byl 8. ledna jmenován baron Pavao Rauch. Jmenování Raucha do funkce bána přímo souviselo s plány vojenských kruhů Rakousko-Uherska anektovat Bosnu a Hercegovinu, dovolí-li to okolnosti. Císař i uherský premiér Wekerle předpokládali, že Rauch bude přísným a systematickým vládcem Chorvatska, který dokáže rozklížit srbsko-chorvatskou koalici a naopak probudit v Chorvatech umírněné nacionální citění.³²⁸ Ministerská rada měla za cíl dosadit k moci v Záhřebu takovou vládu, která by co nejvíc podporovala anekční snahy, proto ještě předchozí bán Aleksandar Rákodczay rozpustil koncem roku 1907 zemský sněm, jemuž vévodila srbsko-chorvatská koalice, a vypsal do něj volby; v nich ovšem srbsko-chorvatská koalice svou většinu obhájila a Frankova Čistá strana práva obsadila druhé místo, ovšem do počtu poslanců poměrem 56:24.³²⁹ V téže době navázal Frank kontakt i s Conradem, jemuž slíbil, že udělá vše proto, aby anexi v chorvatském prostředí podpořil, dokonce před náčelníkem generálního štábu vůdce Čisté strany práva ústně odřekl své trvání na tom, aby se po anexi Bosna a Hercegovina stala součástí Chorvatska. Dalším významným politikem, s nímž Frank uzavřel dohodu, byl uherský premiér Sándor Wekerle, s nímž se domluvil na podpoře Rauchova režimu a společné spolupráce proti srbsko-chorvatské koalici.³³⁰

Politické aktivity Josipa Franka nedlouho před anexí Bosny a Hercegoviny se tak zaměřovaly především na rozklad srbsko-chorvatské koalice, jež byla považována velkorakouskými kruhy za největšího nepřitele, a Frank proto uzavřel strategické spojení i s uherskými či prouherskými politiky, konkrétně s Wekerlem a Rauchem. Již zmiňované volby do zemského sněmu v únoru 1908 se nesly v nespokojenosti chorvatské veřejnosti s Rauchem i s Frankem, o jehož spolupráci s bánem začalo být veřejně známo. Srbsko-chorvatská koalice tak posílila, naopak Čistá strana práva oproti minulým volbám tratila, ještě hůře dopadli kandidáti prosazovaní baronem Rauchem, z nichž ani jeden nezískal poslanecký mandát. Bánův režim se tak začal stávat stále více autokratickým. František Ferdinand si neoblíbenost Raucha uvědomoval a považoval tak za důležité přesvědčit Chorvaty o tom, že sám za tento režim odpovědnost nenese, jelikož si je chtěl nechat nakloněné.³³¹

Další fázi kampaně s cílem zničit srbsko-chorvatskou koalici začal Frank v létě roku 1908. Z korespondence s Auffenbergem je patrné, že otázka anexe i očernění srbsko-chorvatské

³²⁷ WANK, Solomon, *In the Twilight of Empire. Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854–1912): Imperial Habsburg Patriot and Statesman. Vol. 2: From Foreign Minister in Waiting to de facto Chancellor*, (eds. ADLGASSER, Franz, HÖHN, Maria, KNAAK, Alexander, Göttingen, 2020, str. 399.

³²⁸ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Ban Pavle Rauch i Hrvatska u njegovo vrijeme, in: *Povijesni prilozi*, god. 18, br. 18, 1999, str. 134.

³²⁹ MATIJEVIĆ, Zlatko, Isidor Kršnjavi i Robert W. Seton-Watson o politici u Hrvatskoj u doba banovanja Pavla Raucha, in: *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, god. III, br. 6(2), (2008), str. 12.

³³⁰ GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 2, br. 2 (1970), str. 20.

³³¹ Tamtéž, str. 22.

koalice jako jejího protivníka nabraly na své důležitosti. Frank poslal Auffenbergovi výběr několika novinových článků, hovořících o dění v Osmanské říši a mladotureckému hnutí, které považovali Frank, Auffenberg i Aehrenthal za nebezpečné, jelikož by si nový režim mohl znovu nárokovat Rakousko-Uherskem okupovanou Bosnu a Hercegovinu. Ve volbách, jež by v Bosně a Hercegovině osmanská vláda vypsal, by výrazných úspěchů mohli dosáhnout Srbové a Turci, čímž by výrazně posílily protihabsburské tendence v provincii.³³² Frank následně poslal Aehrenthalovi článek „O bosenské otázce“ z periodika *Vaterland*, mluvící o změně poměrů v Konstantinopoli, což společný ministr zahraničí ocenil.

V dopise následujícího dne psal Auffenberg Aehrenthalovi o brožuru černohorského spiklence Grgura Nastića s názvem *Finale*, jež začala v uplynulých dnech kolovat v Budapešti a která pojednávala o komplotu z minulého roku, jenž může velmi těžce kompromitovat některé srbské politiky v bánském Chorvatsku, konkrétně Budu Budisavljeviće a Svetozara Pribičeviće. Následně Auffenberg pomalu nastiňoval možnosti provedení anexe, jejíž provedení považoval za nezbytné dříve, než by svůj vliv Bosně a Hercegovině prosadili Turci či Maďaři. V dopise Aehrenthalovi dále rozváděl detaily plánované anexe, kde připustil možnost realizace Frankových představ, jež odmítaly dát ústavu anektovanému území, nýbrž jej chtěly inkorporovat do chorvatských zemí, jež by se tím posílily. Podle Auffenberga by bylo chybné prorakouské Chorvaty zklamat tím, že by se jim odepřela možnost spravovat Bosnu a Hercegovinu. Rovněž připustil, avšak již s mnohem menším nadšením, následné připojení Dalmácie k Chorvatskému království, což by představilo další posílení Záhřebu.³³³

Nezbytnost anexe prosazoval v průběhu léta 1908 i Aehrenthal, který poukazoval zejména na nestálou a nepředvídatelnou situaci v Bosně a Hercegovině i Novopazarském sandžaku, která se stala natolik nepřehlednou, že nezakročila-li by monarchie, přišla by postupem času o svůj veškerý vliv na tato území. Rovněž měla anexe uklidnit rozjitřené poměry na Balkáně a nastolit zde nový pořádek, který regionu vrátí stabilitu.³³⁴

Následně Frank psal Auffenbergovi, že konečně začaly akce proti spiklencům, kdy byli mimo jiné uvězněni bratři Pribičevićovi a že Svetozar svými činy potvrdil letité Frankovy domněnky o tom, že vedou protistátní činnost. Také dodal, že poslal Auffenbergovi slíbené knihy, které pomohou vést proces proti obviněným.³³⁵ Auffenberg obratem psal Aehrenthalovi, kde mu líčil své dojmy z Frankova připravovaného článku pro list *Vaterland*, kde rozebíral politický program Čisté strany práva a kterýžto článek napsal Frank s Aehrenthalovým souhlasem. Podle Auffenberga se jednalo o program vycházející z programu Starčevićových přívrženců z roku 1894, jež počítal s vytvořením jihoslovanského území, jež by Chorvatsko-Slavonii

³³² Dopis Josipa Franka Moritzi von Auffenbergovi z 2. srpna 1908, Záhřeb, in: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGRLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 114–115.

³³³ Dopis Moritze von Auffenberga Aloisi Lexovi Aehrenthalovi z 3. srpna 1908, Vídeň, in: Tamtéž, str. 119–122.

³³⁴ WANK, Solomon, In the Twilight of Empire. Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854–1912): Imperial Habsburg Patriot and Statesman. Vol. 2: From Foreign Minister in Waiting to de facto Chancellor, eds. ADLGASSER, Franz, HÖHN, Maria, KNAAK, Alexander, Göttingen, 2020, str. 403.

³³⁵ Dopis Josipa Franka Moritzi von Auffenbergovi z 9. srpna 1908, Záhřeb, in: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGRLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 127–128.

rozšířilo o Istrii, Kraňsko, Slovinci obývaná území až po Drávu, okupovaná území Bosny a Hercegoviny i Dalmácii, čímž by se dohromady jednalo o území na ploše 106 000 km², přičemž Frank v článku hovořil až o 120 000 km². Za nejvíc problematické pokládal Auffenberg přičlenění Dalmácie, již by se Rakousko nevzdalo a patrně by to vyvolalo politickou krizi, naopak chorvatští politici z Istrie by Frankovu akci podpořili. Ze Slovinců by Frankovu akci patrně podpořili Ivan Hribar, panslavisticky orientovaný starosta Lublaně ze Slovinské liberální strany, a Ivan Šusteršič, s křesťansko-sociální stranou sympatizující klerikál, jenž však byl prorakousky orientovaný a dotyčné změny by považoval za posílení svého národa v rámci podunajské monarchie. Auffenberg preferoval, aby anexi zaštitila pouze jedna dostatečně silná chorvatská strana, protože bylo-li by stran více, obával by se případných následných hádek a nepokojů mezi nimi.³³⁶

V dalším dopise, který poslal Frank Auffenbergovi 25. srpna 1908, si stěžoval na stupňující se politické útoky vůči jeho osobě, přičemž však dodal, že je poslední čtvrtstoletí zvyklý podobným útokům čelit. Za iniciátory nenávislné, velkosrbské propagandy považoval srbsko-chorvatskou koalici, přičemž s jejími stanovisky měly všechny ostatní chorvatské strany více či méně souhlasit. Ve vyostření situace a agresivitě mezi lidmi viděl Frank důsledek ublíženosti kompromitované srbsko-chorvatské koalice a výše zmiňovaných srbských politiků. Koalici považoval za velezrádnou a její eventuální příchod k moci za zločin proti zdravému lidskému rozumu, jelikož ji vinil z úmyslů předat Bosnu a Hercegovinu Srbsku. Hovořil i o nápadu odpadlíka Čisté strany práva Mileho Starčeviče, jenž byl synovcem Anteho Starčeviče a který navrhl ustavit národní radu, skládající se z příslušníků všech politických stran v Chorvatsko-slavonském království, ovšem bez úspěchu. Rovněž psal o zvěstích z Vídně, dle nichž měla ministerská rada počítat s anexí Bosny a Hercegoviny; na závěr opět hovořil o chorvatském státu o rozloze 106 000 km², jenž by byl dostatečně silný a představoval dostatečnou bariéru proti srbským komplotům, přičemž přímluvcem měl být i baron Aehrenthal.³³⁷

Již o pět dnů později pokračoval Frank v psaní Auffenbergovi a popisoval mu pokračování hádek v novinách, kde srbsko-chorvatskou koalici velmi popudil Frankův proslov v Gorné Jelenské 23. srpna 1908 o chorvatské národní otázce. Frankova slova posloužila jako argumenty i pro budapeštské noviny, zejména *Pester Lloyd*, jenž měl blízko k premiérovi Wekerlemu, avšak Frank zdůraznil, že sám na chod tohoto deníku nemá žádný vliv. Naopak noviny spřízněné se srbsko-chorvatskou koalicí na Franka útočily a snažily se jej očernit tím, že od něj daly vídeňské vojenské kruhy ruce pryč, čímž měly oslabit jeho pozici. V dopise zaznívá i Frankův optimismus, podle něhož je na základě dění v posledních dnech v Záhřebu patrné, že i veřejnost si uvědomuje potřebu oprostít se od vlivu srbsko-chorvatské koalice. Zároveň podotýká, že kriminální vyšetřování podvrtné činnosti srbských, vedené na základě

³³⁶ Dopis Moritze von Auffenberga Aloisi Lexovi von Aehrenthalovi z 9. srpna 1908, zámek Rocen u Lublaně, in: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGRIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 134–138.

³³⁷ Dopis Josipa Franka Moritzi von Auffenbergovi z 25. srpna 1908, Záhřeb, in: Tamtéž, str. 141–143.

v jednom z předchozích dopisů zmiňované brožury, začíná pokrývat již téměř všechny politiky, kteří s tímto hnutím souviseli, což ocenil.³³⁸

Frankova slova doplnil Drašković začátkem září, tedy pouhé dva týdny před jednáním v Buchlovicích³³⁹ a měsíc před realizací anexe Bosny a Hercegoviny. Začal pesimistickou poznámkou ke splnitelnosti Frankových plánů a možnosti jejich realizace, jelikož prostředí chorvatské politiky označil za nestálé, kde ústní sliby nikdy neplatí a kde se politické nálady mění každou chvíli. V názoru na postavení srbsko-chorvatské koalice nesdílel Frankův optimismus, jelikož ji považoval za ještě silnější než před procesem, jenž ji navzdory plánům nikterak nepoškodil. Ve věci velezrady byli dle něj doposud vyšetřováni jen málo vlivní lidé, zatímco hlavní představitelé doposud unikali, což se však mohlo změnit, jak usuzoval na základě domněnek od lidí blízkých vládním kruhům, kteří měli informace o cenných materiálech, na jejichž zpracování bude třeba nasadit další vyšetřovatele. Dále se vyjádřil Drašković ostře proti dualismu, který považoval za největší neštěstí, jež kdy habsburskou monarchii postihlo, a které ji permanentně oslabovalo, rovněž Maďary označil za monarchii nepřátelský národ, který pro její posílení neudělal nikdy nic.

V dopise se Drašković zmiňoval o své misi s deníkem *Agramer Tagblatt*, kterou však doposud z důvodu vážné nemoci vydavatele nerealizoval. Obsah této mise nezmiňoval, ovšem zadavatelem označil barona Aehrenthala. Vůči úspěchu jednání s deníkem však neskrýval pesimismus, jelikož svou orientací se stal sympatizantem srbsko-chorvatské koalice. Další řádky Draškoviće opět kritizovaly dualismus, který považoval za nutný zrušit, jinak by mohlo dojít v budoucnu ke ztrátě Bosny a Hercegoviny, Dalmácie, možná i bánského Chorvatska. Spolupráci s bánem Rauchem i celý jeho režim označil za odporný, jelikož je maďarofilský, chrání uherské státní znaky a diskriminuje ty chorvatské. Svě znechucení Uherskem a dualismem dále ilustroval slovy, že je mu již šedesát let a nedožije se dalšího dějství, ovšem byl-li by mladší, raději by se odstěhoval či stal Srbem či Maďarem, jelikož pokud měla dynastie někoho mít ráda, muselo se jednat o protidynastický živel. Zachránit monarchii podle Draškoviće, který sám zastával trialistická stanoviska, šlo pouze odstraněním dualismu, vysláním císařského komisaře, který však nesmí být voják a jenž sjednotí chorvatské země, než Maďaři udělají něco protistátního. Na závěr dodal, že Chorvaté mají čtyřsetletou praxi zachraňovat habsburskou monarchii, čehož jsou připraveni využít i nyní, ocení-li se jejich služby.³⁴⁰

Draškovićův poměrně ostře psaný dopis lze považovat za ukázkou vyhraněného protiuhersky naladěného trialistického smýšlení, jehož cílem bylo co nejvíce oslabit Uhry na úkor silného Chorvatska, jež sjednotí jihoslovanské země v monarchii, a tím i monarchii samotnou, jelikož

³³⁸ Dopis Josipa Franka Moritzi von Auffenbergovi z 30. srpna 1908, Záhřeb, in: Tamtéž, str. 146–147.

³³⁹ Jednání v Buchlovicích či buchlovická dohoda proběhla 15. a 16. září 1908, kde se sešli rakousko-uherský a ruský ministr zahraničí Alois Lexa von Aehrenthal a Alexandr Petrovič Izvolskij, kde mělo Rusko ústně odsouhlasit anexi Bosny a Hercegoviny výměnou za otevření Bosporu a Dardanel ruským válečným lodím.

³⁴⁰ Dopis Josipa Draškoviće Moritzi von Auffenbergovi z 2. září 1908, Záhřeb, in: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGRIČ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 153–157.

Chorvaty považoval za dynastii věrný národ, čehož si však dynastie sama udržováním dualismu nevážila.

Poslední dopis, který napsal Frank Auffenbergovi před anexí, jen krátce psal o tom, že od Aehrenthala nemá nové zprávy, jen že k němu patrně mohlo dojít k diplomatickému obratu. Rovněž se zmiňoval o tom, že měl ministr války požadovat od náčelníka záhřebského vojenského sboru memorandum o třech slovanských župách a ptal se, zda se jedná skutečně o reálnou věc.³⁴¹ Týden po anexi děkoval Frank Auffenbergovi za jeho podporu chorvatských záležitostí, dále mluvil o rozhovoru Josipa Draškoviće s baronem Aehrenthalem krátce po jeho jmenování společným ministrem zahraničních věcí.³⁴² Tehdy, kdy v rámci rozhovoru došlo na chorvatské záležitosti, předložil v rámci svých argumentů Drašković rozhovor s Frankem, ovšem novopečený ministr jej odmítl jako nevhodný. Frank se při vzpomínce na tuto záležitost podivoval, zda nyní (v době anexe Bosny a Hercegoviny) změnil Aehrenthal názor, což osobní poznámkou do rukopisu tohoto dopisu Auffenberg potvrdil, konkrétně měl Aehrenthal změnit stanovisko začátkem července 1908. Frank si odmítání jeho stanovisek vysvětloval bezprostředností, až agresivitou, s níž je prezentoval, dodal však, že záležitosti, patrně týkající se chorvatské otázky, na něž upozorňoval již Aehrenthalova předchůdce Agenora Gołuchowského, nabyly v časech anexe až obrysů hrozby. Následně Frank připustil, že se snaží v době psaní dopisu nedívat na aktuální politické otázky očima vyhraněného nacionalistického šovinisty, nýbrž pragmatickýma očima nakloněnýma kompromisu. Za nejdůležitější věc označil celistvost habsburské monarchie, pevně podporované sjednoceným Chorvatskem, jež je s habsbursko-lotrinským domem sjednoceno nikoliv smlouvami, nýbrž vědomím potřeby sledovat společné zájmy.³⁴³

Krátce po anexi se ozval Auffenbergovi i Drašković, jehož anexe naplnila optimismem a tvrdil, že má zase důvod hledět s nadějí do budoucnosti. Anexi považoval za důkaz velikosti a síly Rakousko-Uherska, jež tímto krokem dalo najevo své probuzení z letargie a to, že stojí za svými mocenskými cíli. Zároveň se říše vymanila z německého stínu a stala se sama sobě pánem, zejména na Balkáně. Vděčný je Drašković ve svých dopisech zejména Aehrenthalovi, jehož považuje za zachránce monarchie, dále ihned dodává, že nyní je potřeba odstranit dualismus a přetvořit koncepčně říši podle německého federalistického modelu, doslova píše o „vícejazyčném Německu.“ Budou-li se události nadále vyvíjet tak, jak pisatel dopisu nastínil, získá Rakousko-Uhersko rozhodující vliv v Rumunsku, Bulharsku, Albánii³⁴⁴ a dalších balkánských státech a Habsburkové budou mít v Konstantinopoli takový vliv, jaký měli v dané době Hohenzollernové ve Stuttgartu a Mnichově. Aby se mohla Vídeň plně účastnit světového obchodu, bylo třeba získat vliv v Egejském, a dále Středozezemím, moři.

³⁴¹ Dopis Josipa Franka Moritz von Auffenbergovi z 21. září 1908, Záhřeb, in: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 160.

³⁴² Do úřadu Aehrenthal nastoupil 24. října 1906.

³⁴³ Dopis Josipa Franka Moritz von Auffenbergovi z 12. října 1908, Záhřeb, in: Tamtéž, str. 161–163.

³⁴⁴ Albánie byla v době psaní dopisu stále součástí Osmanské říše.

Ve věci jihoslovanských záležitostí Drašković dále psal o tom, že není třeba připojit Bosnu a Hercegovinu k Chorvatsku, dokud platí *Nagodba* a dokud je Záhřeb podřízen Budapešti, jelikož by tím došlo i ke zvětšení Uherska, což není žádoucí. Zároveň psal, že ze Srbska se stal anexí doživotní nepřítel, jelikož bylo připraveno o možnost samo anektovat Bosnu a Hercegovinu. Na druhou stranu nesměla Bosna a Hercegovina zůstat dlouho v postavení jistého druhu autonomní korunní země, jelikož by se tím zvětšilo nebezpečí ze strany Bělehradu. Jako nejlepší možnost tak viděl Drašković trialismus, jenž by Chorvatsko dostatečně uspokojil, zároveň by však mělo zůstat bez Dalmácie, jelikož s Dalmácií by mu mohlo příliš narůst sebevědomí a mohlo by začít zvažovat nezávislost. V rámci trialismu by však mohl Záhřeb vyvíjet vliv na Bosnu a Hercegovinu, Dalmácii i Rijeku a být dostatečně silným hráčem. Budou-li výše zmíněné požadavky dodrženy, nezbyde nakonec Srbsku smířit se se situací a snažit se najít s Vídní znovu společnou řeč, nebude-li chtít osamocené čelit ekonomickým sankcím v podobě tzv. prasečí války. Závěrem Drašković ujišťoval Auffenberga, že zmiňované plány mají plnou podporu Chorvatska, a to i politiků srbsko-chorvatské koalice, jež kontaktoval a kteří mu svou podporu vyjádřili, včetně Vladimira Nikoliće, jednoho z čelných srbských politiků koalice. Zároveň dodal, že nastíněné plány podpoří i bosenští Srbové, až naplno poznají výhody, jež jim to přinese.³⁴⁵

Frankovu tažení proti srbské propagandě naslouchal i *Reichspost*, který měsíc po anexi otiskl článek o setkání Čisté strany práva ve Starčevićově domě, přičemž se mělo jednat o setkání všech následovníků Starčevićových myšlenek z Chorvatska-Slavonie, Bosny a Hercegoviny i Dalmácie. Bosnu a Hercegovinu reprezentovali arcibiskup Stadler a mostarský biskup Paškal Buconjić, Dalmácii publicista a etnograf Antun Liepopili, angažující se v této korunní zemi ve prospěch pravašských myšlenek. Frank ve své řeči na tomto setkání oznámil zřízení chorvatské legie v Bosně a Hercegovině, jejímž cílem bylo bojovat proti srbské propagandě v právě anektované zemi.³⁴⁶

V dopise, psaném Auffenbergovi 10. listopadu 1908, se vyjadřoval Frank nejprve krátce o dalších změnách nálady v politických kruzích monarchie vůči jeho straně, kterou nadále obhajoval jako stranu jasně oddanou panovníkovi. Psal, že panovníkova prestiž byla připojením bosenskohercegovského území jednoznačně posílena, zároveň však došlo k mobilizaci Srbů a jejich protirakouské propagandy, jež patrně bude brzy rezonovat i mezi srbskými emigranty v USA. Protisrbské legie, o nichž psal *Reichspost*, prezentoval jako jediného aktéra, který je schopen zabránit šíření srbské propagandy, jež může postupovat přes Bosnu a Slavonii dále do Uher a může mít dalekosáhlé následky. Podíval se rovněž nad logikou maďarských elit, jež brojily proti Chorvatům jako celku i proti Vídni, obviňoval je ze zneužívání situace ve špatnou chvíli, jelikož tyto aktivity mohly monarchii oslabit jako takovou a pomoci tím nepřátelům v Bělehradě. Naopak pochvaly se od Franka dostalo

³⁴⁵ Dopis Josipa Draškoviće Moritzi von Auffenbergovi z 23. října 1908, Záhřeb, in: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 170–176.

³⁴⁶ Reichspost: Unabhängiges Tagblatt für das christliche Volk Österreich-Ungarns, Nr. 306, 6.11.1908, čl. Bildung einer kroatischen Nationallegion gegen serbische Bandeneinfälle nach Bosnien, str. 3.

Aehrenthalovi, jehož i v tomto dopise označil za velkého státníka, dokonce použil příměr „rakouský Bismarck.“

Následující řádky se nesly ve formě vymezení se vůči politickým nepřátelům, konkrétně srbsko-chorvatské koalici a uherským politikům, kteří spolupracovali v nepřátelské kampani proti Frankově straně, jelikož uherské noviny daly koaličním politikům prostor v pomlouvačných člancích proti Čisté straně práva. Její úspěchy nebyly podle jejího předsedy dostatečně oceněny, jelikož udělala spoustu práce v Bosně a Hercegovině, dokázala navázat spolupráci s místním katolickým a částečně i muslimským rolnictvem a nabídnout tak konstruktivního partnera pro špičky monarchie v rámci právě probíhající bosenské anekční otázky. Na závěr listu Frank upozornil, že ve čtvrtek 12. listopadu 1908 měl v deníku *Pester Lloyd* vyjít rozhovor s ním, kde by se měl vyjádřit ke vzniklým nedorozuměním a uvést je na pravou míru, přičemž se dopředu Auffenbergovi omlouval, že se v rozhovoru možná nechal poněkud unést svými emocemi, i ve věci srbsko-chorvatské koalice.³⁴⁷

Na rozhovor Frank upozorňoval i v dalším dopise, 12. listopadu 1908, že má být pořízen následujícího dne, a z dopisu vyplývá, že mu záleželo na tom, aby si jej Auffenberg přečetl.³⁴⁸ Rozhovor samotný vyšel v nedělním vydání deníku *Pester Lloyd* dne 15. listopadu 1908. Frank zde mluvil o četných útocích většiny uherských novin, které označil za nepochopení práce jeho strany i špatného nahlížení na vztahy mezi Uherskem a Chorvatsko-slavonským královstvím. Mluvil o nálepkách, jimiž byla jeho strana nepřátelskými články častována, i o konspiracích, kdo za Čistou stranou práva stojí, ať už vídeňské kruhy, vůdce křesťanských sociálů Karl Lueger, společný ministr zahraničí či války či dvorní kamarila. Tyto kombinace nepřátelských výroků označil za škodlivé a dodal, že jeho političtí nepřátelé často hovoří o trvalém paktu mezi Wekerlem, Rauchem a Frankem, a to na základě jednoho jednání, které Frank s premiérem měl. Naopak zde chválil uherský postoj k anexi; hovořil o postoji uherské delegace k aktu anexe, který označil za vynikající státnický úspěch, kde se uherská vláda zachovala profesionálně. Oproti tomu Frank i v rozhovoru do novin ostře kritizoval srbsko-chorvatskou koalici; prezentoval tu stanoviska, jež psal i Auffenbergovi, tedy že svým chováním koalice posiluje srbskou propagandu a že proto musí Čistá strana práva zasáhnout a celou věc napravit, zdůraznil také, že jen jeho strana zastává čistě chorvatská národní stanoviska. Za potřebné označil rychlé svolání parlamentu a jeho oficiální schválení anexe, stejně tak měl ale prezentovat vůli lidu v této záležitosti, aby jí dodal větší legitimitu. Obecně se rozhovor nesl ve smířlivém duchu vůči Uhersku; Uhersko označil nepřímou za spojence, který pomůže dát anexi punc legitimity i jí podpoří, což pomůže i chorvatskému lidu. Doslova tu označil srbskou státní myšlenku za daleko nebezpečnější než uherskou státní myšlenku. Srbským akcím mohly zabránit pouze již dříve zmiňované chorvatské legie, v jejichž záležitosti uspořádal petici pro dodání zbraní, kterou odeslal společnému ministrovi války, pročez jej zamrzelo, že za peticí nestál uherský tisk svorně jako jeden muž, čímž by zvýšil její

³⁴⁷ Dopis Josipa Franka Moritzi von Auffenbergovi z 10. listopadu 1908, Záhřeb, in: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 190–194.

³⁴⁸ Dopis Josipa Franka Moritzi von Auffenbergovi z 12. listopadu 1908, Záhřeb, in: Tamtéž, str. 196–198.

prestiž a obhájil její potřebnost. Ze sabotáží v tisku vinil srbsko-chorvatskou koalici a socialisty, čímž je obvinil z podpory bratrovražedného boje, iniciovaného šířiteli prosrbské propagandy. Na závěr dodal, že krizi v Evropě, vyvolané anexí, se bude čelit lépe, bude-li lid semknutý v podpoře tohoto aktu.³⁴⁹ Z rozhovoru zde vyčíst, že nejvíce je předseda Čisté strany práva zaměřen proti srbsko-chorvatské koalici a srbskému vlivu, naopak smířlivější je vůči Uhrám, jež si patrně v dobách anexe nechtěl znepřátelit a narušit tak deklarovanou jednotu a svornost, o níž mluvil jako potřebné věci k maximální legalizaci anexe. Podle Mirjany Gross si jednotu politické scény přála i chorvatská veřejnost, jež byla přesvědčena, že kdyby se Strana práva znovu sjednotila na Starčevićových myšlenkách a překonala svůj rozkol, čímž by ve svých řadách měla všechny důležité politické reprezentanty z bánského Chorvatska i Bosny a Hercegoviny, tak by snáze vyjednala s budoucím císařem Františkem Ferdinandem sjednocení všech chorvatských zemí do jednoho celku.³⁵⁰

Nedlouho po vydání rozhovoru se Frank Auffenbergovi svěřoval s tím, že *Obzor*, noviny původní Strany práva, v součinnosti s deníkem *Agramer Tagblatt* jako tiskové orgány spojené se srbsko-chorvatskou koalicí, psaly o Čisté straně práva jako o straně, jež má ve Vídni vždy otevřené dveře a získá zde vždy plnou podporu ke svým krokům, jako tomu naposledy bylo v případě zřízení již zmiňovaných chorvatských legií. Také bylo psáno o tlaku na bána Raucha, jenž měl celé hnutí tiše tolerovat, a že se počítalo s tím, že se legie i Čistá strana práva budou dále rozšiřovat i do Bosny a Hercegoviny a do Dalmácie.³⁵¹

Projekt chorvatské legie patrně narazil na opatrnost společného ministra zahraničí Aehrenthala, jak lze vyčíst z Frankova emoce nabitého dopisu z konce listopadu 1908. Zde psal o tom, že je hanbou bránit založení legií a jejich realizaci, z čehož vinil Aehrenthala, který prezentoval tuto záležitost i ministroví války Schönaichovi, patrně takovými slovy, aby legie zamítl. Frank je nicméně prezentoval jako potřebné, jelikož jedině ony mohou zabránit Srbsku ve vyhlášení války podunajské monarchii, a v případě vyhlášení Bosnu a Hercegovinu efektivně bránit. Aehrenthalův odmítavý postoj si vykládal rovněž tak, že by mohl škodit jeho plánům, protože legie z taktických důvodů odmítl.³⁵²

O tři dny později se již Frank zpovídal ze svého dojetí, které mu přinesli jeho příznivci v bánském Chorvatsku i z řad katolíků v Bosně a Hercegovině, kteří jej prohlásili svým přirozeným vůdcem.³⁵³ V následujícím dopise byla nicméně již opět věnovaná pozornost ohrožení chorvatského národa a expanzovním plánům Srbska, konkrétně např. prohlášení srbského korunního prince Jiřího o „Srbsku až po Jadran“ či řeči o devítimilionovém národu, který měl čítat všechny Srby a Chorvaty dohromady. Jako jedinou stranu, která v této

³⁴⁹ Pester Lloyd, Morgenblatt, Nr. 274, 15.11.1908, čl. Die kroatische Nationallegion. Eine Unterredung mit Dr. Josip Frank, str. 2–3.

³⁵⁰ GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikoaustríjskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 26.

³⁵¹ Dopis Josipa Franka Moritzi von Auffenbergovi z 23. listopadu 1908, Záhřeb, in: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 208–209

³⁵² Dopis Josipa Franka Moritzi von Auffenbergovi z 27. listopadu 1908, Záhřeb, in: Tamtéž, str. 211–213.

³⁵³ Dopis Josipa Franka Moritzi von Auffenbergovi z 30. listopadu 1908, Záhřeb, in: Tamtéž, str. 216–217.

záležitosti neselhala a zastávala čistě prochorvatské postoje, jmenoval Frank opět svou Čistou stranu práva.³⁵⁴

3.2.2 Role Franka a Reichspostu v tzv. velezrádném procesu

Od léta 1908, paralelně s přípravou anexe, probíhaly také přípravy tzv. velezrádného či záhřebského procesu, jenž sledoval dva hlavní cíle. Prvním cílem byla likvidace srbsko-chorvatské koalice, vůči níž jak Frank, tak velkorakouské kruhy usilovně bojovali, a jelikož ani v opakovaných volbách netratila na hlasech, rozhodli se ji odstavit od moci jinak. Druhým cílem pak bylo plánované obhájení anexe Bosny a Hercegoviny i obecné oslabení či kompromitace prosrbského směru v monarchii. O blízké kompromitaci některých předních srbských politiků v bánském Chorvatsku, zejména Svetozara Pribičeviće a Budislava Budisavljeviće na základě brožury agenta – provokatéra Đorđeho Nastiće, si psali již na začátku srpna Auffenberg s Aehrenthalem, přičemž velkou vůli tyto politiky kompromitovat vyjádřil v předchozí korespondenci i Frank.³⁵⁵

Srbsko-chorvatská koalice se dostala v době anexe navíc do sporů s křesťanskými sociály, a v této době začal Funderův *Reichspost* naplno pracovat proti koalici, kterou očerňovala, což se stalo vítanou pomocí Frankovi a belvedérskému okruhu při přípravě velezrádného procesu. Křesťansko-sociální noviny tak opustily předchozí rezervovanost vůči Rauchovi i Frankovi a začaly společně s nimi působit proti společnému nepříteli. Na stránkách *Reichspostu* se tak brzy po rozšíření podunajské monarchie o Bosnu a Hercegovinu začaly objevovat články, pojednávající o nebezpečí velkosrbské ideologie, poměrech v Srbsku po nástupu Petra I. Karađorđevića v roce 1903 a o role srbsko-chorvatské koalice jako spojence těchto kruhů, čímž se stala velkým nebezpečím pro monarchii.³⁵⁶

Na konci října roku 1908 psal *Reichspost* o velkosrbské ideji, přičemž za spoluviníka rozmachu tohoto hnutí označoval i uherskou Stranu nezávislosti, vedenou tehdejším uherským ministrem obchodu Ferencem Kossuthem. Velkosrbské myšlenky vrátil život převrat v Bělehradě v roce 1903, kdy byl brutálně zavražděn král Alexandr Obrenović s manželkou Dragou a nahrazen Petrem Karađorđevićem, přičemž paralelně došlo i k obměně armádních a politických elit, kdy tento obrat měl jednoznačně za důsledek zhoršení vztahů k Vídni. Hlásnou troubou velkosrbské propagandy byl konspirační list *Topola*, za nímž stál tehdejší následník srbského trůnu princ Jiří se svými přáteli, a tento list měl vliv i na sever za srbské hranice. Velkosrbské hnutí bylo označeno jako souborné hnutí všech austrofobních elementů v jihozápadní Evropě, jež podněcovalo srbskou politiku k následujícím osmi stanoviskům: prvním stanoviskem byla potřeba navázat blízké

³⁵⁴ Dopis Josipa Franka Moritzi von Auffenbergovi z 3. prosince 1908, Záhřeb, in: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGRIČ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 232–235.

³⁵⁵ Dopis Moritze von Auffenberga Aloisi Lexovi Aehrenthalovi z 3. srpna 1908, Vídeň, in: Tamtéž, str. 119–122.

³⁵⁶ GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 26.

spojenectví s Černohorským knížectvím a dostat jej pod svůj vliv, aby bylo poslušným vykonavatelem srbské politiky. Druhým bodem byla potřeba se co nejrychleji domluvit s Bulharskem a vyřešit reformu v Makedonii a starém Srbsku,³⁵⁷ aby se odstranily třecí plochy mezi těmito dvěma státy. Ve třetím bodu psal článek o podpoře srbských a prosrbsky nakloněných frakcí v politickém životě bánského Chorvatska a jejich pomoci Kossuthově straně v boji proti monarchii, a těmito frakcemi byly rozuměny především strany podporující rijeckou rezoluci. Čtvrtým bodem byla plná hospodářská emancipace Srbska na Rakousko-Uhersku. Dále byla řeč o potřebě revolucionalizovat Bosnu a diskreditovat zdejší prorakouské politiky, a to prostřednictvím permanentní novinové kampaně, mluvící o nespokojenosti zdejšího pravoslavného i muslimského obyvatelstva s rakousko-uherskou vládou. Šestáým bodem byla potřeba dorozumět se s italskou vládou o záležitostech Jaderského moře i Dalmácie, aby zde nebyly rozbroje mezi Bělehradem a Římem. Předposledním bodem byla iniciativa založit jihoslovanský komitét, sdružující prosrbsky naladěné politiky z Uherska, Chorvatska, Bosny a Hercegoviny a Dalmácie, kteří by úzce spolupracovali se srbskou vládou. Posledním bodem byl plán korunovat srbského krále Petra jako *prvověčnaného*³⁵⁸, čímž by se symbolicky posílila jeho autorita.³⁵⁹

V následujícím odstavci analyzovaného článku byli zastánci rijecké rezoluce z řad srbských politiků v bánském Chorvatsku označeni za srbofily. Svou propagandu, propagující velkosrbské hnutí, měli šířit prostřednictvím listů *Srbobran* a *Novi list*. Frano Supilo byl nařčen, že inkasoval od tiskové kanceláře bělehradské vlády 20 000 rakousko-uherských korun ročně na provoz *Nového listu*, prostřednictvím kterého měl šířit propagandu proti Vídni a Záhřebu. Srbské revoluční bandy *Reichspost* obvinil z řádění v bosenských horách, kde měly plundrovat hospodářství zdejších muslimských begů.³⁶⁰ V politické rovině hrál ve velkosrbských plánech velkou roli později obviněný Svetozar Pribičević, jenž se měl roku 1907 shodnout se srbským ministrem zahraničních věcí Miroslavem Spalajkovičem na tezi, že současná politická, vojenská a ekonomická situace nutila Srbsko mírnit svou velkosrbskou agitaci a hledat určitý *modus vivendi* se svým severním sousedem, díky čemuž byla i sama srbsko-chorvatská koalice v defenzivě a nucena hledat spojence v Budapešti. Následuje obvinění Srbské strany v Bosně a Hercegovině ze spiknutí s Ferencem Kossuthem za účelem společného postupu proti Vídni, a to na základě depeše zmíněné strany uherskému ministru obchodu Kossuthovi.³⁶¹

³⁵⁷ Starým Srbskem se rozumí jádro historického středověkého srbského státu, konkrétně historické regiony Kosovo, Makedonie, Metochije a Raška.

³⁵⁸ Odkaz je patrně na středověkého srbského panovníka Štěpána I., jenž byl roku 1217 jako původně velký župan rašský korunován prvním srbským králem, a akt měl symbolicky znamenat založení slavné srbské dynastie, jež sjednotí všechny Srby do jednoho státu.

³⁵⁹ Reichspost: Unabhängiges Tagblatt für das christliche Volk Österreich-Ungarns, Nr. 298, 29.10.1908, čl. Die Pluralverschwörer. Die Kossuthpartei und Serbien, str. 1.

³⁶⁰ Beg či bej byl osmanský titul pro místního vysokého hodnostáře či úředníka, původně kmenového náčelníka.

³⁶¹ Reichspost: Unabhängiges Tagblatt für das christliche Volk Österreich-Ungarns, Nr. 298, 29.10.1908, čl. Die Pluralverschwörer. Die Kossuthpartei und Serbien, str. 2.

Kossuth na zmiňovaná nařčení ze spojenectví s velkosrbskou koalicí brzy reagoval; jeho slova byla otištěna již o dva dny později, 31. října 1908. Jeho odpověď byla *Reichspostem* uvedena prostřednictvím krátkého odstavce, dle něhož měl Kossuth pouze dvě možnosti, a sice odmítnout míněná nařčení či rezignovat na ministerskou funkci, přičemž si vybral první variantu. Psal, že rozhodně nesouhlasí se spojením své osoby či jím vedené politické strany s velkosrbskou propagandou, argumentoval tím, že s těmito kruhy nikdy nejednal, ani v životě nebyl v Bělehradě. Připustil sice, že program srbského premiéra Nikoly Pašiče z roku 1904 počítají s utvořením srbsko-chorvatské koalice, jež bude prosazovat zájmy Srbska, za kterýmžto účelem bude spolupracovat i s Kossuthem a jeho stranou, což však neznamenovalo, že tomu tak bylo i ve skutečnosti. Argumentoval i tím, že Supilo svou rijeckou rezolucí chtěl pozvednout poměry uvnitř monarchie, a že rovněž deklaroval boj proti starým nepřítelům Rakouska, což podle něj bylo v přímém rozporu s původním tvrzením *Reichspostu*. Rovněž další argumenty proti jeho osobě byly podle Kossuthovy obhajoby vytržené z kontextu; jeho spojenectví s Velkosrby mělo vycházet leckdy pouze z faktu, že sympatizoval s některými body, obsaženými mezi osmy body politického programu velkosrbského hnutí v předchozím citovaném výtisku. Konkrétně se jednalo o sympatie s rijeckou rezolucí či se srbsko-bulharskou celní unií z roku 1906.³⁶²

V návaznosti na článek o spojení Kossutha a velkosrbské propagandy vydalo poslední říjnové číslo *Reichspostu* z roku 1908 souhrn reakcí na něj v bánském Chorvatsku, kde zmiňuje, že převážně ty deníky, jež zastávaly negativní stanoviska vůči srbsko-chorvatské koalici, z něj nadšeně čerpaly. Podle Frankova deníku *Hrvatsko pravo* si měl Svetozar Pribičević dokonce nechat vystavit pas, aby mohl v případě potřeby v tichosti opustit monarchii a emigrovat do Srbska.³⁶³ Vypjatou atmosféru možné války nastiňoval i další článek, hovořící o tom, že srbský král Petr I. měl být příjemcem četných výhrůžných dopisů, jež mu hrozily sesazením a z trůnu, pokud by odmítl podepsat vyhlášení války Rakousko-Uhersku, a byl by nahrazen svým následníkem, princem Jiřím, jenž zastával v této záležitosti radikálnější postoje. Rovněž článek sděloval, že Srbsko má spoustu svých synů, které může v této válce obětovat, jelikož by se jednalo o nadmíru potřebnou věc.³⁶⁴ Článek o výhrůžkách srbskému králi byl následován krátkým textem o srbsko-černohorské vojenské konvenci, která plánovala vytvořit společné vojsko o síle 200 000 srbských a 30 000 černohorských mužů, přičemž by však nešlo tuto sílu použít okamžitě a její výcvik a mobilizace by vyžadovaly další peníze.³⁶⁵

Zmiňované složení článků napovídalo rozjitřené atmosféře krátce po anexi Bosny a Hercegoviny, přičemž *Reichspost* se snažil co nejvíce upozorňovat jednak na nebezpečí ze strany Bělehradu, potažmo Cetinje, jednak na protistátní činnost srbsko-chorvatské koalice, která měla být co nejvíce kompromitována. Rovněž začátkem listopadu přinesl Funderův

³⁶² Reichspost: Unabhängiges Tagblatt für das christliche Volk Österreich-Ungarns, Nr. 300, 31.10.1908, čl. Franz Kossuth leugnet, str. 1.

³⁶³ Tamtéž, čl. Der Eindruck der Enthüllungen der „Reichspost“ in Kroatien, str. 2.

³⁶⁴ Reichspost: Unabhängiges Tagblatt für das christliche Volk Österreich-Ungarns, Nr. 300, 31.10.1908, čl. Antidynastische Kundgebungen, str. 3.

³⁶⁵ Tamtéž, čl. Die serbisch-montenegrinische Militärkonvention, str. 3.

deník další článek, pojednávající o činnosti srbských politiků, zapojených do srbsko-chorvatské koalice. Prostor je zde dán obhajobě Svetozara Pribičeviće, který mimo jiné psal, že se se srbským ministrem zahraničí Spalajkovićem v životě neviděl, ani s ním nejednal, což bylo *Reichspostem* označeno za bohapustou lež. Dále přechází vídeňský deník do argumentačního protiútoky – připomíná Pribičevićovi a Supilovi, že spolu s dalšími poslanci Frankem Potočnjakem a Edmundem Lukiničem napsali srbskému královskému generálnímu konzulovi Petkovićovi dopis, v němž mu nabízeli své služby. Na základě tohoto dopisu pak zmínění politici měli navázat kontakt s politickými špičkami Srbského království, od nichž měli dále pobírat i peníze, a článek oba politiky vykreslil primárně jako lidi jednající ve prospěch cizího státu.³⁶⁶ Podobná obvinění se objevovala na stránkách *Reichspostu* i nadále.³⁶⁷ Útoky proti Kossuthovi si měl objednávat sám František Ferdinand, který chtěl dokázat, že je velezrádce, a zdrojem pro tuto kampaň byly falzifikáty, které posílal Aehrenthal Broschovi.³⁶⁸

Činný v dodávání kompromitujícího materiálu byl nadále i Frank. Prvního únorového dne roku 1909 upozornil Auffenberga na periodikum *Novosti*, jež vycházely každé ráno. O nedělích a svátcích vycházely v nákladu 15 000 kusů, o sobotách v nákladu 8 000 – 10 000. Jelikož se jednalo o velice levný deník s vysokým nákladem, měl vysoký dosah a čtenost, což zvyšovalo jeho nebezpečí. Frank jej popsal jako médium sloužící srbsko-chorvatské koalici, vykazující tendence velkosrbské propagandy.³⁶⁹

Když se ve věci velezrádného procesu, jenž byl na jaře 1909 ve fázi sbírání důkazů proti obviněným, vyjádřil uherský ministr pro chorvatské záležitosti Gejza Josipović pro možnost uvažovat o amnestii vzhledem k měnícím se politickým okolnostem.³⁷⁰ Takovou eventualitu považoval Frank za zradu svých ideálů a neskrýval zklamání, jelikož i vysoce postavení členové jeho strany mu vysvětlili, že amnestie by vzbudila všeobecné nadšení mezi Chorvaty a Srby a taková událost by velmi otřásla postavením Čisté strany práva. Frank se cítil nedoceněn, psal o tom, že celý svůj život se snažil organizovat stranu věrnou dynastii i habsburské monarchii, v rámci které chtěl vybudovat silné a loajální Chorvatsko, a že je skandál, že i s velezrádci se jedná lépe než s ním a jeho spolustraníky, kteří přitom vyvíjejí

³⁶⁶ Reichspost: Unabhängiges Tagblatt für das christliche Volk Österreich-Ungarns, Nr. 304, 4.11.1908, čl. Pašić, Supilo und Genossen. Weitere Aufdeckungen, str. 2.

³⁶⁷ Viz např. vydání ze dnů 4., 6., 7., 21. listopadu a 12. prosince 1908, cit. dle GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikoaustríjskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 26.

³⁶⁸ GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikoaustríjskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 26.

³⁶⁹ Dopis Josipa Franka Moritzi von Auffenbergovi z 1. února 1909, Záhřeb, in: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGRLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 261–262.

³⁷⁰ 25. března 1909 byla Ruskem oficiálně uznána anexe Bosny a Hercegoviny, čímž byla zažehnána anekční krize i nebezpečí války, a proces se začal stávat spíše ostudou, protože se začala objevovat vyjádření podobná zmiňovanému vyjádření ministra Josipoviće, srovnej VALČEVSKÁ, Klára, Záhřebský velezrádný proces a jeho ohlas v dobovém chorvatském tisku. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno, 2012, str. 16.

aktivity ve prospěch monarchie. Předmětem jeho kritiky byl i ministr Josipović, jenž vedl boj proti Chorvatům, proti bánu Rauchovi a byl příznivcem rijecké rezoluce.³⁷¹

Podobně hořký dopis napsal Frank i Aehrenthalovi počátkem dubna 1909, kde sděloval své pocity při čtení uherských novin, jež počítaly s tím, že uherský premiér a někdejší chorvatský bán Khuen-Héderváry plánuje jednání a následnou dohodu s představiteli srbsko-chorvatské koalice, což by pro ni znamenalo převzetí moci nad bánským Chorvatskem a zasazení smrtelné rány Čisté straně práva. Takový scénář by znamenal špatné časy pro Chorvatsko, které by příslušníci srbsko-chorvatské koalice předhodili jeho nepřátelům. Pesimistické vyznění dopisu dále podtrhuje i Frankova nemoc, o které se taktéž zmiňuje a která jej oslabovala.³⁷²

Velezrádný proces nakonec dopadl ostudou, přičemž byl ukončen v dubnu 1910. Tehdy se obhájci odvolali proti verdiktu, který předtím obžalované odsoudil k vězení, a soud svolil k obnovení procesu a zrušení původního rozsudku. Obvinění byli propuštěni na svobodu a další soudní řízení již nepokračovalo.³⁷³ V únoru téhož roku byl odvolán bán Pavao Rauch, jehož pozice se stala velmi nestabilní již při nástupu Khuen-Héderváryho do funkce uherského premiéra měsíc předtím.³⁷⁴ V době Rauchova mocenského pádu se objevilo jméno Josipa Franka mezi kandidáty na nového bána; velkorakouské kruhy jej na tento post zvažovali v období let 1909–1910 víckrát, protože jej považovali za politika oddaného dynastii i následníkovi trůnu.³⁷⁵ Na Nový rok 1910 předala delegace, vedená Frankovým synem Vladimírem, vojenské kanceláři Františka Ferdinanda memorandum, podporující nástup Čisté strany práva k moci v Chorvatsko-slavonském království, jelikož se jedná o jedinou stranu schopnou prosadit státoprávní program, na rozdíl od srbsko-chorvatské koalice, která mnohokrát selhala a byla schopna pracovat pouze v podmínkách *Nagodby*. Čistá strana práva zde mimo jiné prohlásila, že je připravena převzít v těžkých časech veškerou odpovědnost za politické dění v bánském Chorvatsku.³⁷⁶

František Ferdinand se nicméně začal od Čisté strany práva a Franka odklánět, jelikož vsadil na Khuen-Héderváryho jako na nového uherského předsedu vlády, v němž viděl člověka, který mu pomůže prosadit všeobecné volební právo i spravedlivé zastoupení jednotlivých národností v uherském parlamentu. Novopečený předseda vlády odmítl nadále pokračovat v podpoře Rauchova a Frankova spojenectví proti srbsko-chorvatské koalici a na bánskou

³⁷¹ Dopis Josipa Franka Moritzi von Auffenbergovi z 13. dubna 1909, Záhřeb, in: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 286–287.

³⁷² Dopis Josipa Franka Aloisi Lexovi von Aehrenthalovi z počátku dubna 1909, Záhřeb, in: MATKOVIĆ, Stjepan, TROGLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907–1910, Zagreb–Split, 2014, str. 296–297.

³⁷³ GABELICA, Mislav, Zagrebačka veleizdajnička parnica 1909. godine, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 46, br. 1, 2014, str.155.

³⁷⁴ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Ban Pavle Rauch i Hrvatska u njegovo vrijeme, in: Povijesni prilozi, god. 18, br. 18, 1999, str. 319.

³⁷⁵ GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 32.

³⁷⁶ Auszug aus dem für den Thronfolger bestimmten Promemoria der kroatischen Rechtspartei, in: CHLUMECKY, Leopold von, Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen, Berlin, 1929, str. 197–199.

stolici jmenoval svého přítele, Nikolu Tomašiče, s čímž však následník trůnu nesouhlasil a později prohlašoval, že jej Khuen postavil před hotovou věc a nemohl výběr nového bána nijak ovlivnit.³⁷⁷

Režim bána Tomašiče, jenž byl považovaný za spojence srbsko-chorvatské koalice, uštědřil velkou ránu Frankovi a jeho straně, která částečně zachránila své postavení fúzí s klerikálními skupinami okolo listu *Hrvatstvo*, jež ovšem chtěly stranu přetvořit k jinému obrazu, kde již nebude místo ani pro Franka, ani pro jeho vize. Poslední rok Frankova života se tak v politické rovině nesl ve znamení hádek s Milem Starčevićem, bývalým členem Čisté strany práva, který se nyní vrátil a chtěl stranu více klerikalizovat a oprostit od Frankem prosazovaného programu. Josip Frank zemřel 17. prosince 1911 a s ním odešel hlavní přímluvce spolupráce této strany s belvedérským okruhem. Již během posledních měsíců života Josipa Franka i nedlouho po jeho smrti probíhal mezi Čistou stranou práva a Belvederem oboustranný rozchod; zatímco Mile Starčević, který ve straně převzal rozhodující slovo, již nechtěl stranu jako nástroj mocenských zájmů Františka Ferdinanda, vyjádřil se opakovaně i následník trůnu a jeho pobočníci negativně vůči možnosti „slovanizovat“ monarchii či zavést trialismus.³⁷⁸

Auffenberg na Franka zpětně zavzpomínal několika slovy ve svých pamětech, vydaných po první světové válce. Zmínil zde, že naposledy jej navštívil v roce 1910, kdy byl již předseda Čisté strany práva velmi nemocným mužem. Při zhodnocení Frankovy kariéry tehdy již bývalý ministr války a vojevůdce psal, že byl statečným a nadšeným bojovníkem za svou myšlenku, která mohla najít své místo v rámci habsburské monarchie. Dále ocenil jeho velké pracovní nasazování i ochotu přinášet vlastní oběti, avšak jeho cíl, za který celý život bojoval, mu byl odepřen.³⁷⁹

3.3 Návrh volební reformy bána Nikolý Tomašiče

Nikola Tomašič byl nastoupil do funkce bána Chorvatsko-slavonského království 5. února 1910, kdy vystřídal Pavla Raucha, kompromitovaného velezrádným procesem i autoritativním způsobem vlády. Tomašič byl znám jako *Bán učenec*, jelikož před nástupem do této politické funkce působil jako univerzitní profesor a ovládal spoustu cizích jazyků. Na stránkách *Reichspostu* se nicméně s příliš vřelým přijetím nesetkal; kritizován zde byl jako odpadlík, jelikož se rozvedl a konvertoval k pravoslaví za účelem možnosti uzavření dalšího sňatku.³⁸⁰ Deník křesťanských sociálů jej představil jako politického nominanta Chorvatské národní strany, jež byla názorově neukotvená a měnila svá stanoviska, jak se jí zrovna hodilo, což jí nikterak neuškodilo, jelikož uherská vláda jí prostřednictvím v Chorvatsku platícího

³⁷⁷GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 34.

³⁷⁸Tamtéž, str. 37–39.

³⁷⁹AUFFENBERG VON KOMARÓW, Moritz von, Aus Österreichs Höhe und Niedergang, München, 1921, str. 128.

³⁸⁰GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 34.

volebního systému vždy zařídila dostatečný počet hlasů, čímž byl z názorové povrchnosti nepřímo nařčen i Tomašić. Po kritice stranické příslušnosti byl však kritizován jeho rozvod a rozchod s katolickou vírou, což bylo označeno jako hřích z minulosti, jež by mu neměl být zapomenut a který bude trnem v oku statečnému chorvatskému národu, jemuž měl nový bán vládnout, rovněž bylo jeho jmenování označeno za velmi chybnou politickou taktiku. Ostří kritiky se dále stupňovalo; Tomašić byl skrze nově přijatou víru přímo označen za Srba, následně bylo jeho jmenování ostře kritizováno s argumentem, že je obrovskou urážkou pozice bána, který představoval vznešeného zástupce císaře, pověřeného spravovat vznešený, statečný katolický chorvatský národ, když ji měl zastávat Srb. Článek predikoval, že proti novému bánovi se postaví nejen obě pravašské strany, ale patrně i strany srbsko-chorvatské koalice. Na závěr reflexe změny ve funkci chorvatského bána psala, že Chorvatsko-Slavonie hraje v budoucnosti monarchie klíčovou roli, a má-li jí dostát, musí být řízeno silnými politickými osobnostmi, nikoliv lidmi fatálně zkompromitovanými, jak byl prezentován Tomašić.³⁸¹

Tomašić nebyl oblíben ani v belvedérských kruzích, jimž byl poslán ostře kritický anonymní spisek, napadající bánem navrhovanou volební reformu. Dopředu bylo řečeno, že návrh vzbudil velký odpor chorvatských opozičních katolických stran, včetně Čisté strany práva, jež byly odhodlány jej všemožně blokovat, včetně možnosti obstrukcí. Podstata reformy spočívala ve snížení daňového censu z 60, respektive 30 korun na 10, respektive 6 korun, což by pětinásobně zvýšilo počet voličů.³⁸² Katoličtí Chorvaté měli podle spisku blokovat reformu proto, že jsou proti degradaci censu, avšak i přes tento odpor byl chorvatský bán přesvědčen, že návrh potěší Františka Ferdinanda.³⁸³

Poukazováno bylo na nespravedlnost reformy pro Chorvaty; zatímco v čistě chorvatských katolických okrscích reprezentoval jeden poslanec 30 000–40 000 obyvatel, v srbských stačilo 20 000. V majoritně chorvatském Záhřebu by tak volilo 560 000 voličů sedmnáct poslanců, zatímco ve většinově srbském okrsku Srem stejný počet poslanců volilo pouze 380 000 voličů. Dále např. chorvatský Varaždín dodával *Saboru* devět poslanců 270 000 hlasy, avšak srbský okrsek Lika, kde volilo 208 000 lidí, reprezentovalo deset poslanců. Reforma tak jednoznačně zvýhodňovala Srby a promaďarsky orientované voliče na úkor katolických Chorvatů. Zemský sněm v Záhřebu už po reformě nebude možné považovat za skutečného reprezentanta vůle obyvatelstva království, jelikož určité skupiny obyvatel, zejména Srbové a Maďaři, tu budou mít větší slovo než Chorvaté. Dalo se také říci, že jeden srbský hlas by měl dle návrhu obecně váhu dvou chorvatských hlasů. V mnoha okrscích by tak Tomašić předhodil chorvatské obyvatelstvo Srbům na milost a nemilost.³⁸⁴

³⁸¹ Reichspost: Unabhängiges Tagblatt für das christliche Volk Österreich-Ungarns, Nr. 35, 5.2.1910, čl. Nikolaus von Tomašić, str. 1.

³⁸² Z původních 50 000 voličů by byl počet reformou zvýšen na 250 000.

³⁸³ Die Wahlreform in Kroatien, verfasst von Nikolaus von Tomasic, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 115–8, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 1–2.

³⁸⁴ Tamtéž, str. 2–3.

Po srovnání dalších okrsků a nevýhodnosti rozložení pro chorvatské obyvatelstvo konstatuje anonymní autor spisku, že Tomašićova reforma by vytvořila v bánském Chorvatsku stejně nespravedlivé podmínky, jaké panovaly v Uhrách ve vztahu politické reprezentace Maďarů a ostatních národností. Z celkového počtu 88 volebních okrsků tak bude celých 36, kde se chorvatské obyvatelstvo s jistotou ocitne v pozici menšiny, a to čistě díky nastavení hlasování. Kromě toho v pěti dalších okrscích byla chorvatská katolická většina tak těsná, že i tyto bylo třeba považovat za ztracené. Dva další okrsky byly národnostně rozdělené tak, že Chorvaté zde tvořili 60%, zatímco Srbové 40%. I tyto byly ohroženy, zejména díky Chorvatům, kteří se však považovali za Srby.³⁸⁵

Jako absolutně jisté se tak pro Chorvaty ve světle Tomašićovy reformy jevílo pouze 45 okrsků z celkových 88, tedy velmi těsná většina. Dále se muselo počítat s tím, že i v dalších okrscích mohli situaci v neprospěch Chorvatů vychýlit Chorvaté, jež se však cítili jako Srbové. Bylo tak naprosto jasné, že po uvedení této reformy do praxe by Srbové získali v bánském Chorvatsku většinu, a bylo by velmi idealistické si myslet, že srbská většina bude svolná vůči chorvatským návrhům, či že bude respektovat jejich politická přání. Jako příčinu vytvoření této reformy viděl analyzovaný spisek z pozůstalosti Františka Ferdinanda agresivní útoky katolického tisku, včetně *Reichspostu*, na Tomašićovu osobu, který v rámci odplaty vymyslel koncept, jenž by katolické Chorvaty co nejvíce znevýhodnil. Neuvědomil si však, že jím prosazovaná srbsko-chorvatská koalice by ve světle reformy neuspěla, naopak by většinu získali obecně Srbové, kteří by nepotřebovali ani zmiňovanou koalici. Zohledněna byla i proměna politické situace; zatímco někdejší bán Khuen-Héderváry si mohl dovolit Srbům nadržovat, jelikož výsledkem bylo, že ze srbského krále Milana I. Obrenoviće se stal rakouský vazal, avšak v době působení *bána učence* hledal bělehradský dvůr Karađorđevićů spojence v Petrohradu, na čemž by nic nezměnily ani případné prosrbské ústupky Záhřebu. Na závěr autor spisku psal, že kdyby v dané době bán Tomašić prosadil pomocí srbsko-chorvatské koalice svůj šílený reformní plán, dopustil by se zločinu proti nejposvátnějším zájmům monarchie, a nechť Bůh tomuto projektu zabrání.³⁸⁶

Ke kritice svého nástupce se přidal i Pavao Rauch, jehož kritické pojednání o činnosti Nikoly Tomašiće je uloženo v pozůstalosti Františka Ferdinanda. Sesazený maďaronský bán Rauch psal, že přístup Tomašiće k bánské funkci je v přímém rozporu se zažitou praxí, kdy má být bán nanejvýš neutrálním politickým činitelem. Rauch označil Tomašiće za příznivce trialismu, což bylo chybou, dále tento koncept označil za nanej výšcitlivé téma, jehož zastánce se do takto vysoké funkce nehodí, a podivil se nad vůlí uherského premiéra Khuena-Héderváryho, že Tomašiće do čela Chorvatska jmenoval.³⁸⁷

³⁸⁵ Die Wahlreform in Kroatien, verfasst von Nikolaus von Tomasic, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 115-8, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 5.

³⁸⁶ Tamtéž, str. 6–7.

³⁸⁷ Memorandum über die Zustände in Kroatien, verfasst von Paul Baron Rauch, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 114–15, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 2–3.

Vládu v bánském Chorvatsku, reprezentovanou Tomašičem i srbsko-chorvatskou koalicí, považoval Rauch za fanaticky protimaďarskou, což doložil zejména odvoláním Dragana Trnského z funkce ředitele sekce pro kult a vzdělávání. Další argumenty se nesly v duchu srovnávání mentality obou národů, Srbů a Chorvatů. Baron Rauch se označil za rozhodného oponenta tvrzení, že Srbové a Chorvaté jsou dva navzájem velmi blízké národy, mající jen dílčí rozdíly. Naopak psal, že rozdíly mezi nimi jsou propastné; v Srbech dřímala jejich orientální mentalita, zakořeněná v nich historií a vycházející z jejich dějinných zkušeností. Strossmayerovu politiku, kladoucí si zacíl obrátit Srby na katolictví prostřednictvím jednotné jihoslovanské myšlenky, pokládal bývalý bán za velkou chybu. Chybu dělali ve svém úsudku i uherští politici, když soudili Srby v Chorvatsko-slavonském království podle Srbů v integrálním Uhersku, neboť Srbové v Uhrách byli orientální kulturou ovlivněni mnohem více než Srbové v bánském Chorvatsku, jelikož ti pocházeli z bývalé vojenské hranice, díky které pochytili mnohé z rakouské mentality. Avšak ani Srbové v bánském Chorvatsku nebyli v očích barona Raucha vůči monarchii příznivě nakloněni, naopak je obviňoval z iredentismu a snah připojit se k Srbsku, pročež bylo třeba se jich vyvarovat a obecně všude v jihoslovanských oblastech protěžovat katolické Chorvaty na úkor pravoslavných Srbů.³⁸⁸

Rauch upozorňoval vojenskou kancelář Františka Ferdinanda i na chystanou reformu, kterou plánovala tehdejší chorvatská vláda v součinnosti s bánem Tomašičem, a jež by představovala pro monarchii velké nebezpečí, jelikož by jejím prostřednictvím Srbové, ovládající srbsko-chorvatskou koalici, prosazovali své zájmy, které se neslučovaly se zájmy monarchie. Jako nejlepšího bána doporučoval Rauch bývalého vrchního státního žalobce Alexu von Vancaše. Jako vysoký státní úředník se totiž těšil všeobecné vysoké úctě, politicky byl navíc podle Raucha bezbarvý, čímž u něj byly vyloučeny potenciální kontroverzní politické kroky. Tím, že by postupoval jako neutrální úředník, by navíc nejlépe dostal předpokladům, kladeným funkci bána.³⁸⁹

3.4 Návrh polního podmaršálka Emila Woinowiche k řešení jihoslovanské otázky jakožto příklad trialistického řešení

Jedním z návrhů, představujícím mírové řešení jihoslovanské otázky s využitím trialismu, byl návrh polního podmaršálka Emila Woinowiche, majícího zkušenosti s působením na Balkáně. Před analýzou politické situace a samotným návrhem řešení jihoslovanské otázky se zabýval Woinowich historií etnologických vztahů na Balkáně. Svě znalosti z etnografie čteně využil při sepisování tohoto dokumentu.

Srby a Chorvaty označil Woinowich za dvě větve, vycházející ze společného základu, kmene Slovanů. Pozdější rozdělení na Srby a Chorvaty přičítal rozličným historickým vlivům, jimž byli

³⁸⁸ Memorandum über die Zustände in Kroatien, verfasst von Paul Baron Rauch, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 114-15, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 8.

³⁸⁹ Tamtéž, str. 11.

vystavování, stejně jako zcela odlišné historii, již si prošli, a jako historickou paralelu nabídl rozdělení Gótů na Ostrogóty a Vizigóty. Bosnu a Hercegovinu označil zanárazníkový stát, kde se mísil východní vliv se západním.³⁹⁰

Přítomnost Srbů v Chorvatsku, Slavonii a Uhrách vysvětluje etnickými přesuny v uplynulých stoletích, kdy Srbové migrovali pryč z Osmanské říše do severnějších oblastí. Osmanským dědictvím byly více či méně dotčeny všechny jihoslovanské národy, nejvíce však bylo patrné v Bosně a Hercegovině, čehož dokladem byla více než třetina zdejšího obyvatelstva, hlásící se k islámu.³⁹¹ Opomenuty nebyly ani kulturní rozdíly. Za nejkulturnější lidi označil Woinowich oblasti dlouhodobě patřící k habsburské monarchii, konkrétně geograficky zasazené severně od řeky Sávy. Následovalo Srbské království, Dalmácie, Bosna a Hercegovina, a nejméně byla kultura rozšířena v Černé Hoře. Všem zohledněným zemím byl společný zemědělský charakter. Jako rysy typické Jihoslovanům vyjmenovává Woinowich inteligenci, dobrou fyzickou a vojevůdcovské schopnosti. Za odvrácené charakterové vlastnosti naopak označil lenost, vychloubačnost a převahu fantazie nad smyslem pro realitu, což bylo nejmarkantnější u Srbů, kteří tento rys přejali od Turků, kteří shodně se Srby mají tendence tíhnout k fatalismu.³⁹²

Po výčtu etnografických analýz přechází ve svém pojednání Woinowich k politické situaci na západním Balkáně. Přičlenění Bosny a Hercegoviny k Rakousko-Uhersku jako společnou zemi, případně debaty nad rozdělením této provincie napůl mezi Rakousko (Bosna) a Uhersko (Hercegovina) označil jako nikoliv řešení, nýbrž počátek období politické nestability v regionu. Ve střednědobém horizontu tak je třeba připravit jiné řešení, jež by narovnálo státoprávní poměry tak, aby Bosna a Hercegovina nezavdávala příležitosti ke komplikacím ve vztazích habsburské monarchie s ostatními státy, stejně tak aby nedávala příčinu vnitřním komplikacím.

Před popisem řešení jihoslovanské otázky bylo Woinowichem předestřeno, že u Srbů ani Černošců neexistuje pocit dynastického spříznění s národem, na rozdíl od habsburské monarchie, a že zdejší panovnické domy Karađorđevićů a Petrovićů-Njegošů stojí na nejisté půdě, tudíž by jejich pád nepředstavoval pro politické ovzduší v tomto regionu přílišný problém. Následuje zmínka o spojení Srbů a Chorvatů, staré myšlenky, rezonující mezi jihoslovanskou inteligencí již od první poloviny 19. století a konkrétně prezentované

³⁹⁰ Gedanken über die Lösung der südslavischen Frage, Studie von Emil von Woinovich, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 115–13, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 1.

³⁹¹ V souvislosti s vypočítáváním jednotlivých národností v jihoslovanských korunních zemích zpracoval polní podmaršálek Woinowich etnografickou tabulku, vypočítávající podíl Srbů a Chorvatů v nich. V Chorvatsku-Slavonii představovali Chorvaté 1 500 000 obyvatel, zatímco Srbové 600 000. V Bosně a Hercegovině žilo ve světle Woinowichovy studie 550 000 Chorvatů, 340 000 Srbů a 550 000 muslimů, kde zajímavou je vyšší cifra Chorvatů než Srbů, rozcházející se s ostatními pracemi, obecně kladoucí Chorvaty do pozice nejméně početného ze tří hlavních národů této země. V Dalmácii Chorvaté čítali 500 000 osob, zatímco Srbové pětinu. V případě Srbska a Černé Hory považuje autor studie všechny obyvatele obou států za Srby; v Srbsku 2 400 000 obyvatel, v Černé Hoře 200 000. Viz tamtéž, str. 4.

³⁹² Tamtéž, str. 5.

ilyrismem. V praxi by tento koncept znamenal spojení Chorvatska, Slavonie, Dalmácie a Bosny a Hercegoviny do jednoho celku, z něhož by se vedle Rakouska a Uherska stala třetí část monarchie. Tento celek by měl disponovat vnitřní autonomií, ovšem pokud šlo o věci zahraničních vztahů a armádních záležitostí, musely by existovat nedělitelné vazby na centrální vládu ve Vídni. Dále by bylo třeba zajistit, aby si tento autonomní celek, čítající 4 250 000 Slovanů, osvojil rakouskou kulturu a uvažování, skrze které by byl imunní vůči vlivům Bělehradu a Cetinje.

V předcházejícím odstavci představený koncept by měl v očích jeho autora výhodu, že by v něm obsaženou přestavbu monarchie bylo možné prezentovat jako vnitropolitickou záležitost, navíc by vyhovoval i návrhu určitých mocností na zajištění autonomie Bosny a Hercegoviny.³⁹³

Nepodařilo-li by se uvést výše navrhované řešení do praxe, doporučoval jej Woinowich nahradit jiným, radikálnějším. To by dosadilo do čela Bosny a Hercegoviny, jež by se nacházela v postavení autonomního celku v rámci monarchie, některého z habsburských arcivévodů, čímž by se oddálila hrozba anexe této provincie Srbskem či Černou Horou. Tento prozatímní stav by měl setrvat přibližně čtyři až pět let, a poté by měla být takto prozatímně spravovaná provincie připojena k v rámci monarchie již existujícímu jihoslovanskému celku, který by tvořilo Chorvatsko, Slavonie a Dalmácie. Následně by měla Vídeň skrze tento stát vyvíjet, nejlépe mírumilovně, tlak na Srbsko a Černou Horu, a postupně tak tyto dva státy naplno připoutat do své mocenské sféry. Podařilo-li by se tento program naplno realizovat tak, jak jej jeho autor představil ve své studii, zaslané vojenské kanceláři Františka Ferdinanda, byla by pro Rakousko-Uhersko jihoslovanská otázka definitivně vyřešena.³⁹⁴ V konfrontaci se závěry historického bádání je však třeba říci, že následník nebyl případné možnosti připojení Srbska k monarchii nakloněn; nechtěl připojit ani kilometr čtvereční srbské půdy, jelikož by to mohlo zhoršit vztahy s Ruskem, což si arcivévoda rozhodně nepřál. Připojení Srbska k Rakousko-Uhersku nebyli nakloněni ani další lidé z okolí následníka trůnu; např. sekční šéf bosenské zemské vlády Adalbert Shek tento krok označil za „holé šílenství,“ protože těžko by se s připojením k podunajské monarchii smířil srbský národ, zakládající si na své nezávislosti a žijící dlouhá staletí pod osmanskou nadvládou, z níž se teprve nedávno vymanil.³⁹⁵ Woinowichovo pojednání však i navzdory patrně negativnímu přijetí ze strany vojenské kanceláře Františka Ferdinanda představuje propracovanou studii, představující trialismus jako nástroj k řešení jihoslovanské otázky, i argumenty v jeho prospěch.

³⁹³ Gedanken über die Lösung der südslavischen Frage, Studie von Emil von Woinowich, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 115–13, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, karton 15, str. 8.

³⁹⁴ Tamtéž, str. 8–9.

³⁹⁵ KISZLING, Rudolf, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este, Graz – Köln, 1953, str. 236.

3.5 Postavení jihoslovanských zemí v Popoviciho Spojených státech Velkého Rakouska

Kniha *Spojené státy Velkého Rakouska. Politická studie k řešení národnostní otázky a státoprávní krize v Rakousko-Uhersku* představuje studii k řešení problematické situace v podunajské monarchii, kterou plánuje přetvořit ve federativní stát, kde jednotlivé federativní státy by byly řešeny na základě etnických hranic. Autorem knihy byl sedmihradský Rumun Aurel Constantin Popovici, jenž udržoval vztahy s belvedérským okruhem, jelikož pro svou jasně proněmeckou a provídeňskou orientaci se Popovici jevil Františku Ferdinandovi jako přirozený spojenec v boji proti Maďarům. Studie byla vydána v době, kdy probíhala v Uhrách krize, způsobená změnou vládnoucí strany, jelikož dlouhodobě vládnoucí Liberální strana byla poražena Stranou nezávislosti.³⁹⁶

Státoprávně vycházel Popovici z federalizačních návrhů Františka Palackého, které dále rozvedl. Z politických konceptů jej ovlivnil sociální darwinismus, v souladu s nímž se měly vyvíjet jednotlivé národy. K vývoji národnostní otázky přistupoval deterministicky, jelikož vítězství národnostního principu jako rozhodujícího hlediska při transformaci monarchie považoval za nevyhnutelný proces, jelikož vycházel z přirozeného práva jednotlivých národů na sebeurčení. Celou záležitost později diskutoval i s Františkem Ferdinandem a majorem Broschem, aniž by dotyční věděli, že pro návrh federalizace se vyjadřují i sociální demokraté, jež se s ním z velké části shodovali.³⁹⁷

Obecně koncepce předpokládala kompromis mezi vyhraněným centralismem a vyhraněnou federalizací; reálná politika měla být prováděna na základě centralismu, federalismus byl klíčový pro vztah k jednotlivým národnostem.³⁹⁸ V knize otevřeně přiznal, že Spojené státy Velkého Rakouska by z národů monarchie nejvíce ocenili Němci, Slované a Rumuni. Rovněž však přiznal pesimismus, že možnost prosazení této reformy parlamentní cestou, tedy odhlasováním rakouským i uherským parlamentem, byla velice nepravděpodobná, tudíž přiznal, že pomocí parlamentu Velké Rakousko nešlo. Nepomohli by ani právníci či soudci, kteří by vždy nadržovali některé z národností, i v závislosti na národnosti vlastní, pročez jediným povoláním a nestranným soudcem označil císaře. Právě císař měl pomocí oktroje Spojené státy Velkého Rakouska realizovat.³⁹⁹

³⁹⁶ HOLLÝ, Karol, Návrh federalizácie habsburskej monarchie v diele Spojené štáty Veľkého Rakúska od Aurela Popoviciho, in: Historický časopis, roč. 60 (2012), č. 3, str. 502–503.

³⁹⁷ VEROSTA, Stephan Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund 1897-1914, Wien, 1971, str. 241, srovnej s HOLLÝ, Karol, Návrh federalizácie habsburskej monarchie v diele Spojené štáty Veľkého Rakúska od Aurela Popoviciho, in: Historický časopis, roč. 60 (2012), č. 3, str. 505.

³⁹⁸ HOLLÝ, Karol, Návrh federalizácie habsburskej monarchie v diele Spojené štáty Veľkého Rakúska od Aurela Popoviciho, in: Historický časopis, roč. 60 (2012), č. 3, str. 509.

³⁹⁹ POPOVICI, Aurel, Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn, Leipzig, 1906, str. 328–329.

Popovicího koncepce počítala s přetvořením habsburské monarchie do federativního státu, složeného z patnácti celků, jež odpovídaly etnickým hranicím. Jihoslovanský prostor byl v návrhu pokryt Chorvatskem, jež se mělo skládat ze samotného bánského Chorvatska, Dalmácie, chorvatské části Istrie, Rijeky a Mezimuří, dále Kraňskem, jež mělo obsahovat všechny oblasti se slovinským obyvatelstvem, a Vojvodinou, složenou ze srbské části jižních Uher. Bosna a Hercegovina zde zmíněna nebyla, jelikož kniha vyšla dva roky před anexí.⁴⁰⁰ V kontextu jihoslovanské problematiky lze Popovicího knihu označit za koncept vstřícný Chorvatům, jelikož jim přiznával spojenou Dalmácii i bánské Chorvatsko, navíc se zárukou Rijeky i chorvatských osídlení na Istrii. S žádnou srbskou enklávou uvnitř Chorvatska vůbec nepočítal, jedinou srbskou zemí byla již zmíněná Vojvodina.

Plán se setkal s kladným přijetím mezi představiteli belvedérského okruhu; své sympatie mu vyjádřil šéfredaktor *Reichspostu* Friedrich Funder či publicista a historik Theodor von Sosnosky. Dalšími podporovateli byli například německý liberální historik Richard Charmatz a říšskoněmecký historik Wilhelm Schüßler. František Ferdinand se nicméně nikdy přímo ve prospěch tohoto konceptu nevyjádřil, což však mohlo souviset i s jeho zdrženlivostí z titulu funkce následníka trůnu.⁴⁰¹ *Spojené státy Velkého Rakouska* našly určitou odezvu i v programu nástupu Františka Ferdinanda na trůn z roku 1911, kde se o nich mluví v souvislosti s přednostmi tohoto návrhu. Podle Brosche bylo třeba ocenit na Popovicího návrhu složku centrální vlády, centrálního parlamentu, dalekosáhlé zemské autonomie a odtržení Chorvatů, sedmihradských Rumunů a Slováků od Uherska.⁴⁰²

Milan Hodža vzpomínal na Popovicího a jeho knihu jako na dobrý plán, který však přišel pro Chorvaty a Srby příliš pozdě, jelikož byli příliš zklamaní stavem vycházejícím z *Nagodby*. Popovicí podle Hodži původně počítal ve svém návrhu zahrnout Srby a Chorvaty do jednoho společného celku, avšak knihu dokončil již na podzim roku 1905, kdy byla rijecká rezoluce teprve čerstvou, stejně tak bylo rok před volbami do chorvatsko-slavonského zemského sněmu, jež potvrdil vítězství srbsko-chorvatské koalice.⁴⁰³

3.6 Proměna postoje belvedérského okruhu k jihoslovanské otázce v reflexi programu nástupu na trůn

Důležitým dokumentem, ilustrujícím možné postupy a kroky Františka Ferdinanda po nástupu na trůn, je tzv. program pro změnu na trůně. Jedná se o cenný materiál i proto, že se jedná o oficiální koncept, vypracovaný vojenskou kanceláří s účelem jej veřejně publikovat, čímž se odlišuje od dokumentů pro soukromé účely. Dokument byl vypracován ve dvou

⁴⁰⁰ POPOVICI, Aurel, Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn, Leipzig, 1906, str. 308.

⁴⁰¹ VEROSTA, Stephan, Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund 1897–1914, Wien, 1971, str. 244.

⁴⁰² „Programm für den Thronwechsel“. Konzept, Brosch eigenhändig. Originalausfertigung datiert August 1911, in: Kriegsarchiv, AT-OeStA/KA NL 232 (B): 11a, Nachlaß: Oberst Brosch-Aarenau, str. 23.

⁴⁰³ HODŽA, Milan, Federácia v strednej Európe, Bratislava, 1997, str. 80–84.

variantách, přičemž varianta přístupná pro historické zkoumání je uložena v pozůstalosti Alexandra Brosche von Aarenau ve Válečném archivu ve Vídni. V následujícím časovém období již podobný program vypracován nebyl, což lze s odkazem na slova historika Richarda Leina spojit s výměnou ve funkci vedoucího vojenské kanceláře, neboť Bardolff na rozdíl od Brosche nevyvinul iniciativu v tomto směru.⁴⁰⁴ K plánu nástupu na trůn existuje ještě samostatné pojednání, jehož autorem byl významný profesor práva a poslední předlitavský ministerský předseda Heinrich Lammasch.⁴⁰⁵ Vedle Lammasche, jenž byl konzultantem celého materiálu, patřili k hlavním rádcům následníka trůnu ve věci nástupu na trůn dva muži; vedoucí jeho vojenské kanceláře Brosch von Aarenau a hrabě Ottokar Czernin, jehož poznal František Ferdinand prostřednictvím své manželky Žofie.

Podstatou programu nástupu Františka Ferdinanda na trůn bylo uskutečnit co nejvíce změn v uspořádání monarchie v čase šesti měsíců, jelikož nejpozději do půl roku se musel nový panovník habsburské monarchie, v souladu s právním článkem z roku 1791, nechat korunovat uherským králem a složit přísahu na korunovační klenoty, což by mu nadále již značně svazovalo ruce.⁴⁰⁶ V dotyčném zákonu (zákon č. III. z roku 1791) se také píše, že v mezidobí šesti měsíců, jež začíná bezprostředně smrtí předchozího císaře, nejsou nijak dotčena či omezena práva nově nastoupivšího panovníka, jež se týkají veřejné a ústavní správy říše.⁴⁰⁷ Tím bylo řečeno, že i přes prozatím nerealizovanou korunovaci mohl nově nastoupivší uherský král vykonávat svá práva ohledně správy říše a jejích ústavních pořádků, do čehož spadaly i případné návrhy volební reformy. Následující právní článek, konkrétně čl. II z roku 1867, se k uherské korunovaci a korunovační přísaze vyjadřoval tak, že přísahou se korunovaný uherský král zavazuje k tomu, že bude pomocí veškerých prostředků hájit uherské svobody, privilegia a územní celistvost zemí svatoštěpánské koruny, čímž bylo *de facto* zakázáno např. zmenšit území Uherska či měnit jeho hranice.⁴⁰⁸

Cílem této podkapitoly nebude zhodnotit a analyzovat program jako takový, nýbrž zaměřit se na analýzu a výklad jeho vztahu k jihoslovanským oblastem, trialismu, případně jak program změnil dosavadní postoje Františka Ferdinanda a belvedérského okruhu tímto směrem.

Hned v úvodu programu se mezi prioritami, o jejichž zachování musí nově nastoupivší dvůr přesvědčit veřejnost, píše o zachování dualismu či stavu z roku 1867, čímž se explicitně vylučuje široká transformace říše v trialistickou monarchii, ovšem hned o několik řádků později se píše o zárukách rovnosti všech národností v Uhrách, stejně jako o volebním právu

⁴⁰⁴ LEIN, Richard, Das Thronwechselprogramm der Militärkanzlei Erzherzog Franz Ferdinands aus dem Jahr 1911, in: Prague Papers on the History of International Relations, roč. 15 (2011), č. 2, str. 86–89.

⁴⁰⁵ Viz Franz Ferdinand und Heinrich Lammasch: Erwägungen zum Thronwechsel, in: VEROSTA, Stephan, Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund 1897-1914, Wien, 1971, str. 583–590.

⁴⁰⁶ Franz Ferdinand und Heinrich Lammasch: Erwägungen zum Thronwechsel, in: VEROSTA, Stephan, Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund 1897-1914, Wien, 1971, str. 583–590.

⁴⁰⁷ Sammlung von ungarischen Gesetzesartikeln, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 118–10, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 1.

⁴⁰⁸ Tamtéž, str. 2.

v Uhrách. Mezi dalšími body se zmiňuje revize dílčích bodů rakousko-uherského vyrovnání, a to v obou polovinách monarchie, taktéž si dokument klad za cíl pevné ukotvení Bosny a Hercegoviny v právním řádu monarchie.⁴⁰⁹

Z jihoslovanského prostředí hrály v programu významnou roli korunní země Dalmácie a Bosna a Hercegovina. Dokument operoval s východiskem, že Uhersko nikdy nedovolí přičlenění této země k Rakousku, což však nepovažovala za ideální ani vojenská kancelář následníka trůnu, jelikož by se tím posílilo slovanské obyvatelstvo, jež by poté zasedalo v Říšské radě. Obratem je ale doplněno, že ani přičlenění Bosny a Hercegoviny k Uhersku není zvažováno, jelikož by to posílilo Budapešť a obyvatelstvo nejmladší země Rakousko-Uherska uvrhlo do nepříjemného postavení nemaďarských obyvatel zemí svatoštěpánské koruny. Zároveň by bylo Rakousko odříznuto od Balkánu, kde přitom ležela jeho budoucnost. Nesmělo se rovněž zapomínat, že uherská Bosna a Hercegovina by znamenala pro Vídeň i ztrátu Dalmácie a jejího pobřeží.⁴¹⁰

Dalším eventuálním řešením se jevil trialismus, který byl zmiňován jako přijatelná a dobrá alternativa, avšak i nesoucí v sobě jistá úskalí. Bylo třeba zohlednit, že Jihoslované jsou reprezentováni obecně nespolehlivými politiky, což bylo možné sledovat jak v Chorvatsku, tak nově i v Bosně a Hercegovině. Nikdo tak nemohl podle vojenské kanceláře následníka trůnu zaručit, že případná třetí část monarchie, tvořená bánským Chorvatskem, Bosnou a Hercegovinou, Dalmácií, Přímořím, Kraňskem i částí Štýrska⁴¹¹ bude vždy prorakouská a zda časem nezmění svou politickou orientaci. Tato obezřetnost je argumentována nedávnými špatnými zkušenostmi s chorvatskou politickou reprezentací, která vypracovala rijeckou rezoluci a spolčila se s uherskými politiky. V neprospěch trialismu hrálo i to, že by přinesl tři parlamenty, tři sbory ministrů a tři delegace, což by snížilo efektivitu říše. Alespoň částečně však bylo třeba trialismus podporovat, a to zejména proto, že se jej bála uherská vláda a bylo tak možné ji jím strašit.⁴¹²

Program nástupu Františka Ferdinanda na trůn počítal s Popoviciho konceptem Spojených států Velkého Rakouska. Jako přímá výhoda velkorakouského řešení je zmíněna ideální konstelace sil pro pozdější přičlenění Srbska a Černé Hory do monarchie, jež tímto krokem vznikne. Bosnu a Hercegovinu pak zbývalo zanechat jako společnou zemi, čímž vznikne společně spravované území, vyvažující vliv obou polovin monarchie, zároveň však vznikne záminka pro důkladnou reformu delegací. V programu nebylo jednoznačně řečeno, zda si říše pod vedením nového císaře Františka II. osvojí přímo Popoviciho plán a přetvoří Rakousko-Uhersko ve Spojené státy Velkého Rakouska, či zda ponechá Bosnu a Hercegovinu nastálo jako zemi společně spravovanou oběma polovinami. V plánu je počítáno s delším

⁴⁰⁹ „Programm für den Thronwechsel“. Konzept, Brosch eigenhändig. Originalausfertigung datiert August 1911, in: Kriegsarchiv, AT-OeStA/KA NL 232 (B): 11a, Nachlaß: Oberst Brosch-Aarenau, str. 2–3.

⁴¹⁰ Tamtéž, str. 21.

⁴¹¹ Přičlenění Kraňska a části Štýrska k třetí části monarchie je v dokumentu sdíleno jako strategická záležitost.

⁴¹² „Programm für den Thronwechsel“. Konzept, Brosch eigenhändig. Originalausfertigung datiert August 1911, in: Kriegsarchiv, AT-OeStA/KA NL 232 (B): 11a, Nachlaß: Oberst Brosch-Aarenau, str. 21–22.

trváním procesu přetvoření monarchie, čímž je poskytnuto místo pro případné změny plánů podle situace.⁴¹³

Profesor práva Lammasch zohledňoval také nejisté a nejednoznačné ukotvení Dalmácie v ústavněprávním pořádku rakousko-uherské monarchie, když se zmiňoval o tom, že podle pravidel přísahy byl nový císař povinen přísahat jak Rakousku, tak Uhersku, že bude Dalmácií považovat za zemi podřízenou jak jedné, tak druhé polovině monarchie. Františkovi Ferdinandovi tak radil vydat prohlášení, že nemůže složit dvě navzájem si odporující přísahy, a na základě těchto nesrovnalostí si vymoci dostatek času na revizi právního řádu v monarchii.⁴¹⁴

Na základě analýzy programu nástupu Františka Ferdinanda na trůn je patrné, že myšlenka trialismu, s níž je on sám i belvedérský okruh spojován, není explicitně prosazována. Hlavní argumenty, mluvící proti tomuto uspořádání, jsou případná neefektivita, kterou by trojí soustava ministerstev, delegací i parlamentů přinesla, nespolehlivost jihoslovanských politiků, rovněž byla zohledňována i taktika, snažící se neznepřátelit si trialismem jiné části monarchie, zejména Čechy. Brosch psal následníkovi trůnu v červnu 1910, že Češi by byli hluboce dotčeni, kdyby třetí centrum podunajské monarchie vzniklo na jejím jihu, zatímco České království se svou starobylou tradicí by nadále zůstalo v postavení pouhé provincie.⁴¹⁵ Podle další Broschovy poznámky, s odkazem na slova historika Chlumeckého, byl trialismus považovaný jako úspěšná strategie pouze tehdy, pomohl-li by monarchii přičlenit Srbsko, čehož však byl následník trůnu odpůrcem.⁴¹⁶

Na základě analýzy programu nástupu Františka Ferdinanda na trůn z roku 1911 tak lze vyčíst, že s trialismem se již nepočítá, hlavním cílem bylo především zlomení moci tehdejší uherské vládnoucí *Gentry*, a to prostřednictvím zavedení všeobecného volebního práva a poskytnutí větší míry participace na politickém dění v Uhrách i nemaďarským národnostem.

Od trialismu bylo ustoupeno na základě kombinace praktických a osobních důvodů. Praktické důvody vycházely z toho, že si František Ferdinand nepřál zavést další instituce, jež by komplikovaly chod monarchie, dále i proto, že by trialismus rýsovaný na ose Vídeň-Budapešť-Záhřeb mohl následníkovi trůnu znepřátelit především Čechy. Osobní důvody pak pramenily především ze zklamání, které arcivévodovi přinesla rijecká rezoluce, vůči které pak opakovaně rezonoval odpor, a to jak v memorandech v jeho pozůstalosti, tak v jeho smýšlení. Původně považoval František Ferdinand Chorvaty, ať už z bánského Chorvatska,

⁴¹³ „Programm für den Thronwechsel“. Konzept, Brosch eigenhändig. Originalausfertigung datiert August 1911, in: Kriegsarchiv, AT-OeStA/KA NL 232 (B): 11a, Nachlaß: Oberst Brosch-Aarenau, str. 23–24.

⁴¹⁴ Franz Ferdinand und Heinrich Lammasch: Erwägungen zum Thronwechsel, in: VEROSTA, Stephan, Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund 1897–1914, Wien, 1971, str. 586–587.

⁴¹⁵ BLED, Jean-Paul, François-Ferdinand d'Autriche, Paris, 2012, str. 165.

⁴¹⁶ CHLUMECKÝ, Leopold von, Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen, Berlin, 1929, str. 226.

Dalmácie či Přímoří, za černožluté vlastence a císaři věrné poddané, což se však změnilo jejich spoluprací s uherskou opozicí a novým kursem z roku 1905.⁴¹⁷

Oproti otevřené přestavbě monarchie, již by trialismus byl, kompromisnější řešení, představené v programu z roku 1911, souvisí také s větší opatrností a snahou nevyvolat nedůvěru na mezinárodním poli. I Milan Hodža a Luliu Maniu, představitelé nemaďarských poslanců v uherském parlamentu, považovali za lepší možnost zlomení uherské nadvlády ústavní cestu, konkrétně formou zavedení všeobecného volebního práva, jež by zlomilo moc uherské *Gentry*. Zároveň však otevřeně psali o tom, že říše nemůže být silná, když ji oslabují vnitřní spory vycházející z dualistického uspořádání, a eventuálním řešením se jevil převrat proti Budapešti, který by měl vysokou naději na úspěch, jelikož by jej podpořily nemaďarské národnosti. Ústavní změna však byla i jimi pokládána za lepší možnost, jelikož výše zmíněný převrat by mohl ve světě vyvolat promaďarské sympatie, což by monarchii neprospělo.⁴¹⁸

3.7 Shrnutí

Výzkum soukromé pozůstalosti Františka Ferdinanda i odborné literatury, zabývající se politickými aktivitami jeho vojenské kanceláře i aktivitami lidí, kteří s ní byli spojeni, ukazuje především pozvolnou proměnu přístupu k jihoslovanskému prostoru, i určité zmírnění reformních návrhů, vycházející i z určitého vystřízlivění z původních idealistických představ. Tyto představy se týkaly především chorvatského národa a tendencí následníka trůnu jej glorifikovat jako katolicky správně uvažující a císařské dynastii oddaný národ, představující protivníky jím nenáviděných Maďarů. Zlomovým bodem, jímž začaly klesat sympatie belvedérského okruhu i samotného Františka Ferdinanda vůči Chorvatům, byla rijecká rezoluce, která je napříč memorandy a spisky rozličných jeho poradců peskována jako zrada, kdy se domněle věrní Chorvaté spojili s arcinepřáteli říše, Srby a Maďary, čímž se navíc podle memorand dostali i do vleku Srbů a ztratili tak vlastní politickou nezávislost.

Od té doby tak postupně klesaly sympatie vůči trialismu, a to jak v očích Františka Ferdinanda, tak jeho spolupracovníků, pro něž nebyl reálně prosazovanou alternativou, k níž by měli pozitivní motivaci, nýbrž se z tohoto konceptu stal spíše jakýsi strašák vůči vládnoucím uherským elitám. Ani Brosch, ani právní znalec Heinrich Lammasch nedoporučovali prosazení trialismu, nýbrž opatrnou revizi právních i státněprávních poměrů v monarchii, a oslabení Uhrů se mělo provést prostřednictvím volební reformy, jež by je připravila o pozici hegemonu. V programu nástupu na trůn Františka Ferdinanda se nepočítá s trialismem, nepíše se zde explicitně o demontáži dualismu, nýbrž se rozebírá volební reforma i změna poměrů tak, aby se co pořádky v říši měnily jen v intencích nezbytně

⁴¹⁷ KISZLING, Rudolf, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este*, Graz – Köln, 1953, str. 230–231.

⁴¹⁸ Promemoria über die Entwicklung der politischen Gebilde in der Neuzeit, verfasst von Milan Hodza und dem Abgeordneten Julius Maniu, 25.09.1911, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 114–1, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, str. 1–2.

nutného, jelikož uherskou hegemonii bude možné odstranit prostřednictvím spravedlivějších poměrů v Uherském království a rovnosti mezi Maďary a ostatními zde žijícími národy.

Jako ilustrace trialismu je nicméně nastíněna studie vojenského historika Woinowiche, jímž představený koncept zároveň odráží trialismus, v takové formě, v jaké byl nejčastěji uvažován, tedy ve spojení Chorvatska-Slavonie, Bosny a Hercegoviny, Přímoří a Dalmácie. Ve svém teoretickém příspěvku autor za ideální řešení jihoslovanské otázky v intencích trialismu doporučil využít tohoto celku jako nástroje pro šíření rakousko-uherského vlivu i v Srbsku a Černé Hoře, kteréžto státy by monarchie prostřednictvím svého třetího centra postupně připoutala k sobě.

Jak však ukazuje program pro nástup Františka Ferdinanda na trůn, zůstal nakonec trialismus nerealizován pouze jako jeden z možných teoretických návrhů reformy vnitřního uspořádání Rakousko-Uherska, a vojenská kancelář upřednostnila kompromisnější řešení, kde by byl dualismus v nějaké formě zachován, avšak s předpokladem prosazení všeobecného volebního práva v Uhrách a zlomení moci *Gentry*. Zohledněno bylo i mezinárodní veřejné mínění, jež by v případě otevřené akce proti Uhersku mohlo sympatizovat s Maďary jako s utlačovanými. Toho si byli vědomi i Hodža a Maniu, kteří v citovaném memorandu psali, že prosazení změn ústavní cestou prostřednictvím všeobecného volebního práva a reforem je lepší než otevřený převrat proti Budapešti, který by oba sice v ideálním případě preferovali, ovšem s ohledem na veřejné mínění a taktické uvažování se klonili k ústavní cestě. V pozdní době tak belvedérský okruh otevřeně nepočítal s vytvořením třetí části monarchie, jež by sjednotila Jihoslovany. Jako jeden ze zdrojů této názorové změny lze bezesporu označit rijeckou rezoluci, kterou vojenská kancelář považovala za zradu ze strany Chorvatů. Dalším často přítomným prvkem v pramenech je nedůvěra vůči Srbům, kteří byli považováni za nepřátele monarchie a iredentisty, snažící se připojit Jihoslovany osídlené oblasti habsburské říše k Srbsku či Černé Hoře.

Důležitou roli hrála v reformních návrzích Františka Ferdinanda Dalmácie a její nejasné postavení, na což upozornil Lammasch. Vzhledem k tomu, že si ji nárokovalo Rakousko i Uhersko, doporučoval tento právní znalec na základě této nejasnosti odložit korunovací uherským králem i přísahu, jelikož nový císař nemohl přísahat na dvě vzájemně si odporující přísahy, z nichž by vyplývalo, že Dalmácie je rakouská i uherská. Dalmácie tak měla posloužit jako důvod k hlubšímu přezkoumání právního řádu obou zemí, a to skrze její nejasné postavení.

Z jihoslovanského prostředí hrála významnou roli v uvažování belvedérského okruhu i Bosna a Hercegovina. Již od léta 1908 se počítalo v určitém okruhu lidí, kam patřili Aehrenthal, Auffenberg i Frank s její anexí, čímž se podaří zamezit jejímu znovuzískání Osmanskou říší i se podaří zlomit srbský vliv v regionu a v této kolonii, a to alespoň dočasně. Vojenská kancelář následníka trůnu nebyla nakloněna jejímu přičlenění ani k Rakousku, ani k Uhersku. V prvním případě by to totiž znamenalo další slovanizování Předlitavska a snížení procenta zdejších Němců, v druhém případě by to znamenalo posílení Uherska, ačkoliv František Ferdinand si

přál naopak jeho oslabení. Do budoucna tak bylo počítáno, alespoň výhledově, s ponecháním Bosny a Hercegoviny jako společné kolonie s možností změnit její postavení, avšak nebylo explicitně řečeno, jak.

Z analýzy pramenů tak vyplývá, že při nástupu Františka Ferdinanda na trůn se počítalo se zachováním dualismu, byť za předpokladu zlomení moci uherských elit. Veškeré trialistické návrhy nakonec ztratily na své váze, a politická kariéra Josipa Franka, přímluvce tohoto řešení, i navzdory intenzivní korespondence s Auffenbergem a v menší míře i Aehrenthalem, kteří jeho názorům vyjadřovali sympatie, skončila jeho smrtí, přičemž již v posledních měsících ztrácel vliv i ve své straně. Na základě výzkumu pramenů a odborné literatury je tak možné říci, že vojenská kancelář Františka Ferdinanda s žádnou radikální přestavbou monarchie, znamenající i změnu postavení Jihoslovanů, nepočítala.

Závěr

Diplomová práce došla k závěru, že František Ferdinand d'Este byl, zejména od začátku 20. století do své smrti v roce 1914, politicky velmi aktivním následníkem trůnu. Arcivévoda měl svou vlastní vojenskou kancelář, v rámci které mohl institucionálně sdružovat svůj tým poradců a vyvíjet různé aktivity s cílem ovlivňovat dění v monarchii. Největšího rozmachu tyto aktivity nabývaly v období let 1906–1911, kdy byl vedoucím jeho kanceláře major Alexandr Brosch von Aarenau. Ten díky svým organizačním schopnostem dokázal vybudovat velmi efektivní aparát, jenž se díky pilné práci a systematickosti propracoval, s odkazem na slova Ernesta von Koerbera, v jakýsi „druhý Hofburg.“

Brosch dokázal sestavit poměrně široký sbor poradců, čítající muže různých profesí a zaměření. Díky zahrnutí vojenské kanceláře do státního armádního rozpočtu byla i přímo financovaná státem, což rozšířilo její možnosti. Na základě komparace závěrů odborných prací je možné říci, že Brosch byl člověk s darem nalézt kompromis a uměním vést jednání s lidmi, díky čemuž se mu dařilo získávat osobnosti do belvedérského okruhu. Nepodceňoval sílu tisku, který reprezentoval zejména *Reichspost* Friedricha Fundera, s nímž spolupracoval a který v tomto periodiku často prezentoval názory belvedérského okruhu, nepodceňoval ani vliv armády, jak dokazuje především osobnost Moritze von Auffenberga. Jelikož František Ferdinand počítal s rekonstrukcí monarchie, jejíž plány se sice v průběhu času měnily, ale pojil je cíl oslabit maďarskou elitu v Uhersku, budoval náčelník jeho vojenské kanceláře síť kontaktů napříč neuherskými národnostmi v Uhrách. Své reprezentanty tak měli v belvedérském okruhu Rumuni (Vaida, Maniu), Slováci (Hodža) i Chorvaté (Frank). Aktivity belvedérského okruhu byly velmi pestré. Mezi ně patřilo ovlivňování veřejného mínění skrze tisk (Funder), reformní návrhy v uherské otázce (Hodža, Maniu), detailní sběr informací o Bosně a Hercegovině (Auffenberg), práce na předvolební reformě v Uhersku (Kristóffy, Beck) a jiné. Z původně čistě vojenské kanceláře se tak stal z Belvedéru stínový dvůr s takovým vlivem, že jeho stanovisko bylo důležité v každodenním politickém životě monarchie, a někteří lidé s ním spojení se do vysokých politických funkcí v Rakousko-Uhersku dostali díky Františku Ferdinandovi, především společný ministr zahraničních věcí Alois Lexa von Aehrenthal a společní ministři války Franz Xaver von Schönaich Moritz von Auffenberg. Biografická analýza spolupracovníků, do nichž vkládal následník trůnu politické naděje, ukazuje, že po jejich nástupu do funkce se tento vztah rozvolnil, ba přímo zhoršil. To ukazují případy Aehrenthala, Becka a Schönaicha, jimž František Ferdinand po nástupu do vysokých pozic neodpustil, že místo spolupracovníků Belvederu se z nich stali spolupracovníci Hofburgu. Ignoroval tak právní pořádky monarchie, v níž byli takto postavení lidé zavázání nikoliv následníkovi trůnu, ale císaři, a tuto jejich spolupráci s panovníkem pak zpravidla hodnotil jako zradu, což lze přičíst i složitým vztahům mezi ním a jeho strýcem Františkem Josefem.

Brosch byl na konci roku 1911, krátce po vypracování programu nástupu následníka trůnu na trůn, nahrazen ve funkci vedoucího vojenské kanceláře Carlem von Bardolffem. Tento krok

byl již ve své době chápán jako zásah císaře, který Brosche odstavil z důvodu jeho přílišného vlivu na následníka trůnu i díky jeho schopnostem, díky nimž se vliv belvedérského okruhu neustále zvětšoval; takto viděl celý krok např. Heinrich Lammasch. S podobnými závěry se lze setkat i v moderních historiografických pracích, konkrétně např. v citované knize Jany Osterkamp. Broschův nástupce Bardolff nebyl již historiografií hodnocen jako muž Broschových schopností, ovšem podařilo se mu administrativně vojenskou kancelář rozšířit a udržovat její chod v intencích, které vytyčil jeho předchůdce.

Lze konstatovat, že belvedérský okruh tvořil efektivní poradní sbor následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este, institucionálně zakotvený v jeho vojenské kanceláři. Jeho „duchovním otcem“ byl major Brosch, oplývající velkým organizačním talentem. Díky jeho efektivní práci se mu tak povedlo vybudovat dobře fungující instituci, která se stala vlivným hráčem v politickém životě podunajské monarchie.

Výzkum politické situace v jihoslovanských korunních zemích rakousko-uherské monarchie, konkrétně Chorvatska-Slavonie, Dalmácie a Bosny a Hercegoviny, vycházel v práci z premisy, že se tyto země nacházely v navzájem velmi odlišném postavení.

Zkoumané prameny prokázaly precizní práci spolupracovníků vojenské kanceláře Františka Ferdinanda, kteří mu tak chtěli podat co nejpřesnější analýzu situace v monarchii. Za nejpřínosnější považují memoranda Moritze von Auffenberga a Adalberta Sheka, přinášející poznatky o politických stranách v Bosně a Hercegovině, jejich komparaci, výklad jejich cílů i zohlednění rozvinutosti, v jaké se nacházely. Pro větší přehlednost jsou v práci politické strany hodnoceny v kapitolách, rozčleněných podle tří zdejších hlavních národností, Bosňáků, Srbů a Chorvatů, což dokazuje smysl pro pořádek poradního sboru Františka Ferdinanda.

Politické strany v Bosně a Hercegovině byly v porovnání Srbů, Bosňáků a Chorvatů na různé úrovni. Nejvíce politicky organizovaní byli v Bosně a Hercegovině podle autora diplomové práce Srbové, reprezentovaní třemi stranami: Srbskou národní organizací, Srbskou nezávislou stranou a nepojmenovanou stranou, soustředěnou kolem místostarosty města Banja Luka Luky Lazara Miliće. Jejich politické cíle se soustředily především na dosažení politické, jazykové a kulturní autonomie. Akcentována byla i agrární otázka, jež měla být vyřešena rychlým výkupem statků muslimských elit a zrušením kmetského poměru, který v této zemi fungoval. Zajímavou skupinu obyvatelstva reprezentovala Srbská národní strana a její voliči, kteří byli nejčastěji drobnými živnostníky. U Srbů autor práce na základě výzkumu pozoruje v rámci Bosny a Hercegoviny nejvíce rozvinuté národnostní cítění, jelikož u Chorvatů a Bosňáků převažovala náboženská identita nad národnostní.

Muslimské Bosňáky lze označit za nejméně národnostně uvědomělé, což bylo vykompenzováno jejich náboženskou sebeidentifikací. Jejich politické strany, reprezentované Muslimskou národní organizací a Muslimskou pokrokovou stranou, se soustředily zejména na zajištění co největší autonomie Bosny a Hercegoviny v rámci rakousko-uherské monarchie; její začlenění do Předlitavska či Zalitavska nebylo pro bosňácké politiky žádoucí.

Naopak si přáli zachovat autonomii pro svou Bosnu a Hercegovinu, jelikož si od ní slibovali co největší prostor pro prosazení svých národnostních i majetkových práv. Dalším politicky důležitou oblastí byla agrární otázka, kde si muslimové, kteří drželi v Bosně a Hercegovině nejvíce půdy, přirozeně přáli tyto své výsady zachovat a stavěli se proti jejímu přerozdělování, jak to chtěli Srbové. Jistou nevýhodou Bosňáků bylo, že na rozdíl od Srbů a Chorvatů žili pouze v Bosně a Hercegovině, a neměli tak své přímluvce v příslušnicích svého národa za hranicemi Bosny a Hercegoviny, kteří by jim mohli eventuálně pomoci organizovat politický život.

Chorvaté, nejméně početný ze tří hlavních národů v Bosně a Hercegovině, měli rovněž v této zemi velmi nízké národnostní uvědomění, k chorvatské národnosti se zpravidla hlásila pouze zdejší nepočetná inteligence, zatímco ostatní příslušníci tohoto národa se místo toho identifikovali pomocí své katolické víry. Reprezentováni byli Chorvatským národním sdružením, které však spíše než politická strana bylo spolkem pro rozvíjení chorvatské inteligence. Další skupinou byl okruh kolem hornobosenského arcibiskupa Josipa Stadlera, který později navázal kontakty i s Čistou stranou práva z Chorvatska-Slavonie. Katolické chorvatské obyvatelstvo, v souladu se zněním výše zmíněných memorand i jejich periodikem *Hrvatstvo*, anexi Bosny a Hercegoviny katolickou velmocí podporovalo a považovalo ji za dobrý krok, který by mohl zlepšit jeho postavení.

Politická situace v Chorvatsku-Slavonii byla specifická v odlišném postavení, v němž se tato země oproti zbytku Uher nacházela, jelikož prostřednictvím tzv. uhersko-chorvatského vyrovnání (*Nagodby*) jí byla přiznaná určitá autonomie. Zmíněné ujednání však nebylo Budapeští dodržováno a uherské elity se jej zpravidla snažily využít co nejvíce ve svůj prospěch. Na to jihoslovanští politici reagovali různými snahami tento stav změnit. Předkládaná diplomová práce se jako dílčí studie zaměřila na život a politickou dráhu právníka Josipa Franka, který představuje podle autora této práce hlavního zastávce spolupráce s Vídní, díky čemuž se dostal do spojení s belvedérským okruhem. Frankovými cíli byl sebevědomý chorvatský stát, požívající značné autonomie v rámci rakousko-uherské říše, čímž odstoupil od některých členů Starčevićovy strany práva, v níž začínal a kteří se vyjadřovali i pro na Rakousko-Uhersku nezávislý chorvatský stát. Frank byl odpůrcem Srbů i Maďarů a spojenectví s Vídní považoval především za pragmatický krok.

Druhou hlavní skupinou politiků v Chorvatsku-Slavonii byli politici tzv. Nového kurzu. Jejich základními východisky byla politická spolupráce mezi zdejšími Chorvaty a Srby za účelem prosazení autonomního jihoslovanského státu v rámci Uher. Tito politici byli ochotní spolupracovat s uherskou opozicí, reprezentované např. Sándorem Wekerlem, která se záhy dostala k moci; toto bylo deklarováno v tzv. rijecké rezoluci z října 1905. Jedná se o důležitý mezník i v uvažování belvedérského okruhu, jelikož rezoluci považovali jeho příslušníci za zradu a důkaz nespolehlivosti Chorvatů, kteří byli do té doby kruhy okolo Františka Ferdinanda spíše nekriticky vyzdvihovali jako příkladný a monarchii věrný národ.

Při sledování hlavních trendů politického vývoje Dalmácie na počátku 20. století lze říci, že tato země, nacházející se tehdy v postavení periferie podunajské monarchie, do určité míry kopírovala trendy politického života z bánského Chorvatska. Hlavními cíli zdejších politiků byla emancipace jihoslovanského Chorvatska na zdejších italských elitách, dále zejména pozvednutí celkové ekonomické situace v této korunní zemi, jež byla limitována mj. např. absencí železničního spojení se zbytkem monarchie. Jako návrh řešení bylo místy požadováno připojení Dalmácie k bánskému Chorvatsku, čehož se chtěly belvedérské kruhy vyvarovat, hlavně proto, že by to posílilo Uhersko. Na základě zprávy místodržícího Nardelliho, kterou poslal vojenské kanceláři Františka Ferdinanda, je patrné, že jako hlavní recept pro zlepšení situace se jeví vybudování železničního spojení, zamezení masové emigrace z Dalmácie prostřednictvím jejího ekonomického pozvednutí, a zlepšení postavení zdejších Chorvatů a Srbů na úkor Italů.

Analýza politické situace ve zmiňovaných třech korunních zemích poukázala na to, že nejrozvinutější byl politický život Chorvatsko-slavonském království, kde na počátku 20. století působily dva hlavní proudy – Čistá strana práva a srbsko-chorvatská koalice (vedle nich se etabloval třetí proud, Radićova selská strana). Pro belvedérský okruh byl důležitý především Frank, který s ním od roku 1906 spolupracoval. Na základě analýzy četných memorand v pozůstalosti Františka Ferdinanda je dále možné konstatovat, že následník trůnu se o situaci v jihoslovanských částech monarchie aktivně zajímal a nechával se o dění v regionu pravidelně informovat.

Třetí kapitola se zaměřila na hlavní aktivity belvedérského okruhu v jihoslovanských oblastech monarchie, na roli jihoslovanských oblastí v plánovaných reformách a na případné proměny těchto názorů. Na základě analýzy korespondence mezi Josipem Frankem a Moritzem von Auffenbergem je možné konstatovat, že mezi oběma muži byla poměrně vysoká míra důvěry a Frank v dopisech popisoval své představy budoucího uspořádání jihoslovanského prostoru. Prosazoval anexi Bosny a Hercegoviny, kterou by následně připojil k bánskému Chorvatsku, aby zvětšil moc zvažovaného státu, rovněž se nebránil ani připojení Dalmácie k Chorvatsku. S ohledem na jeho pragmatické uvažování se byl několikrát ochotný anexe zříci, aby nebyl v rozporu se stanovisky vojenské kanceláře. Je také patrné, že Frank byl ochotný zbavit se politické opozice, kterou představovala jím mnohokrát očerňovaná srbsko-chorvatská koalice, i prostřednictvím zákulisních machinací, konkrétně velezrádným procesem. V této kampani pomáhal i *Reichspost*, jak dokazuje analýza jeho jednotlivých čísel, která na konci roku 1908 intenzivně poukazovala na možné velkosrbské nebezpečí.

Rovněž je patrné Frankovo spojenectví či ochota ke kompromisu s některými uherskými představiteli, zejména s předsedou vlády Sándorem Wekerlem či prouhersky orientovaným chorvatským bánem Pavlem Rauchem, což bylo v rozporu s Frankovými protiuherskými vyjádřeními. Frank tak činil z důvodu snah odstranit srbsko-chorvatskou koalici, kterou považoval za největšího nepřítele, pročež byl ochotný přistoupit i k takovému spojenectví. Nejpozději od roku 1910, konkrétně po odvolání bána Raucha, se ale jeho vliv začal

uměňovat, a, s poukazem na Auffenbergovo ohlédnutí za jeho životem, se mu nic z jím navrhovaných reforem nepodařilo prosadit, ačkoliv si za nimi pevně stál.

Analýza sporů mezi bány Rauchem a Tomašičem ukazuje rozdílnou politickou orientaci obou z nich a ostrou Rauchovu kritiku jeho nástupce, kterou zaslal vojenské kanceláři následníka trůnu. Hlavním východiskem Rauchova kritického pohledu na Tomašiče je odpor k srbsko-chorvatské koalici, vůči níž choval Tomašič sympatie, i k jeho snahám upřednostňovat Srby v bánském Chorvatsku, jak navrhoval ve své reformě. Zmiňovaná Tomašičova reforma je hodnocena v souvislosti s jí předcházející kritikou tohoto bána v katolických periodických nakloněných Františku Ferdinandovi. Jako příklad je v diplomové práci rozebrán článek z *Reichspostu*, publikovaný při příležitosti jmenování Tomašiče do funkce a kritizující jej především z důvodu konfesního (přestup k pravoslaví od katolictví) a národnostního (je zde prezentován jako Srb). Tomašičova reforma je anonymním pisatelem zkoumaného memoranda, jež je v práci rozebráno, zhodnocena jako vůči Chorvatům značně nepřátelská a jako nebezpečný materiál, jehož obsah nikdy nesmí být realizován. Z výzkumu dokumentů vztahujících se k Rauchovi i k Tomašičovi je tak možné říci, že belvedérské kruhy upřednostňovaly prvního jmenovaného a stavěly se velmi negativně k případnému posilování srbského vlivu v jihoslovanských oblastech říše.

Jako příklad trialismu, jenž zejména v době před rijeckou rezolucí rezonoval v okolí Františka Ferdinanda jako možné řešení, je analyzována nepublikovaná studie vojenského historika Emila Woinowiche. Tato studie ukázala, že třetí celek v rámci monarchie měl být tvořen Chorvatskem-Slavonií, Bosnou a Hercegovinou, Dalmácií, Přímořím a Kraňskem, ba i částí Štýrska. Tento autonomní celek by měl podle autora dostatečný vliv na připoutání Srbska a Černé Hory k rakousko-uherské monarchii, která by tyto dva státy postupně ovládla, čímž by se vyřešila jihoslovanská otázka. Další studie, Spojené státy Velkého Rakouska od Aurela Constantina Popoviciho ukazuje, že zatímco ve věci správy a politické moci měla být monarchie centralistická, ve věci jednotlivých národností co nejvíce autonomní a rozdělená na jednotlivé federální státy v hranicích respektujících etnické uspořádání říše. Chorvatům zde byla vyhrazena jedna společná země, sestávající z bánského Chorvatska, Dalmácie a většiny Přímoří. Diplomová práce analyzovala tyto dokumenty především jako teoretické návrhy, které v praxi nebyly realizovány.

Výzkum programu nástupu následníka trůnu na trůn z roku 1911 ukazuje, že vojenská kancelář již upustila od trialismu a vydala se více kompromisní cestou. Navrhované reformy se tak nesou v duchu zachování dualismu, v rámci kterého ale budou zrovnoprávněny národnosti v Uhrách prostřednictvím rovného volebního práva. Bosnu a Hercegovinu dokument navrhuje zachovat v postavení společné kolonie, protože nechce jednak zvýšit počet slovanského obyvatelstva v Rakousku ani posílit Uhersko. Důležitou roli hrála v návrzích Dalmácie a její nejasné postavení, jelikož na základě odlišných výkladů práva spadala pod Vídeň i pod Budapešť. Případná revize poměrů v monarchii tak měla být odůvodněna především touto nevyjasněností.

Sledováním vývoje názorů Františka Ferdinanda a jeho vojenské kanceláře na jihoslovanskou otázku se ukazuje jistý posun od trialismu k umírněnějšímu řešení, spočívající ve zlomení uherské moci všeobecným volebním právem. Výzkumem unikátních a dosud nepublikovaných pramenů ze soukromé pozůstalosti Františka Ferdinanda se ukazuje, že belvedérský okruh se živě zajímal o dění v jihoslovanských částech monarchie, i zdejší dění ovlivňoval, jak se ukazuje angažmá některých jeho příslušníků (Franka, Auffenberga, Aehrenthala) v přípravách anexe⁴¹⁹ či v přípravách velezrádného procesu. Svůj vliv prosazoval i prostřednictvím analyzovaného deníku *Reichspost*. Následník trůnu si udržoval přehled o dění v jihoslovanských oblastech prostřednictvím memorand. Jako klíčový předěl v jeho uvažování se jeví rijecká rezoluce, kterou považoval jako zradu ze strany Chorvatů a na základě které patrně přehodnotil svůj přístup k trialismu. Dokazují to i analyzované nevydané prameny, v nichž je spolupracovníky následníka trůnu tento krok jihoslovanských politiků mnohokrát očerňován jako zrada.

Ačkoliv nejčastěji bylo jako možné řešení jihoslovanské otázky v materiálech Františka Ferdinanda doporučováno vytvoření autonomního chorvatského státu, zahrnujícího i ostatní korunní země monarchie obývané Jihoslovany, či posilování chorvatského vlivu, nebyly nakonec tyto koncepty realizovány, ani se s nimi dopředu nepočítalo. Je však třeba zohlednit, že Chorvaté byli v reformních návrzích mnohokrát označeni jako tzv. klín, prostřednictvím kterého se poměry v monarchii změní. Je těžké a nemožné říci, jak by si František Ferdinand počínal po nástupu na trůn, mělo-li by se ale vycházet z programu nástupu následníka trůnu na trůn, je třeba říci, že by nepreferoval trialismus, nýbrž oslabování Maďarů prostřednictvím narovnání volebního práva.

Dvě základní hypotézy, jež byly představeny v úvodu práce, tedy předpoklad, že Rakousko-Uhersko mělo na Balkáně na počátku 20. století své zájmy, vycházející z berlínského kongresu, a že František Ferdinand s belvedérským okruhem představovali opozici vůči politice císaře Františka Josefa, byly výzkumem v práci potvrzeny. Zájmy Rakousko-Uherska na Balkáně spočívaly především v anexi Bosny a Hercegoviny a plné inkorporaci této země do podunajské monarchie, a dále ve snahách neutralizovat Srbsko a Černou Horu jako negativní zahraničněpolitické faktory. Cílem habsburské monarchie bylo narovnat špatné vztahy se Srbskem a Černou Horou a vytvořit takovou zahraničně-politickou situaci, ve které budou oba tyto státy v rakousko-uherské sféře vlivu a nebudou představovat hrozbu pro svého severního souseda, zejména ve věcech případného povzbuzování srbské iredenty mezi rakousko-uherskými Srby. Nástrojem k prosazování rakousko-uherského vlivu vůči Srbsku a Černé Hoře měl být v některých plánech belvedérského okruhu trialistický jihoslovanský stát v rámci podunajské monarchie, který by zaručením dostatečných práv slovanským obyvatelům nabídl dostatečně atraktivní alternativu prosrbsky naladěným iredentistům. Pozdější reformní návrhy sice s trialismem nepočítaly, i tak zde ale nadále rezonovaly snahy odstranit nepřátelské vztahy slovanských balkánských států vůči Rakousko-Uhersku. Velký

⁴¹⁹ S níž však František Ferdinand nesouhlasil.

zájem Františka Ferdinanda a jeho okruhu o balkánské záležitosti a aktuality dosvědčují především dva druhy materiálů – jednak četná memoranda, informující vojenskou kancelář o dění na Balkáně, důkladná analýza politického života v Bosně a Hercegovině, i shromažďování mnohých konceptů od balkánských činitelů. Za nejdůležitější těžiště zájmu vojenské kanceláře považují otázku Bosny a Hercegoviny a snahu mít co nejlépe zmapovanou zdejší politickou situaci, což svědčilo o vážně míněné snaze tuto korunní zemi plně integrovat do Rakousko-Uherska. Druhý důkaz zájmu belvedérského okruhu o dění v jihoslovanském prostoru přináší styky s Josipem Frankem. Osobně, na základě výzkumu v diplomové práci, považují tyto kontakty za dobrou ukázkou intenzivní spolupráce s vybraným chorvatským politikem, s nímž belvedérský okruh pojily podobné cíle, byť k realizaci jeho programu a prosazení Josipa Franka do vysoké funkce v rámci Chorvatska-Slavonie nedošlo.

Druhá hypotéza, předpokládající opoziční naladění belvedérského okruhu vůči Hofburgu, potažmo poměrům v Rakousko-Uhersku na začátku 20. století, byla výzkumem rovněž potvrzena. Díky analýze aktivit spojenců vojenské kanceláře následníka trůnu bylo zjištěno, že tento politický aktér vedl čilé styky s představiteli nemaďarských národností v Uhrách, na které se zaměřoval, a to s cílem revidovat uherskou nadvládu v celé zalitavské polovině monarchie. Politická stanoviska belvedérského okruhu k otázce jihoslovanského prostředí v rámci Rakousko-Uherska hodnotím následovně: Ranější aktivity často akcentovaly trialismus, v rámci belvedérského okruhu ovšem nebyl vypracován oficiální návrh tohoto uspořádání, byly pouze koncepty, např. v diplomové práci zmiňovaný Woinowichův. Za hlavní jmenovatele, kteří spojovali trialismus, lze označit stěžejní roli Chorvatů v třetím zvažovaném centru monarchie a počítání s nimi jako s klínem, jímž se přestaví monarchie zevnitř. Později však vůči jihoslovanskému prostředí belvedérský okruhrazil zachování jeho rozdělení do korunních zemí, ovšem s narovnáním volebního práva. Další aspekty, které zastávala vojenská kancelář Františka Ferdinanda vůči jihoslovanskému prostředí, byl odpor vůči sjednocení Chorvatska-Slavonie s Dalmácií, hlavně kvůli tomu, že tento krok by posílil Uhry. Jasně negativní postoj zastával belvedérský okruh vůči srbsko-chorvatské koalici. Ideální Chorvatsko pro vojenskou kancelář Františka Ferdinanda bylo katolické, císaři věrné Chorvatsko, které nebude ani projugoslávské, ani prosazující státoprávní historickou tradici, ani prouhersky orientované. Naopak toto Chorvatsko mělo být být národnostně a kulturně autonomní, politicky ovšem orientované na Vídeň, což vychází i z hlavní myšlenky Popoviciho konceptu Spojených států Velkého Rakouska. Nemalou pozornost si jeho koncepce získala u spolupracovníků Belvederu i Dalmácie, která v dlouhodobějších plánech figurovala jako autonomní, rozvíjející se země, a to za předpokladu, že do ní bude vhodně investováno a vybudováno kvalitní spojení této korunní země se zbytkem monarchie. Ve světle vývoje konceptů se belvedérský okruh jeví jako zastávce ponechání jednotlivých korunních zemí, které budou budoucímu císaři Františku II. věrné, a rozdělením jihoslovanského obyvatelstva mezi několik korunních zemí bude zachován princip vyvažování a rozdělení síly mezi několik center, ideálně vzájemně kooperujících.

Na základě výše řečených závěrů autor považuje výzkum za úspěšný, jelikož naplnil hlavní výzkumné otázky a úspěšně analyzoval aktivity Františka Ferdinanda a jeho spolupracovníků ve věci otázky jihoslovanských oblastí v Rakousko-Uhersku.

Seznam zdrojů

Nevydané prameny

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, ATOeStA/HHStA SB NI, Nachlass Conte Corti.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA, NL Erzherzog Franz Ferdinand, Denkschriften und Broschüren.

Kriegsarchiv, AT-OeStA/KA NL 232 (B), BROSCHE von AARENAU, Alexander.

Vydané prameny

MATKOVIĆ, Stjepan, TROGLIĆ, Marko, Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907 – 1910, Zagreb – Split, 2014.

Dobové spisy

AUFFENBERG VON KOMARÓW, Moritz von, Aus Österreichs Höhe und Niedergang, München, 1921.

BARDOLOFF, Carl Freiherr von, Soldat im alten Österreich, Erinnerungen aus meinem Leben, Jena, 1943.

FUNDER, Friedrich, Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik, Wien, 1952.

HODŽA, Milan, Články, reči, štúdie I., Praha, 1930.

HODŽA, Milan, Federácia v strednej Európe, Bratislava, 1997.

MURGIĆ, Božidar, Život, rad i misli dra. Ante Radića, Zagreb, 1937.

POPOVICI, Aurel, Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn, Leipzig, 1906.

PRIBIĆEVIĆ, Svetozar, Izabrani politički spisi, ed. MATKOVIĆ, Hrvoje, Zagreb, 2000.

Dobová periodika

Hrvatski dnevnik za interese bosansko-hercegovačkih Hrvata.

Pester Lloyd, Morgenblatt, in: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel> [17.8.2022]

Reichspost: Unabhängiges Tagblatt für das christliche Volk Österreich-Ungarns, in: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=rpt> [17.8.2022]

Odborná literatura

ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, Erzherzog Frant-Ferdinand und Baron Max Wl. von Beck, Ihre Beziehungen dargestellt auf Grund der beiderseitigen Nachlässe. Universität Wien, Philosophischen Fakultät, Dissertation, betreut von Hugo Hantsch, 1949.

ALLMAYER-BECK, Johann Christoph, Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich, Wien, 1956.

ARTUKOVIĆ, Mato, Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884–1902), Zagreb, 1991.

ARTUKOVIĆ, Mato, Pitanje šteta i odštete u antisrpskim demonstracijama 1902. godine, Časopis za suvremenu povijest, god. 42, br. 1, 2010, str. 179–217.

ARTUKOVIĆ, Mato, Stjepan Matković, Čista stranka prava 1895. –1903., Zagreb, 2001, in: *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, god. 2 br. 1, 2002, str. 559–566.

BARIŠIĆ, Pavo, Staat und Nation bei Ante Starčević, Zeitschrift für Politik, 1996, Neue Folge, Vol. 43, No. 3 (1996), str. 304–324.

BELLER, Steven, *A Concise History of Austria*, Cambridge, 2006.

BERGER, Stefan a kol., *Jak se pišu dějiny. Teorie a praxe*, Brno, 2016.

BLED, Jean-Paul, *François-Ferdinand d'Autriche*, Paris, 2012.

BRLIĆ, Ivan, Novi zbornik posvećen Ocu Domovine, dr. Anti Starčviću, in: *Memorabilia: časopis za povijest, kulturu i geografiju Like (jezik, običaji, krajolik i arhivsko gradivo)*, god. 1, br. 1, 2018, str. 227–232.

BROUKALOVÁ, Jindra, Zur Analyse von Ludwig Winders Roman "Der Thronfolger. Ein Franz Ferdinand Roman" im Kontext des erzählerischen Früh- und Spätwerkes seines Verfassers, Praha, 2005. *Rigorózní práce*, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav germánských studií.

CARLGREN, William Maurice, *Iswoisky und Aehrenthal vor der bosnischen Annexionskrise: Russische und österreichisch-ungarische Balkanpolitik 1906–1908*, Uppsala, 1955.

FRANZEL, Emil, *Franz Ferdinand d'Este. Leitbild einer konservativen Revolution*, Wien, 1964.

GABELICA, Mislav, *Zagrebačka veleizdajnička parnica 1909. godine*, in: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 46, br. 1, 2014, str. 131–157.

GALANDAUER, Jan, František Ferdinand d'Este: Následník trůnu, Praha, 2000.

GANZA-ARAS, Tereza, Dalmacija u austro-ugarskoj vanjskoj i unutrašnjoj politici početkom XX. stoljeća, in: Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, god 1981, br. 27–28, str. 309–342.

GAŠIĆ, Ranka, Novi kurs Srba u Hrvatskoj, Zagreb, 2001.

GAVRILOVIĆ, Darko, Vreme političkog sazrevanja Svetozara Pribićevića 1875–1905, in: Istraživanja, Journal of Historical Researches, god. 2012, br. 23 (23), str. 345–360.

GOTTSMANN, Andreas a kol., Österreich-Ungarn und Italie im Ersten Weltkrieg, Wien, 2019.

GROSS, Mirjana, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, in: Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2 (1970), str. 9–72.

HEILBRONNER, Hans, Aehrenthal in Defense of Russian Autocracy, in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Neue Folge, vol. 17, no. 3 (SEPTEMBER 1969), str. 380–396.

HEKA, Ladislav, Hrvatski ban Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i hrvatsko nacionalno pitanje, in: Scrvia Slavonica, god. 16 (2016), br. 1, str. 199–226.

HOLLÝ, Karol, Návrh federalizácie habsburskej monarchie v diele Spojené štáty Veľkého Rakúska od Aurela Popoviciho, in: Historický časopis, roč. 60 (2012), str. 501–520.

HYE, Hans Peter, Das politische System in der Habsburgermonarchie, Prag, 1998.

CHLUMECKY, Leopold von, Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen, Berlin, 1929.

JACHIM, Hans, Erzherzog Franz Ferdinand d'Este, Versuch einer Würdigung, Wien, 2014.

KALWODA, Johannes, Josip Smolaka (1869–1956) – der südslawische Masaryk? In: Etudes Danubiennes, roč. 30 (2014), č. 1–2, str. 89–102.

KALWODA, Johannes, Reichsratswahlen und Parteienggefüge in Dalmatien (1907 bis 1910). Dargestellt im Lichte der Statthaltereiberichte, in: Austrian Journal of the East (Österreichische Osthefte), issue: 1-2 / 2004, str. 21–50.

KANN, Robert Adolf, Der Thronfolger Erzherzog Franz Ferdinand und seine Einstellung zur böhmischen Frage, in: Bjb 12 (1971), str. 255–280.

KISZLING, Rudolf, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este, Graz – Köln, 1953.

KODET, Roman, Austria-Hungary and the Ottoman Empire during the Bosnian Crisis of 1908/1909, in: Prague Papers on the History of International Relations roč. 17, č. 1, 2013, str. 120–143.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Ban Pavle Rauch i Hrvatska u njegovo vrijeme, in: Povijesni prilozi, god. 18, br. 18, 1999, str. 241–323.

KOLAR, Mira, The Activities of Vice-Roy Pavao Rauch in Croatia, in: Revue für kroatische Geschichte = Revue d'histoire croate, vol. 1, no. 1, 2005, str. 133–158.

KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ, Gordana, Srpska narodna samostalna stranka, Zagreb, 2000.

LEIN, Richard, Das Thronwechselprogramm der Militärkanzlei Erzherzog Franz Ferdinands aus dem Jahr 1911, in: Prague Papers on the History of International Relations, roč. 15 (2011), č. 2, str. 86–109.

MATIJEVIĆ, Zlatko, Isidor Kršnjavi i Robert W. Seton-Watson o politici u Hrvatskoj u doba banovanja Pavla Raucha, in: Pilar: časopis za društvene i humanističke studije, god. III, br. 6(2), (2008), str. 11–21.

MATKOVIĆ, Stjepan, Dvije vizije modernog pravaštva: nadbiskup Josip Stadler i Josip Frank, in: Vrhbosnensia: časopis za teološka i međureligijska pitanja, god. 24, br. 1, 2020, str. 41–57.

MATKOVIĆ, Stjepan, Izabrani portreti pravaša, Zagreb, 2011.

MATKOVIĆ, Stjepan, Josip Frank i kritika financijskog dijela Hrvatsko-ugarske nagodbe, in: Pilar: časopis za društvene i humanističke studije, god. 6, br. 11(1), 2011, str. 191–198.

MENNEN, Kristian, Leering at Vienna. The Slovaks, Franz Ferdinand, and the Archduke's Reform Plans, in: Bohemia, 50 (2010), str. 367–386.

MIHALJEVIĆ, Vine, Dr. Ivo Pilar i bosanski franjevci — suglasja i sporovi, in: PILAR – Časopis za društvene i humanističke studije, god. 1 (2006)., br. 1, str. 83–94.

MILLER, Nicholas John, Between nation and state: Serbian politics in Croatia before the First World War, Pittsburgh, 1997.

MILLER, Paul, Forgetting Franz Ferdinand: The Archduke in Austrian Memory, in: Austrian History Yearbook, vol. 46, April 2015, str. 228–260.

MUJANOVIĆ, Mihad, Muslimové, a ne mohamedáni! Ke kořenům bosňáckého národního hnutí v letech 1878–1918, Praha, 2018.

OSTERKAMP, Jana, Řád v rozmanitosti. Dějiny federalismu v habsburské monarchii od doby předbřeznové do roku 1918, Praha, 2022.

PERIČIĆ, Šime, Dalmacija u prvim pomorsko-trgovinskim ugovorima između Austrije i Italije, in: NAŠE MORE: znanstveni časopis za more i pomorstvo, god. 31, br. 5, 1984, str. 233–237.

REILL, Dominique Kirchner, *Nationalists Who Feared the Nation. Adriatic Multi-Nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste, and Venice*, Stanford, 2012.

RYCHLÍK, Jan, Braća Radić i Hrvatska seljačka stranka, in: *Zbornik Janković*, god. 1, br. 1, 2016, str. 91–99.

RYCHLÍK, Jan, PERENČEVIĆ, Milan, *Dějiny Chorvatska*, 3. vydání, Praha, 2020.

SIEGHART, Rudolf, *Die letzten Jahrzehnte einer Großmacht*, Berlin, 1932.

SIMON, Thomas (Hrsg.), *Hundert Jahre allgemeines und gleiches Wahlrecht in Österreich. Modernes Wahlrecht unter den Bedingungen eines Vielvölkerstaates (= Rechtshistorische Reihe, 400)*, Frankfurt a.M, 2010.

SKŘIVAN, Aleš, Alois Leopold Johann Baptist Lexa hrabě von Aehrenthal (1854–1912): muž, který mohl zachránit monarchii? In: BÁRTA, Miroslav, KOVÁŘ, Martin (eds.), *Lidé a dějiny: k roli osobnosti v historii v multidisciplinární perspektivě*, Praha, 2017, str. 443–459.

SKŘIVAN, Aleš, Aehrenthal – das Profil eines österreichischen Staatsmanns und Diplomaten, in: *Prague Papers on the History of International Relations*, roč. 11, 2007, str. 179–194.

SKŘIVAN, Aleš, Der Höhepunkt des Streits Aehrenthal – Conrad im Herbst 1911, in: *Prague Papers on the History of International Relations*, roč. 13, 2009, str. 299–307.

STEHLÍK, Petr, Bosna v ideologii jehoslovanství Franja Račkého a Josipa Juraje Strossmayera, in: *Slovanský přehled, Review for the History of Central, Eastern and Southeastern Europe*, Praha, roč. 98 (2012), č. 5, str. 411–464.

STEHLÍK, Petr, Turecké Chorvatsko a ilyrští bratři: Bosna v chorvatské národní ideologii 30. a 40. let 19. století, in: *Slovanský přehled, Review for the History of Central, Eastern and Southeastern Europe*, Praha, roč. 96 (2010), č. 5, str. 475–521.

STELLNER, František, Vilém II., *Poslední německý císař*, Praha, 1995.

SZABO, Agneza, Uzroci i posljedice političkih demonstracija u Hrvatskoj 1903. godine, in: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 37, br. 3, 2005, str. 597–608.

ŠTEFÁNEK, Anton a kol., Milan Hodža: publicista, politik, vedecký pracovník: spomienky, úvahy, stúdie, Praha, 1930.

TANNER, Marcus, Illyrianism and the Croatian Quest for Statehood, in: *Daedalus, Summer, 1997, Vol. 126, No. 3, A New Europe for the Old? (Summer, 1997)*, str. 47–62.

TOMIĆ, Yves, Le mouvement national croate au XIXe siècle: Entre yougoslavisme (jugoslovenstvo) et croatisme (hrvatstvo), in: *Revue des études slaves*, 1996, Tome. 68, Nr. 4 (1996), str. 463–475.

URBAN, Otto, Česká společnost 1848–1918, Praha, 1982.

VALČEVSKÁ, Klára, Záhřebský velezrádný proces a jeho ohlas v dobovém chorvatském tisku. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno, 2012.

VEROSTA, Stephan, Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund 1897–1914, Wien, 1971.

WANK, Solomon, Aehrenthal's Programme for the Constitutional Transformation of the Habsburg Monarchy: Three Secret "Mémoires", in: The Slavonic and East European Review Vol. 41, No. 97 (Jun., 1963), str. 513–536.

WALTERS, Eurof, Aehrenthal's Attempt in 1907 to Re-Group the European Powers, in: The Slavonic and East European Review Vol. 30, No. 74 (Dec., 1951), str. 213–251.

WANK, Solomon, In the Twilight of Empire. Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854–1912): Imperial Habsburg Patriot and Statesman. Vol. 2: From Foreign Minister in Waiting to de facto Chancellor, (eds.) ADLGASSER, Franz, HÖHN, Maria, KNAAK, Alexander, Göttingen, 2020.

WANK, Solomon, The Archduke and Aehrenthal: The Origins of a Hatred, in: Center for Austrian Studies: Austrian History Yearbook, 33 (2002), str. 77–104.

WEIGERT, Manfred, Die Militärkanzlei Seiner K. u. K. Hoheit des Durchl. Herrn General der Kavallerie Erzherzog Franz Ferdinand, Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, 2001.

WERSTADT, Jaroslav, Zápás Františka Ferdinanda o záchranu habsburské monarchie, Praha, 1991.

WILLIAMSON, Samuel R. jr., Influence, Power, and the Policy Process: The Case of Franz Ferdinand, 1906-1914, in: The Historical Journal, vol. 17, no. 2, June 1974, str. 417–434.

Seznam příloh

č. 1 – **Mapa Spojených států Velkého Rakouska**, in:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Greater_austria_fr.svg, [cit. 11-08-2022]

č. 2 – **Alexander Brosch von Arenau**, in:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:HGM_Bouvard_Potr%C3%A4t_Brosch_von_Arenau.jpg, [cit. 11-08-2022]

č. 3 – **Carl von Bardolff**, in:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dr._Carl_Freiherr_von_Bardolff_als_GM_1915.jpg, [cit. 11-08-2022]

č. 4 – **Moritz von Auffenberg**, in:

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Moritz_von_Auffenberg#/media/File:Moritz_Ritter_von_Auffenberg_LCCN2016865968.jpg, [cit. 11-08-2022]

č. 5 – **Friedrich Funder**, in: FUNDER, Friedrich, Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik, Wien, 1952.

Č. 6 – **Josip Frank**, in:

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Josip_Frank#/media/File:Josip_Frank.jpg [cit. 17-08-2022]

Obrazové přílohy

1. Mapa Spojených států Velkého Rakouska, koncept Aurela Popovičiho

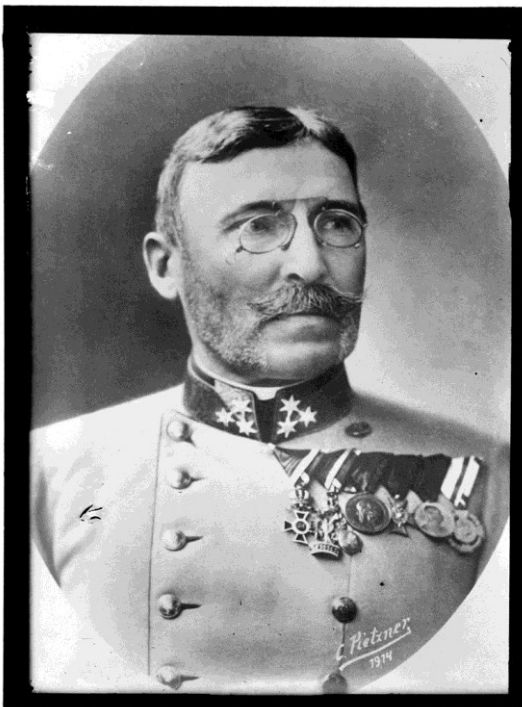
2. Alexander Brosch von Arenau

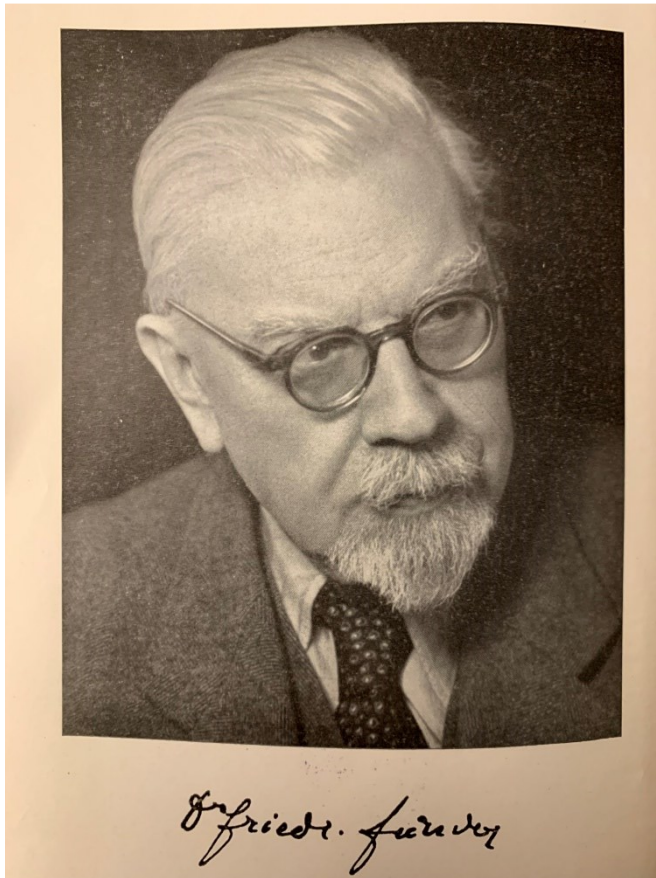
3. Carl von Bardolff

4. Moritz von Auffenberg

5. Friedrich Funder

6. Josip Frank

